

ISSN (Print) 2222-5226
ISSN (Online) 2415-7643

НАУКОВИЙ ВІСНИК

**НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ**

243

Серія «Право»

Київ-2016

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право» / редкол. : С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. – К., 2016. – Вип. 243. – 222 с.

У збірнику висвітлено результати наукових досліджень, проведених науково-педагогічними працівниками, аспірантами та здобувачами юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України, провідних юридичних наукових і навчальних закладів нашої держави.

Редакційна колегія: С. М. Ніколаєнко (відповідальний редактор), І. І. Ібатуллін (заступник відповідального редактора), В. І. Курило (заступник відповідального редактора), В. І. Кирилук (відповідальний секретар), В. М. Єрмоленко (заступник відповідального секретаря), В. В. Галунько, О. В. Гафурова, О. В. Дзера, В. С. Єлісєєв, І. М. Єрмоленко, О. О. Кваша, Б. В. Кіндюк, П. Ф. Кулинич, В. В. Ладиченко, Т. І. Макарова, Н. Р. Малишева, О. П. Світличний, Л. С. Стадниченко, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, С. Шевельова, О. С. Яра.

Відповідальний за випуск: В. І. Курило.

Рекомендовано до друку Вченою радою НУБіП України, протокол № 10 від 30 березня 2016 р.

Згідно з наказом МОН України від 12 травня 2015 р. № 528, Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право» включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть бути опубліковані результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

Збірник наукових праць внесено до бібліографічної бази даних наукових публікацій РІНЦ (ліцензійний договір від 1 листопада 2013 р. № 666-11/2013-343), бази даних Ulrich's Periodicals Directory, BASE, Scientific Indexing Services, ResearchBib, USJ та індексується в Google Scholar, MIAR.

Адреса редколегії: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, Національний університет біоресурсів і природокористування України, тел. 527-82-41.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ РАННЬОЇ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ: УРОКИ ІСТОРІЇ. <i>Л. В. Міхневич</i>	7
УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА ТА ПОЛІТИЧНА ДУМКА ЗА І. ЛИСЯКОМ-РУДНИЦЬКИМ. <i>Л. С. Протосавіцька</i>	16
ТЕОРЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА. <i>К. А. Котух</i>	25

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИЗИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛУЗІ ГЕННОЇ ІНЖЕНЕРІЇ. <i>І. В. Горіславська, А. І. Клименко</i>	31
УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ. <i>Т. О. Гарбуз</i>	38

АГРАРНЕ ПРАВО

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. <i>О. В. Гафурова</i>	44
ПРО АКсіОЛОГіЧНі АСПЕКТИ СУЧАСНОГО АГРАРНОГО ПРАВА. <i>А. М. Статівка</i>	53
ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ. <i>В. Ю. Уркевич</i>	67
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОС- ПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК АГРАРНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ. <i>Т. В. Курман</i>	75
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ. <i>С. І. Марченко</i>	85
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ВИРОБНИКІВ ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ. <i>Я. О. Самсонова</i>	93
ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОСЛИННИЦТВІ. <i>А. М. Радченко</i>	101

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КУРОРТІВ І ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИХ МІСЦЕВОСТЕЙ. <i>Ю. С. Петлюк</i>	109
---	-----

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЕМЕЛЬНОЇ ЧАСТКИ (ПАЮ). <i>І. А. Заплітна</i>	117
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ. <i>Т. М. Кондратюк</i>	125
ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ САНІТАРНО-ЕПІДЕМІЧНИМ БЛАГОПОЛУЧЧЯМ. <i>М. П. Ліхтер</i>	133

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО, АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НОРМАМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА. <i>О. П. Світличний</i>	143
ЩОДО ПИТАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ РІВНОВАГИ. <i>О. В. Гулак</i>	149
ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА ЇХ СИСТЕМАТИЗАЦІЯ. <i>А. І. Бризгалова</i>	155
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ. <i>К. О. Ємельяненко</i>	165
СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. <i>А. Г. Майданевич</i>	176
ПОЛІЦЕЙСЬКЕ ПРАВО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПРАЦЯХ ЮРИСТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ. <i>А. М. Піляй</i>	183
ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ БЕЗПЕРЕШКОДНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОТРИМАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ВЕТЕРИНАРНІЙ ТА ФІТОСАНІТАРНІЙ СФЕРАХ. <i>А. Р. Рафальський</i>	191

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

PROCEDURAL MANUAL PRE-TRIAL INVESTIGATION. <i>А. М. Dolgorolov</i>	197
МОЖЛИВОСТІ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ВИБУХІВ. <i>Ю. П. Приходько</i>	203
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ СВОБОДИ. <i>М. А. Дейнега, О. О. Хайновський</i>	213

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

THE CREATION OF THE CONCEPT OF LEGAL EDUCATION IN THE EARLY SOVIET ERA: THE LESSONS OF HISTORY. <i>L. V. Mikhnevich</i>	7
UKRAINIAN LEGAL AND POLITICAL THOUGHT BY I. LYSYAK-RUDNYTSKY. <i>L. S. Protosavitska</i>	16
THEORETICAL UNDERSTANDING PRINCIPLES OF LAW. <i>K. A. Kotuh</i>	25

CIVIL LAW

TO THE QUESTION OF LEGAL REGULATION OF OPERATIONAL RISKS IN THE FIELD OF GENETIC ENGINEERING. <i>I. V. Horislavska, A. I. Klymenko</i>	31
IMPROVEMENT OF LEGAL PROTECTION OF INDUSTRIAL PROPERTY OBJECTS IN UKRAINE. <i>T. O. Harbuz</i>	38

AGRARIAN LAW

MODERN TRENDS OF THE AGRARIAN LEGISLATION DEVELOPMENT. <i>O. V. Gafurova</i>	44
ABOUT AXIOLOGICAL ASPECTS OF MODERN AGRARIAN LAW. <i>A. M. Stativka</i>	53
LEGAL ASPECTS OF CREATION AND FUNCTIONING FAMILY FARMS. <i>V. Y. Urkevych</i>	67
DEFINITION AND SYMPTOMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AGRICULTURAL PRODUCTION AS AGRO-LEGAL CATEGORY. <i>T. V. Kurman</i>	75
THE LEGAL REGULATION FEATURES OF FISHERIES IN UKRAINE. <i>S. I. Marchenko</i>	85
LEGAL PROVIDING OF SUPPORT OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS IN UKRAINE. <i>Y. O. Samsonova</i>	93
THE PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF VARIETAL ACTIVITIES IN PLANT GROWING. <i>A. M. Radchenko</i>	101

LAND LAW, ENVIRONMENTAL LAW

THE LEGAL REGIME RESORTS AND MEDICAL AND WELFARE AREAS. Y. S. Petlyuk	109
LEGAL NATURE AND DESCRIPTION LAND SHARE. I. A. Zaplitnya	117
STRUCTURALLY-FUNCTIONAL CHARACTERISTIC OF RECOVERY TERRITORIES OF THE ECOLOGICAL NETWORK OF UKRAINE. T. M. Kondratiuk	125
LEGAL FUNDAMENTALS OF MANAGEMENT OF SANITARY-EPIDEMIOLOGICAL WELFARE. M. P. Likhter	133

ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE PROCEDURE

PROTECTION OF THE RIGHTS OF MAN AND OF THE CITIZEN STANDARDS OF PUBLIC LAW. O. P. Svitlychnyy	143
TO ISSUES OF PUBLIC LAW PROVIDING AN ECOLOGICAL BALANCE. O. V. Gulac	149
PROVIDING MEASURES OF JUDICIAL DECISIONS IN UKRAINIAN ADMINISTRATIVE JUDICATURE AND THEIR SYSTEMATIZATION. A. I. Bryzghalova	155
THE FORMATION OF THE SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT AND SELF-GOVERNMENT IN KAZAKHSTAN REPUBLIC IN THE XX – AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURIES. K. O. Yemelianenko	165
SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS. A. G. Maidanevych	176
POLICE LAW OF RUSSIAN EMPIRE IN WORKS OF LAWYERS FIRST HALF NINETEENTH CENTURY. A. M. Pilai	183
FEATURES THE MECHANISM OF UNHAMPERED REALIZATION OF RIGHTS FOR ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE VETERINARY AND PHYTOSANITARY SPHERE. A. R. Rafalski	191

CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

PROCEDURAL MANUAL PRE-TRIAL INVESTIGATION. A. M. Dolgopolov	197
OPPORTUNITIES OF TECHNICAL-CRIMINALISTICS MAINTENANCE OF INVESTIGATION OF CRIMINAL EXPLOSIONS. Yu. P. Prykhodko	203
PROBLEMATIC ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF SERVING A SENTENCE OF LIFE IMPRISONMENT. M. A. Deinega, A. O. Haynovskyy	213

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА ЇХ СИСТЕМАТИЗАЦІЯ

А. І. БРИЗГАЛОВА, аспірантка*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: bruzya91@mail.ru

Анотація. У статті досліджено сутність та правове регулювання заходів забезпечення прийняття судових рішень в адміністративному судочинстві, а також на підставі аналізу чинного законодавства та відповідних наукових поглядів стосовно тематики дослідження визначено поняття означених заходів, розроблено підходи до систематизації цих заходів, що повинні відповідати обраним нами критеріям.

Викладені в статті положення стосуються забезпечення прийняття судового рішення в адміністративному судочинстві, під яким зазвичай розуміють вжиття адміністративним судом чи його суддею всього передбаченого законом комплексу дій та засобів, які дозволяють прийняти справедливе та неупереджене рішення щодо конкретного публічно-правового спору, гарантують дотримання прав і свобод учасників та створюють можливості реального виконання такого судового рішення. Констатовано, що дослідження деяких аспектів забезпечення прийняття та виконання судових рішень та рішень інших суб'єктів щодо застосування правових норм здійснювалося і здійснюються юристами-науковцями та практиками, які спеціалізуються у різних галузях права.

Ключові слова: адміністративне судочинство, судове рішення, забезпечення прийняття судового рішення, заходи забезпечення.

Актуальність дослідження полягає у тому, що до кола наукових інтересів стосовно юридичної природи судового рішення, законодавчого регулювання його формального виразу та наслідків, а також процесу його прийняття, входять і проблемні питання забезпечення прийняття рішень в адміністративному судочинстві України та створення і функціонування системи заходів такого забезпечення. Проведене нами дослідження свідчить про недостатню науково-теоретичну розробленість поняття заходів забезпечення прийняття судових рішень в цілому та в

*Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. В. Ладиченко

процесі адміністративного судочинства зокрема, слабке, на нашу думку, теоретичне обґрунтування схожих рис та відмінностей між такими поняттями, як «заходи» та «організаційно-правові засади» забезпечення прийняття рішень суддями адміністративних судів, не розроблено чітких критеріїв систематизації таких заходів, а тому відсутні більш-менш досконалі їх системи. Ми також бачимо актуальність вказаних проблемних питань як для практики здійснення адміністративного судочинства, так і для теоретичної правової науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що в монографіях, підручниках, навчальних посібниках та наукових статтях приділяється увага елементам широкого поняття «судових рішень в адміністративному судочинстві». Наприклад, у навчальному посібнику «Адміністративне процесуальне право України» Е. Ф. Демський вдало визначає поняття та зміст таких рішень, підкреслює необхідність їх законності й обґрунтованості, роз'яснює законодавчі положення стосовно процедури їх прийняття з урахуванням специфіки стадій [1, с. 326–333], але про заходи забезпечення судових рішень у цій праці згадується лише при висвітленні способів забезпечення законності та обґрунтованості судових рішень при їх перегляді [1, с. 326–333]. Також близькими до теми, яку ми обрали для дослідження, є матеріали наукових статей І. В. Діордіці [2], В. О. Єльцова [3], О. В. Константий [4], В. Ю. Мащука [5], В. А. Сьоміної [6] та інших. Але в них висвітлюються або забезпечення позову, або заходи захисту, або лише інформаційне забезпечення в адміністративному судочинстві. Вищевказане виглядає цілком логічним в аспекті наукових інтересів шановних авторів і вимог до обсягу наукових праць. Водночас викладене зміцнює нашу впевненість у необхідності більш детального дослідження конкретної проблеми, що обрана нами для детального вивчення.

Метою дослідження є сприяння у формуванні однотипного ставлення до заходів забезпечення прийняття судових рішень в адміністративному судочинстві науковців та практиків насамперед з метою оптимального застосування законодавчих положень як при здійсненні правосуддя, так і у науково-теоретичних розробках з означеної тематики, а також досягнення найбільш широкого урахування результатів практичної та наукової діяльності в удосконаленні чинного законодавства та відомчих нормативів, які регулюють відносини, що виникають в процесі забезпечення прийняття рішень адміністративними суддями.

Виклад основного матеріалу. Закріплені у чинному законодавстві України положення, що регламентують поняття судових рішень, вимоги, яким вони повинні відповідати, форми таких рішень і суб'єктів їх прийняття вже тривалий час є предметом теоретичних досліджень науковців, що представляють різні галузі права. Результати таких досліджень впливали і на удосконалення законодавства, і на розробку відомчих нормативних актів (постанов Пленуму Верховного суду України

та Вищих спеціалізованих судів України). Більш вузькі питання, а саме: прийняття судових рішень, забезпечення їх прийняття, а також визначення та систематизація заходів забезпечення прийняття рішень суддями в адміністративному судочинстві, на жаль, висвітлювались лише фрагментарно.

У нормах чинного законодавства, у навчальній літературі та наукових джерелах можна побачити застосування таких термінів, як «заходи забезпечення», «забезпечувальні заходи», «заходи, що гарантують» ... рішення чи виконання чогось. При цьому ці терміни можуть застосовуватись і щодо судочинства в цілому (в такому випадку їх зміст може зростати до змісту та важливості принципів), і стосовно прийняття різних за значенням та обсягом судових рішень, і у процесі доказування, і при вирішенні позову чи при розгляді публічно-правового спору та в інших контекстах (ст. 73 КАСУ «Забезпечення доказів», ст. 74 КАСУ «Способи забезпечення доказів», ст. 117 КАСУ «Забезпечення адміністративного позову», ст. 118 КАСУ «Порядок забезпечення адміністративного позову» та інші) [7].

Але перед тим, як аналізувати поняття «заходи забезпечення» чи «система заходів забезпечення» прийняття судових рішень, на наш погляд, виникає необхідність більш детально дослідити поняття «забезпечення».

Великий тлумачний словник сучасної української мови вкладає у слово «забезпечувати» такі значення: 1) постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби для існування; 2) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 3) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [8].

За своїм сенсом всі ці визначення більшою чи меншою мірою стосуються забезпечення прийняття судового рішення в адміністративному судочинстві, під яким зазвичай розуміють вжиття адміністративним судом чи його суддею всього передбаченого законом комплексу дій та засобів, які дозволяють прийняти справедливе та неупереджене рішення з конкретного публічно-правового спору, гарантують дотримання прав і свобод учасників та створюють можливості реального виконання такого судового рішення.

Дослідження деяких аспектів забезпечення прийняття та виконання судових рішень, а також рішень інших суб'єктів застосування правових норм здійснювалося і здійснюється юристами-науковцями та практиками, які спеціалізуються у різних галузях права.

З нашої точки зору, прийняття процесуальних рішень найбільш дослідженим у науково-теоретичному плані виглядає у теорії кримінального процесу. При цьому висвітлюються законодавчі, теоретичні, управлінські, психологічні аспекти як прийняття рішень, так і забезпечення їх прийняття. Широти дослідженню додає специфічне для цієї процесуальної галузі права коло суб'єктів прийняття рішень – не

тільки судді, а й слідчі, прокурори. Різним спектром цієї проблеми присвячені, наприклад, праці С. С. Алексєєва, В. М. Горшенева, Ю. М. Groшевого, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, І. О. Ієрусалімова, Л. М. Карнєєвої, О. М. Ларіна, О. Р. Михайленка, В. Т. Маляренка, М. М. Міхєєнка, О. І. Чучукало та ін, у яких містяться розробки, присвячені заходам забезпечення провадження, що включають як безпосередньо законодавчі заходи, так і заходи інформаційного, організаційно-процедурного, криміналістичного та інших видів забезпечення.

Стали предметом наукових розробок питання забезпечення прийняття судових рішень у цивільному і господарському процесах (А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, А. А. Грабовський, М. А. Гурвіч, Л. Н. Завадська, П. П. Заворотько, В. І. Тertiшніков, М. І. Ткачов, В. Ф. Усенко, Г. В. Фазікош, М. Й. Штефан та ін.).

Забезпечення провадження регламентується і нормами законодавства України про відповідальність за адміністративні правопорушення. Глава 20 КпАП України встановлює систему заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. І хоча суб'єктами прийняття рішень у цих провадженнях є не тільки судді, а й визначені законом органи та посадові особи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, при прийнятті цих рішень вони керуються не тільки загально-процедурними нормами та нормами, що містяться у главі 18 КпАП України, а й обов'язково враховують законодавчі положення, що спеціально спрямовані на забезпечення провадження.

Викладене вище дає змогу робити висновок, що термін «забезпечення» досить широко застосовується в законодавчих положеннях різних галузей права України. У більшості випадків його можна побачити у таких словосполученнях, як «забезпечення провадження», «забезпечення доказування», «забезпечення судового розгляду та апеляційного оскарження» та інших. У адміністративному судочинстві теж є, наприклад, словосполучення «забезпечення позову», зміст якого врегульований у ст. 117 КАС України. Однак будь-який із наведених видів забезпечення у процесі його реалізації передбачає наявність процесуальних рішень. Ці рішення, у свою чергу, ґрунтуються на такій правовій базі, як законодавча регламентація, що супроводжується обов'язковим врахуванням наявності цілого комплексу забезпечувальних заходів, які також безпосередньо або опосередковано врегульовані чинним законодавством.

Ми робимо спробу дослідити забезпечення прийняття рішень в адміністративному судочинстві. Стаття 159 КАС України у частині 1 висуває до судового рішення дві обов'язкові вимоги: судові рішення повинно бут законним і обґрунтованим.

Згідно з частиною 2 цієї статті, законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм

процесуального права. Обґрунтованість рішення обов'язково передбачає ухвалення його суддею на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (ч. 3 ст. 159 КАС України).

На основі принципового методологічного положення стосовно єдності свідомості та діяльності, що, у свою чергу, базується на досягненнях психології, механізм прийняття процесуального рішення суддею повинен досліджуватися з урахуванням складного й суперечливого співвідношення між зовнішньою структурою адміністративно-процесуальної діяльності та внутрішньою структурою особистості судді. Аналогічно, на нашу думку, слід розглядати механізм прийняття рішення суддею.

При цьому зовнішню структуру його адміністративно-процесуальної діяльності становлять такі компоненти, як: 1) адміністративно-процесуальна норма; 2) адміністративно-процесуальна дія; 3) нормативні вимоги, що ставляться до означеного судового рішення. Внутрішню структуру особистості судді утворюють: 1) мотивація; 2) означена мета; 3) прийняття рішення. Саме перша (зовнішня) група компонентів, в основному, повинна забезпечувати вимогу про «законність» судового рішення, а друга (внутрішня) група належить до «обґрунтованості».

Необхідно чітко уявляти собі механізм формування рішення судді в адміністративній справі та вплив на нього системи заходів забезпечення його прийняття, щоб нейтралізувати загрози прояву суб'єктивних моментів і досягти в кожному конкретному випадку прийняття законних судових рішень, якій б об'єктивно впливали з фактичних обставин, що склалися у конкретній справі.

В юридичній літературі відзначається, що прийняття судових рішень являє собою складну систему взаємодіючих факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, в тому числі соціальних, ідеологічних, правових, соціально-психологічних, особистісних та інших. Ми в нашому дослідженні робимо спробу систематизувати заходи забезпечення прийняття судових рішень в адміністративному судочинстві. Здійснений нами аналіз законодавства, теоретичних правових джерел та праць юристів-адміністративістів дає змогу констатувати, що така систематизація також утворюється з урахуванням означених факторів.

У більшості випадків шановні автори глибоко та ґрунтовно висвітлюють «способи забезпечення» [1, с. 346–347], «організаційно-правові засоби забезпечення» [9, с. 197] стосовно законності та обґрунтованості [1, с. 346–347] судових рішень або режиму законності [9, с. 202], але, на жаль, комплексних досліджень системи заходів забезпечення прийняття судових рішень в адміністративному судочинстві поки що не зроблено.

Досить часто визначаючи якесь явище, застосовуються такі

терміни, як «комплекс» чи «система» якихось заходів, засобів, способів або засад, при цьому вони не називаються конкретно, вказується тільки їх характер. Наприклад, у кримінології під протидією корупції розуміється «система заходів політичного, правового, організаційно-управлінського, ідеологічного, соціально-психологічного та іншого характеру» [10]. Крім того, складність неоднозначного розуміння таких термінів та понять об'єктивно виникає внаслідок різних рівнів певних явищ та дій, суб'єктів їх вчинення, а також їх мети та наслідків.

Навіть великий тлумачний словник сучасної української мови, визначаючи поняття терміна «захід», називає «дію або засіб для досягнення чогось» [8], і відсутність конкретизації стає підґрунтям використання терміна «заходи» чи «захід» в переважній більшості випадків не окремо, а у словосполученнях – «заходи забезпечення...», «система заходів...», «заходи...» якогось «...характеру» і т.п.

Пріоритетним, на наш погляд, є розуміння заходу як певної дії. Використання терміна «діяння» буде неточно характеризувати поняття «захід», оскільки «діяння» передбачає наявність одного з двох компонентів – дії або бездіяльності, і нам важко уявити собі захід у вигляді бездіяльності. Навіть тоді, коли при застосуванні терміна «захід» мається на увазі принципове правове положення або правова засада, вона може розумітися і як діяльність, направлена на встановлення та правове закріплення правила поведінки, і як реалізація цієї засади у певній формі, що теж завжди буде активним проявом поведінки суб'єктів (діяльністю). Мабуть, саме тому, коли терміни «захід» і «правова засада» використовуються як синоніми, остання розглядається не як текст правової норми, а як комплекс дій, що пов'язані зі створенням та реалізацією законодавчо закріпленого правила поведінки, який в цілому може відповідати термінологічному визначенню «засіб для досягнення чогось» [8].

Виходячи з цього, при віднесенні до правових засад як заходів забезпечення прийняття судового рішення при здійсненні адміністративного судочинства, наприклад, про судові доручення (ст. 115 КАС України), враховуються як зовнішні компоненти адміністративно-процесуальної діяльності судді (текст статті, винесення відповідної ухвали, дотримання вимог про межі територіальної підсудності, короткого зазначення змісту справи та обставин, що належать з'ясуванню (п. 2 ст. 115 КАС України), так і внутрішні складові (мотивація та мета, потреба збирання доказів, обов'язковість і невідкладність виконання рішення).

Таким чином, під заходом забезпечення прийняття судового рішення ми розуміємо сукупність, що поєднує правила поведінки, які мають нормативно-правове закріплення або регламентуються іншими соціальними нормами (організаційними, управлінськими), і діяльність, що спрямована на реалізацію цих правил. Метою створення такої сукупності є виконання вимог законодавця до судових рішень, що приймаються в

процесі здійснення адміністративного судочинства.

Ми також намагалися дослідити систему заходів забезпечення прийняття судових рішень в адміністративному судочинстві України, і для досягнення позитивного результату вважаємо необхідним визначити критерії здійснення такої систематизації.

Оскільки під системою взагалі розуміється «сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою» або «порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь», а в галузях права та управління ще додаються такі визначальні ознаки, як наявність «сукупності принципів, які є основою певного вчення», «будови, структури, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин» і, що, на наш погляд, є дуже важливим, «сукупності способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь» з'являється потреба у з'ясуванні спільних ознак та базових положень, що дають змогу побудувати систему заходів забезпечення прийняття рішень суддями адміністративних судів та структурувати її [8].

Усі ці заходи забезпечення прийняття рішень регулюються певними соціальними нормами, які також становлять певну систему, і одним з основних розподільчих критеріїв їх систематизації можна назвати визначення закріпленості норми. Така закріпленість може бути здійснена на рівні Конституції України, міжнародних правових норм, Законів України, Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, відомих нормативних актів та інших норм соціального регулювання.

На наш погляд, вказану класифікаційну ознаку можна покласти в основу систематизації заходів забезпечення прийняття судових рішень і розподілити її на такі елементи:

- Заходи загально-правового характеру, до яких, в свою чергу, можна віднести:

- 1) такі, що безпосередньо закріплені у Конституції України;
- 2) такі, що регулюються нормами міжнародного права, дія яких поширюється стосовно України;
- 3) заходи, що базуються на Законах України та указах Президента України.

Ця група, з нашої точки зору, більшістю юристів цілком виправдано називається заходами правового регулювання або правовими засадами прийняття судових рішень.

Але існує досить велика сукупність канонів та дій, що мають лише опосередкований зв'язок з правовими нормами або взагалі впливають на прийняття судових рішень, використовуючи правила поведінки, які функціонують в інших сферах суспільного життя. До них можна віднести:

- Заходи забезпечення прийняття судових рішень, що здійснюються відповідно до інших норм соціального регулювання, а саме такі, що:

- 1) ґрунтуються на положеннях відомих нормативних актів;
- 2) здійснюються на засадах загальнолюдських соціальних норм

моралі, корпоративних норм, норм-звичаїв.

Для визначення елементів системи заходів забезпечення прийняття судових рішень та для їх розташування в межах цієї системи можна також використати й інші критерії. Так, якщо в основу класифікації покласти ознаку обов'язковості заходів забезпечення, систему можна викласти наступним чином, поділивши її на дві групи:

1. Заходи, що є обов'язковими для їх виконання всіма суб'єктами. Ця група буде подібна до першої групи попередньої систематизації. Це пояснюється, насамперед, тим, що заходи, закріплені у правових нормах, кореспондують від них ознаки загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, які встановлюються на державному, а, іноді, і на міждержавному рівні.

2. Заходи забезпечення прийняття рішень суддями адміністративних судів, що можуть застосовуватися залежно від низки додаткових обставин, від певних ситуацій, що складаються при вирішенні публічно-правових спорів, а також у зв'язку з наявністю великої кількості факторів, які формують та дають можливість реалізовувати світогляд, досвід та власний розсуд суддів. Застосування таких заходів не має чіткого законодавчого регулювання і не належить до загальнообов'язкових.

Узагальнюючи зміст викладеного матеріалу, ми робимо наступні **ВИСНОВКИ**:

- чинне законодавство не містить норм, які чітко встановлюють заходи забезпечення прийняття судових рішень в адміністративному судочинстві (а також у судочинстві України взагалі), а також норм, що регламентували б застосування та використання означених заходів;
- відсутня визначеність заходів забезпечення прийняття судових рішень у наукових працях юристів, що досліджують адміністративне судочинство та адміністративне процесуальне право.

Дослідивши загальні законодавчі засади та здійснивши аналіз базових теоретичних положень і термінів, ми зробили спробу визначити поняття заходів забезпечення прийняття судових рішень в адміністративному судочинстві, а також встановити допустимі критерії побудови систем означених заходів та здійснити групування їх за тими чи іншими характерними ознаками.

Сподіваємося, що наші здобутки будуть використані в законотворчій діяльності при розробці відомих нормативів, які спрямовані на вдосконалення процесу здійснення адміністративного судочинства, у науковій діяльності та навчальному процесі.

Список літератури

1. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
2. Діордіца І. В. Забезпечення позову в адміністративному судочинстві України / І. В. Діордіца // Бюлетень Міністерства юстиції

України. – 2012. – № 3. – С. 55–61 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_3_10.

3. Єльцов В. О. Сутність інформаційного забезпечення діяльності судів / В. О. Єльцов // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 364–368 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

4. Константий О. В. Види заходів захисту (відновлення) в адміністративному судочинстві / О. В. Константий // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6). – С. 69–78.

5. Мащук В. Ю. Вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності апаратів судів загальної юрисдикції / В. Ю. Мащук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 8. – С. 100–102. – (Серія «Юриспруденція»).

6. Сьоміна В. А. Забезпечення позову в адміністративному судочинстві / В. А. Сьоміна // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / редкол. : Ю. Г. Барабаш та ін. – Х. : Право, 2007. – Вип. 13 – С. 105–111.

7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Т. 2 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/ukru>.

9. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підруч. / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 285.

10. Шевченко О. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупційній злочинності в Україні та її запобіганню : моногр. / О. В. Шевченко. – К. : Данор, 2013. – 586 с.

References

1. Dems'kyi, E. F. (2008). *Administrativne protsesual'ne pravo Ukrainy: navch. posib* [Administrative Procedural Law Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008, 496.

2. Diorditsa, I. V. (2012). *Zabezpechennya pozovu v administrativnomu sudochynstvi* [Providing administrative proceedings claim in Ukraine]. *Byuleten' Ministerstva yustytysi Ukrainy*, 3, 55–61. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_3_10.

3. Yel'tsov, V. O. (2010). *Sutnist' informatsiynoho zabezpechennya diyal'nosti sudiv* [The essence of the information of courts]. *Forum prava*, 4, 364–368. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

4. Konstantyy, O. V. (2011). *Vydy zakhodiv zakhystu (vidnovlennya) v administrativnomu sudochynstvi* [Species protection measures (recovery) in the administrative proceedings]. *Visnyk Vyshchoyi rady yustytysi*, 2 (6), 69–78.

5. Mashchuk, V. Yu. (2014). *Vdoskonalennya administrativno-*

pravovoho zabezpechennya diyal'nosti aparativ sudiv zahal'noyi yurysdyktsiyi [Improving the administrative and legal support activities of courts of general jurisdiction]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiya, 8, 100–102.

6. S'omina, V. A. (2007). Zabezpechennya pozovu v administratyvnomu sudochynstvi [Ensuring claim in administrative proceedings]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya: zbirnyk naukovykh prats. Kharkiv: Pravo, 13, 105–111.

7. Law of Ukraine of July 6, 2005 «Code of Administrative Procedure of Ukraine». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

8. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian]. Available at: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/ukru>.

9. Kolpakov V. K., Kuz'menko, O. V. (2003). Administratyvne pravo Ukrayiny: pidruchnyk [Administrative Law Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 285.

10. Shevchenko, O. V. (2013). Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady protydyi koruptsiyniy zlochynnosti v Ukrayini ta yiyi zapobihannyu: monohrafiya [Criminal law and criminological principles of combating corruption in Ukraine crime and its prevention]. Kyiv: Danor, 586.

МЕРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИНЯТИЯ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ И ИХ СИСТЕМАТИЗАЦИЯ

А. И. Брызгалова

***Аннотация.** В статье исследована сущность и правовое регулирование мер обеспечения принятия судебных решений в административном судопроизводстве, а также на основании анализа действующего законодательства и соответствующих научных взглядов относительно тематики исследования определено понятие указанных мер, разработаны подходы к их систематизации, которые должны соответствовать выбранным нами критериям.*

Изложенные в статье положения касаются обеспечения принятия судебного решения в административном судопроизводстве, под которым обычно понимают применение административным судом или его судьей всего предусмотренного законом комплекса мер и средств, которые позволяют принять справедливое и непредвзятое решение по конкретному публично-правовому спору, гарантирующее соблюдение прав и свобод участников и создают возможность реального выполнения такого судебного решения. Констатировано, что исследования некоторых аспектов обеспечения принятия и исполнения судебных решений, а также решений других субъектов применения правовых норм, осуществлялись и осуществляются юристами-учеными и практиками, которые специализируются в различных областях права.

Ключевые слова: административное судопроизводство,

судебное решение, обеспечение принятия судебного решения, меры обеспечения.

PROVIDING MEASURES OF JUDICIAL DECISIONS IN UKRAINIAN ADMINISTRATIVE JUDICATURE AND THEIR SYSTEMATIZATION

A. I. Bryzghalova

Abstract. *On the assumption of the results of substantial analysis of terminological, theoretical-legal and psychological aspects of the process for adoption of court decisions in the administrative proceeding, the attempt has been made to determine the basic typical features of this process; detected divergences and mutual connections between them have been demonstrated; the goal put before «adoption» of the court decision has been specified; and the difference between it and goal of registration including «writing» court decision has been shown.*

The logical connection and consequence, which appear between meaningfully initial and secondary constituents of the process of decision adoption, have been researched. The concept «adoption of court decision» in the administrative proceeding of Ukraine is provided. In the course of writing this article, the scientific legal advisors' developments, which represent the different branches of legal science, and also the conclusions of scientists, who research the administrative justice properly have been taken into account.

Keywords: *adoption of court decision, process of adoption of court decision, writing of court decision, administrative proceeding, administrative justice.*

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Т. О. ГАРБУЗ, здобувачка*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: tanya_gar@rambler.ru

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, що пов'язані з охороною прав на об'єкти промислової власності, реалізацією права на захист прав заявників об'єктів промислової власності в Апеляційній палаті Державної служби інтелектуальної власності України та адміністративному суді. На підставі аналізу чинного законодавства у сфері промислової власності вносяться пропозиції щодо удосконалення правової охорони промислової власності.

Ключові слова: об'єкти промислової власності, нормативно-правове регулювання, заявники, апеляційна палата, судовий захист, удосконалення законодавства.

Актуальність. Аналіз нормативно-правової охорони прав на об'єкти промислової власності свідчить про відсутність цілісної, узгодженої системи правової охорони прав у цій сфері. Таке становище є наслідком «дуалістичного» підходу вітчизняного законодавця до конструювання прав на результати інтелектуальної діяльності. Як на початковому етапі становлення національних основ охорони суб'єктивних прав на результати інтелектуальної творчої діяльності, так і зараз передбачають реалізацію механізму захисту прав заявників шляхом звернення до Апеляційної палати Державної служби інтелектуальної власності України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання удосконалення правової охорони об'єктів промислової власності в Україні ґрунтовно досліджено в наукових працях таких вчених, як Ю. Є. Атаманова, М. К. Галянтич, І. І. Дахно, І. Ф. Коваль, О. А. Підпригора, О. О. Підпригора, О. П. Світличний, О. В. Тандир, А. В. Чукаєвева та ін. Утім існування вже обговорених та поява нових проблемних аспектів у чинному нормативно-правовому регулюванні охорони прав на об'єкти промислової власності загострює необхідність звернення до питань нормативно-правової охорони цих прав в

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент О. П. Світличний

Апеляційній палаті Державної служби інтелектуальної власності України.

З огляду на викладене **метою дослідження** є обґрунтування необхідності нормативно-правового врегулювання питань, що пов'язані з удосконалення охорони прав на об'єкти промислової власності.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що захист прав та законних інтересів може здійснюватися різними способами, які особа вправі вільно обирати. Однак, що стосується об'єктів промислової власності, існує спеціальний порядок захисту прав та законних інтересів заявників на об'єкти промислової власності.

Ступінь впливу держави та її роль в охороні прав інтелектуальної власності та контролі у цій сфері не завжди може задовольнити заявників у разі оскарження заперечень проти рішень Державної служби інтелектуальної власності України щодо набуття прав на об'єкти промислової власності та заяв про визнання знака добре відомим в Україні. Створення правової системи охорони прав на об'єкти промислової власності передбачає спеціальний порядок, покликаний захистити права заявників. Вказаний порядок міститься переважно в підзаконному нормативно-правовому акті – Регламенті Апеляційної палати Державного департаменту інтелектуальної власності, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки України від 15 вересня 2003 р. № 622 [1].

Вказаний адміністративний механізм спеціального порядку захисту прав заявників на об'єкти промислової власності передбачає впорядкований, цілеспрямований вплив держави на суспільні відносини у сфері набуття, здійснення та захисту прав заявників на об'єкти промислової власності, межі та сутність якого зумовлені його міжгалузевим характером.

Статистичні дані свідчать, що в останні роки, під час перевірки обґрунтованості рішень за заявками, Апеляційна палата Державної служби інтелектуальної власності України не завжди виносить рішення на користь заявників, які потім вимушені звертатися до Окружних адміністративних судів України з метою скасування рішень Апеляційної палати Державної служби інтелектуальної власності України [2, с. 48].

Можливість досудового врегулювання спорів заявників розглядається на основі спеціальної (апеляційної) процедури і є засобом правового захисту, який надає держава учасникам відносин у сфері промислової власності. У разі необхідності суб'єкти правовідносин добровільно обирають такий досудовий (адміністративний) спосіб захисту прав. Проте, як зазначає О. П. Світличний, суб'єктами порушень прав заявників, наприклад, щодо торговельної марки як об'єкту промислової власності, можуть бути й посадові особи Державної служби інтелектуальної власності України, а тому залежно від спричиненої матеріальної шкоди така особа повинна нести юридичну відповідальність [3, с. 11].

Аналіз законодавчого регулювання охорони прав на об'єкти

промислової власності свідчить, що норми Законів України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [4], «Про охорону прав на промислові зразки» [5] та «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» [6], не однаковою мірою захищають права третіх осіб, коли в ході експертизи заявок щодо таких об'єктів, як винахід і корисна модель, топографія інтегральної мікросхеми та промислові зразки, законодавець, на відміну від таких об'єктів, як торговельні марки та географічні зазначення, передбачив право третіх осіб оскаржувати рішення за заявою проти реєстрації прав на них, що певним чином кореспондується із ст. 6 «Право на звернення до Апеляційної палати» Регламенту Апеляційної палати.

Відповідно до Регламенту Апеляційної палати Державної служби інтелектуальної власності України право на звернення до Апеляційної палати в порядку, установленому цим Регламентом, мають: апелянт або його представник – із запереченням проти будь-якого рішення Державної служби щодо набуття прав на об'єкт інтелектуальної власності; власник знака – із заявою про визнання його знака добре відомим в Україні; Голова Державної служби інтелектуальної власності України – з протестом на рішення Апеляційної палати, прийняте за результатами розгляду заперечення.

На відміну від Законів України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» право третіх осіб передбачено іншими законодавчими актами у сфері промислової власності. Зокрема, частиною восьмою ст. 10 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [7] передбачено, що будь-яка особа може подати до закладу експертизи мотивоване заперечення проти заявки щодо невідповідності наведеного в ній позначення умовам надання правової охорони. Майже подібний припис передбачений і нормами Закону України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» [8]. Частиною дев'ятою та десятою ст. 11 цього закону зазначено, що після опублікування офіційних відомостей про заявку на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару та/або права на використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару будь-яка особа має право ознайомитися в установленому порядку з матеріалами заявки. Крім того, протягом шести місяців від дати опублікування офіційних відомостей про заявку будь-яка особа може подати до Апеляційної палати заперечення проти реєстрації заявленої назви місця походження товару або заявленого географічного зазначення походження товару та/або права на використання зареєстрованого відповідного кваліфікованого зазначення походження товару.

У разі, коли таке заперечення подано, а мотиви третьої особи проти реєстрації прав на указані об'єкти визнаються експертом обґрунтованими та переконливими, вказана аргументація може стати

підставою для відмови в реєстрації прав на торговельну марку та реєстрації заявленої назви місця походження товару або заявленого географічного зазначення походження товару та/або права на використання зареєстрованого відповідного кваліфікованого зазначення походження товару.

У даному випадку, як не важко помітити, порівняно із нормами Законів «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» та «Про охорону прав на зазначення походження товарів», норми Законів України: «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про охорону прав на промислові зразки» надають право на оскарження тільки заявнику, при цьому обмежують право третіх осіб на оскарження в Апеляційній палаті Державної служби інтелектуальної власності України, що порушує рівність учасників розгляду заперечення перед законом і Апеляційною палатою Державної служби інтелектуальної власності України.

Враховуючи, що надзвичайно важливим для суспільства та держави є стан належної правової охорони прав на об'єкти промислової власності, такий вибірковий підхід законодавця не сприяє їх належній охороні, а натомість призводить до неузгодженості та виникнення у подальшому конфліктів у правозастосовній діяльності та при судовому розгляді спорів з порушення прав на об'єкти промислової власності.

У теоретичному та практичному відношенні надання законодавцем тільки заявнику (апелянту) права на подання до закладу експертизи мотивованого заперечення ставить в нерівні умови об'єкти промислової власності при їх реєстрації. Підставою такого твердження є нерівне співвідношення фактично рівних за своїм формально-юридичним статусом законів, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з набуттям і здійсненням права власності на різні об'єкти промислової власності. Законодавче закріплення пріоритету щодо одних об'єктів ставить в нерівні умови відносини правової охорони інших об'єктів промислової власності. Крім того, політичні зміни супроводжуються втратою управління і контролю, у тому числі у сфері, яка розглядається.

Однак ст. 55 Конституції України передусім закріплює право кожної людини і громадянина на судовий захист, право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб. Це повною мірою стосується й порушених прав заявників у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності.

Висновки. У сучасних умовах розвитку суспільства необхідною умовою є створення ефективної системи захисту прав заявників на об'єкти промислової власності. Захист прав і законних інтересів заявників у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності може здійснюватися різними способами. Можливість досудового врегулювання спорів заявників розглядається на основі спеціальної (апеляційної) процедури, шляхом звернення до Апеляційної палати Державного департаменту інтелектуальної власності і є засобом правового захисту,

який надає держава учасникам відносин у сфері промислової власності. При реалізації цих заходів виникає об'єктивна необхідність удосконалення системи правової охорони прав на об'єкти промислової власності. З метою покращення правової регламентації суспільних відносин у сфері охорони прав на такі об'єкти промислової власності, як винаходи і корисні моделі, топографії інтегральних мікросхем та промислові зразки, необхідно внести зміни до норм Законів України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» та «Про охорону прав на промислові зразки».

Список літератури

1. Регламент Апеляційної палати Державного департаменту інтелектуальної власності : наказ Міністерства освіти і науки України від 15 вересня 2003 р. № 622 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine.uapravo.net/data/base36/ukr36710.htm>.
2. Висоцька Л. Про підсумки та перспективи роботи Апеляційної палати Державної служби інтелектуальної власності України [Текст] / Л. Висоцька // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2014. – № 3. – С. 48–51.
3. Світличний О. П. Організаційно-правові засади охорони прав на торговельну марку [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О. П. Світличний ; Національний аграрний університет. – К., 2007. – 19 с.
4. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.
5. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15 грудня 1993 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3688-12>.
6. Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем : Закон України від 5 листопада 1997 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/621/97-вр>.
7. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>.
8. Про охорону прав на зазначення походження товарів : Закон України від 16 червня 1999 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/752-14>.

References

1. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 622 of September 15, 2003 «Regulation Appeals of the State Department of Intellectual Property». Available at: <http://ukraine.uapravo.net/data/base36/ukr36710.htm>.

2. Vysotska, L. (2014). Pro pidsumky ta perspektyvy roboty Apeliatsiinoi palaty Derzhavnoi sluzhby intelektualnoi vlasnosti Ukrainy [On the results and prospects of Appeals of the State Intellectual Property Service of Ukraine]. Theory and Practice of Intellectual Property, 3, 48–51.

3. Svitlychnyi, O. P. (2007). Orhanizatsiino-pravovi zasady okhorony prav na torhovelnu marku [The organizational principles of the protection of trademark rights]. National Agricultural University. Kyiv, 19.

4. Law of Ukraine of December 15, 1993 «On the Protection of Invention». Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.

5. Law of Ukraine of December 15, 1993 «On the Protection of Industrial Designs». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3688-12>.

6. Law of Ukraine of November 5, 1997 «On the Protection of plant varieties». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/621/97-вр>.

7. Law of Ukraine of December 15, 1993 «On the Protection of marks for goods and services». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>.

8. Law of Ukraine of June 16, 1999 «On the Protection of Appellations of Origin». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/752-14>.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ ПРОМЫШЛЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ

Т. А. Гарбуз

Аннотация. *Статья посвящена исследованию проблемных вопросов, связанных с охраной прав на объекты промышленной собственности, реализацию права на защиту прав заявителей объектов промышленной собственности в Апелляционной палате Государственной службы интеллектуальной собственности Украины и административном суде. На основании анализа действующего законодательства в сфере промышленной собственности вносятся предложения по совершенствованию правовой охраны промышленной собственности.*

Ключевые слова: *объекты промышленной собственности, нормативно-правовое регулирование, заявители, апелляционная палата, судебная защита, совершенствование законодательства.*

IMPROVEMENT OF LEGAL PROTECTION OF INDUSTRIAL PROPERTY OBJECTS IN UKRAINE

T. A. Harbuz

Abstract. *The article is devoted to problematic issues related to the protection of rights to objects of industrial property, the right to the protection of the rights of the applicants of industrial property in the court of Appeal of the State intellectual property service of Ukraine and the administrative court. Based on the analysis of the current legislation in the field of industrial property suggestions to improve the legal protection of industrial property.*

Keywords: *industrial property, legal regulation, applicants, the appeals chamber, judicial protection, improving legislation.*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

О. В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування
України
E-mail: llena@rambler.ru

Анотація. У статті здійснено системний теоретико-правовий аналіз впливу екологічних норм на розвиток аграрного законодавства, визначено коло суспільних відносин, що регулюється аграрним законодавством. Автор розкриває зміст поняття «екологізація аграрного законодавства».

Ключові слова: аграрне законодавство, екологізація законодавства, агросфера, агроландшафт, сільськогосподарське виробництво, сільська територія, якість життя, соціальна сфера села.

Актуальність. Серед пріоритетів національних інтересів України законодавством визначаються: створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя й добробуту населення; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства; збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення (ст. 6 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про основи національної безпеки України»). Якщо врахувати, що Україна традиційно вважається аграрною державою, сільські території якої займають 70 % її загальної площі, а третину населення становлять селяни, то вказані положення є особливо актуальними насамперед для розвитку сільської місцевості.

Слід враховувати, що сільське господарство – найбільш активна область взаємодії людини і природи [1, с. 422]. Здійснення сільськогосподарського виробництва супроводжується не тільки безгосподарним використанням природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення, а й інтенсивним забрудненням навколишнього середовища. Стан екологічної безпеки у цій галузі постійно погіршується. Викиди забруднюючих речовин і двоокису вуглецю зі стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря у сільськогосподарському секторі можна порівняти із гірничим сектором [2,

с. 21]. У контексті вказаного особливого значення набуває визнання необхідності «екологізації» аграрного законодавства з метою збереження сільських ландшафтів та забезпечення поступового підвищення якості життя населення, яке проживає у сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною базою для проведення даного дослідження стали наукові роботи таких вчених, як: В. І. Андрейцев, Н. О. Багай, В. М. Єрмоленко, В. В. Костицький, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, Т. І. Макарова, Н. Р. Малишева, В. В. Петров та ін.

Мета дослідження полягає у здійсненні системного теоретико-правового аналізу впливу екологічних норм на розвиток аграрного законодавства, встановленні кола суспільних відносин, що регулюються аграрним законодавством та розкритті змісту поняття «екологізація аграрного законодавства».

Виклад основного матеріалу. Про необхідність підвищення впливу екологічних норм на подальший розвиток галузевого законодавства неодноразово зазначалося у науковій літературі. Так, Н. Р. Малишева підкреслювала важливість «вплетення» екологічних пріоритетів у тканину господарського, цивільного, адміністративного, фінансового та інших галузей законодавства [3, с. 175], В. В. Костицький звертав увагу на «забезпечення екологізації інших галузей законодавства» [4, с. 202]. Найбільш загальне визначення вказаного поняття наведено В. В. Петровим, який під екологізацією нормативно-правових актів розумів «втілення еколого-правових вимог у зміст, правову тканину нормативно-правового акту» [1, с. 95]. На думку В. І. Андрейцева, процес екологізації окремих галузей законодавства тісно пов'язаний із впровадженням у матеріально-правові й процесуально-правові норми та приписи різних вимог, правил і нормативів екологічної безпеки [5, с. 60] – такого стану навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ст. 50 Закону України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища»). Тобто, по суті поняття екологізації законодавства зводиться до необхідності закріплення у нормативно-правових актах вимог щодо вжиття превентивних заходів, спрямованих на недопущення забруднення навколишнього середовища в процесі здійснення господарської діяльності. Але в умовах постіндустріального розвитку суспільства особливо важливим стає не стільки збереження навколишнього середовища, безпечного для здоров'я людей, скільки створення умов для поступового підвищення якості життя населення. Зокрема, з кінця 80-х років минулого століття головною метою екологічної стратегії Європейського Союзу стало покращення якості та умов проживання населення, створення для людини найкращого навколишнього середовища та утвердження імперативу збереження природного

середовища проживання. Причому одним із заходів її виконання визначалося спрямування розвитку на досягнення якісних вимог, покращуючи умови праці та життя громадян Спільноти [6, с. 105].

Що стосується безпосередньо екологізації аграрного законодавства, то особливо активно зазначена проблематика обговорюється в аграрно-правовій науці останні п'ять-шість років і пов'язується переважно із екологізацією сільськогосподарського виробництва [7, с. 45; 8]. Так, зокрема, Н. О. Багай пропонує під екологізацією аграрного законодавства розуміти втілення екологічних принципів та вимог у зміст нормативно-правових актів, що регулюють сільськогосподарську виробничу діяльність [9, с. 15]. Крім того, Т. В. Курман визначила екологізацію аграрного виробництва як спеціальний принцип аграрного права [10, с. 91–92]. Розвиваючи цей напрям досліджень, Н. В. Кравець навела визначення останнього як керівного положення-вимоги аграрного законодавства стосовно нормативного закріплення та практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності з метою захисту навколишнього середовища, мінімізації негативного впливу антропогенних факторів на нього, збереження стійкої рівноваги екосистем, екологобалансованого природокористування в процесі їх діяльності, а також виробництва якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного й тваринного походження [11, с. 4]. На відміну від вказаних авторів, В. Ю. Уркевич серед галузевих принципів аграрного права виділяє принцип екологізації аграрних відносин. На думку автора, сутність цього принципу полягає у тому, що при здійсненні сільськогосподарської діяльності мають чітко додержуватися екологічні вимоги щодо використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів, вплив на них має бути мінімальним, а заподіяна шкода – підлягати відшкодуванню. Також мають вживатися заходи щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану довкілля при виробництві сільськогосподарської продукції [12, с. 124]. Таким чином, зміст вказаного принципу науковець пов'язує із процесами екологізації сільськогосподарської діяльності.

Дійсно, загальноприйнятим є твердження, що предмет аграрного права охоплює органічний комплекс суспільних відносин: земельних, трудових, майнових, організаційно-управлінських, соціальних тощо, які складаються в процесі здійснення сільськогосподарськими підприємствами та іншими аграрними суб'єктами виробничої та іншої, пов'язаної з нею діяльності [13, с. 10; 14, с. 69]. Причому вважається, що домінуюче місце серед зазначених відносин займають відносини саме з виробництва сільськогосподарської продукції, усі інші види діяльності, що здійснюються суб'єктами господарювання в агропромисловому комплексі, виконують другорядну роль і спрямовані на належне

забезпечення стабільної роботи сільськогосподарських товаровиробників.

Разом із цією традиційною групою відносин у предмет аграрного права включаються відносини, які регулюють розвиток аграрного ринку, паювання землі і майна сільськогосподарських підприємств, інноваційний та інвестиційний розвиток аграрного сектору економіки, безпеку і якість сільськогосподарської продукції тощо. Проте всі вони пов'язані із сільськогосподарським виробництвом, значення якого постійно підвищується. Особливо актуальним стає вирішення продовольчої проблеми, з якою так чи інакше стикаються більшість країн світу. До того ж виробництво продукції сільського господарства є основою продовольчої безпеки будь-якої країни. Відповідно, представники європейської науки наполягають на агропродовольчому призначенні сучасного аграрного права [15, с. 73].

Тим не менш, з метою розвитку сільських територій, забезпечення їх привабливості для життя, роботи й відпочинку необхідним є зниження негативного впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє природне середовище. Тому поступово перспективи розвитку сільської місцевості починають пов'язуватися із процесами його диверсифікації, про що більш докладно буде зазначено нижче.

Відповідно, роль аграрного права як галузі права має полягати в забезпеченні належного правового регулювання не тільки відносин, пов'язаних з організацією сільськогосподарського виробництва, а й відносин соціального розвитку села, які виступають невід'ємною та обов'язковою складовою його предмета. Зупинити процес занепаду сільських територій та зубожіння селян можливо лише за умов вирішення соціальних проблем сільських мешканців, створення правових механізмів для покращення умов проживання на селі, зменшення розриву між рівнями життя сільського та міського населення. Тобто, значення відносин соціального розвитку села у структурі предмета цієї галузі права має поступово підвищуватись.

Слід зазначити, що відносини соціального розвитку села насамперед спрямовані на підвищення рівня та якості життя сільського населення. Саме поняття «якість життя» пов'язується із комплексною характеристикою природно-кліматичних, соціально-економічних, екологічних, соціокультурних умов життєдіяльності населення. У Європейському Союзі вимірювання якості життя здійснюється за такими напрямками: 1) матеріально-побутові умови; 2) продуктивна чи основна активність; 3) здоров'я; 4) освіта; 5) дозвілля (відпочинок) та соціальні комунікації (взаємодія); 6) економічна та фізична безпека; 7) державне управління (влада) та основні права; 8) природа та навколишнє середовище; 9) загальне сприйняття життя [16, с. 13–14]. Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що така економічна категорія, як «якість життя», є показником, що характеризує у т.ч. і стан навколишнього середовища.

Необхідність підвищення якості життя сільського населення встановлено Концепцією розвитку сільських територій, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. З цією метою вказаним нормативно-правовим актом передбачається здійснення заходів, спрямованих на охорону та збереження природних ресурсів у сільській місцевості, серед яких: 1) розвиток природно-заповідного фонду із залученням територіальних громад села, селища і суб'єктів господарювання; 2) організація роботи з видалення залишків агрохімікатів на занедбаних складах та інших, у т. ч. необлаштованих місцях їх зберігання; 3) посилення контролю і відповідальності за викидання побутових відходів, організація стихійних сміттєзвалищ, скидання забруднених вод у поверхневі водойми в сільській місцевості; 4) підтримка виробництва енергії з альтернативних джерел.

Як слушно зазначає П. Ф. Кулинич, у сучасних умовах потребують вирішення «проблеми розвитку агросфери, перш за все проблеми формування сприятливого для проживання людини у сільській місцевості середовища» [17, с. 45]. Слід звернути увагу на те, що агросфера являє собою складну соціально-економічну та водночас уразливу агробіологічну систему, якій властиві диверсифіковані функції життєзабезпечення (виробництво агропродовольства і сировини для задоволення потреб населення у продуктах харчування, одязі, паливі тощо), життєдіяльності (умови і якість життя сільського населення, місце прикладання праці й одержання доходів), життєоблаштування (освоєність середовища проживання, його якісний стан і екологічна безпечність) [18, с. 77]. Розглядаючи агросферу у якості складної аграрно-правової категорії, яка лежить в основі предмета аграрного права, Т. В. Курман зазначає, що вона включає в себе сільськогосподарське виробництво, сільське населення і сільські території (агроландшафти) [19, с. 50]. Тобто, агросфера поєднує в собі екологічні, соціальні та виробничі аспекти. Причому, саме два перших мають визначати умови, напрями та обсяги сільськогосподарського виробництва. Таким чином, введення в науку аграрного права поняття «агросфера» має сприяти її подальшій екологізації, зростанню ролі екологічних вимог у процесі розвитку сільських територій. У контексті вказаного цікавою є пропозиція щодо формування агроекологічного права [20, с. 4].

Тривалий час сільська місцевість розглядалася лише як базис для виробництва сільськогосподарської продукції, а не місце проживання й відпочинку населення. Вартість такого вузького (промислового) підходу виявилася високою, включаючи збиток, завданий навколишньому середовищу, зниження чисельності населення та руйнування співтовариств [21, с. 17]. Комплексно підійти до вирішення таких важливих проблем, як збереження природних і культурних ландшафтів, гарантування продовольчої безпеки та подолання бідності сільських

мешканців можливо у рамках концепції сільського розвитку (розвитку сільських територій). За законодавством ЄС сільський розвиток здійснюється шляхом використання всіх ресурсів, наявних на сільських територіях (людських, природних, історичних тощо). Причому на період 2014–2020 років визначено три довгострокові стратегічні цілі у сфері політики сільського розвитку ЄС: 1) сприяння конкурентоспроможності сільського господарства; 2) забезпечення раціонального використання природних ресурсів і запобігання негативним змінам клімату; 3) досягнення збалансованого територіального розвитку сільських економік і общин, включаючи створення і підтримку зайнятості [22]. Відповідно, перспективи розвитку сільської місцевості пов'язуються не лише із сільськогосподарським виробництвом, а й з покращенням рівня та якості життя сільського населення. З цією метою заохочується розвиток несільськогосподарських видів діяльності (сільський туризм, художні промисли, залісення сільських територій тощо) та здійснення заходів, спрямованих на поліпшення екологічної ситуації. Більше того, особливий акцент у процесі розвитку сільських територій ЄС робиться на застосуванні у повсякденному житті сільського населення інноваційних технологій, спрямованих на раціональне використання та збереження природних ресурсів (розвиток поновлюваних джерел енергії і енергозбереження; здійснення досліджень та інвестицій, пов'язаних зі збереженням, відновленням і модернізацією культурної й природної спадщини сіл, сільських ландшафтів і природних об'єктів високої цінності, розвиток екологічних поселень тощо).

Враховуючи, що предмет аграрного права складається з комплексу суспільних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва та соціального розвитку села, логічним було б визначити процес екологізації аграрного законодавства як впровадження екологічних принципів у зміст нормативно-правових актів, що регулюють аграрні відносини. Причому, екологізація аграрного законодавства має бути спрямована на забезпечення збереження сільської місцевості як просторової бази для розміщення природних ресурсів, ведення екологічно чистого сільськогосподарського виробництва і створення умов для поступового підвищення якості життя сільського населення.

Список літератури

1. Петров В. В. Экологическое право России : учебн. для вузов / В. В. Петров – М. : Бек, 1995. – 557 с.
2. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки : проект від 19 жовтня 2015 р. – К. : Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2015. – 131 с.
3. Законодавство : проблеми ефективності / [Авер'янов Б. В., Бобровник С. В., Головченко В. В. та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Наук. думка, 1995. – 232 с.

4. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду : право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький. – К. : ІЗП і ПЗ, 2003. – 772с.

5. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.

6. Лозо В. І. Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза (Концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС) / В. И. Лозо. – Х. : Право, 2008. – 368 с.

7. Макарова Т. И. Охрана окружающей среды при осуществлении сельскохозяйственной деятельности: к вопросу о разработке современных правовых подходов / Т. И. Макарова, Н. С. Губская // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). – К. : Вид-во географ. літ-ри «Обрії», 2011. – С. 42–46.

8. Настіна О. І. До проблеми екологізації аграрного права / О. І. Настіна // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.) : зб. наук. праць / за заг. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. – К. : Видавн. центр НУБіП України, 2012. – С. 108–111.

9. Багай Н. О. Основні напрями екологізації сучасного аграрного законодавства України / Н. О. Багай // Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи: зб. матеріалів круглого столу (30–31 жовтня 2015 р.) / за заг. ред. М. В. Шульги. – Х. : Вид-во ТОВ «Оберіг», 2015. – С. 15–17.

10. Курман Т. В. Про принцип екологізації аграрного виробництва / Т. В. Курман // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукраїнського круглого столу (25 травня 2012 р.) : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. – К. : Видавн. центр НУБіП України, 2012. – С. 90–92.

11. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Н. В. Кравець. – Х., 2015. – 19 с.

12. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрямки вдосконалення : моногр. / за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – 448 с.

13. Багай Н. О. Розвиток науки аграрного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Н. О. Багай. – К., 2002. – 19 с.

14. Козырь М. И. Аграрное право России: состояние, проблемы и тенденции развития / М. И. Козырь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 336 с.

15. Юдо Ж. Вклад Европейского комитета по аграрному праву в развитие аграрного права в Европе / Жозеф Юдо // Правовое регулирование аграрных, земельных отношений, природопользования и охраны окружающей среды в сельском хозяйстве России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС : состояние, проблемы, пути совершенствования : междунар. сб. науч. тр. аграр. и юрид. высш. учеб. заведений России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС. – М. : Рос. ассоциация аграр. и природоресурс. права, 2009. – Т. 1. – С. 70–79.

16. Вимірювання якості життя в Україні : аналіт. доп. / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор [та ін.]. – К. , 2013. – 50 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf.

17. Кулинич П. Ф. До питання про розвиток предмета аграрного (сільського) права / П. Ф. Кулинич // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : Всеукр. круглий стіл (25 трав. 2012 р.). – К. : Вид. центр НУБіП України, 2012. – С. 43–46.

18. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку / О. Попова // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 73-84.

19. Курман Т. В. Агросфера як основа сталого розвитку сільськогосподарського виробництва / Т. В. Курман // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / Д. О. Мельничук (голова ред. кол.). – 2014. – Вип. 197, ч. 2. – С. 48–54. – (Серія «Право»).

20. Раджоньери М. П. Агроэкологическое право Европейского Союза и Италии / Мария Пия Раджоньери, Марко Валетта ; отв. ред. Д. О. Тузов. – М. : Статут, 2006. – 208 с.

21. Мельников Н. Н. Устойчивое сельское развитие как условие преодоления бедности / Н. Н. Мельников // Аграрное и земельное право. – 2005. – № 9. – С. 13–25.

22. The Common Agricultural Policy after 2013 : [Electronic resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm.

References

1. Petrov, V. V. (1995). *Ekolohycheskoe pravo Rossyy* [Russia Environmental Law]: uchebn. dlia vuzov. Bek, 557.

2. Iedyna kompleksna stratehiia ta plan dii rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na 2015–2020 roky: Proekt 19 zhovtnia 2015 r. [Common comprehensive strategy and action plan for the development of agriculture and rural areas in Ukraine for 2015-2020 years:

Project from October 19, 2015] (2015). Kyiv: Ministerstvo ahrarynoi polityky ta prodovolstva Ukrainy, 131.

3. Aver'ianov, B. V., Bobrovnyk, S. V., Holovchenko, V. V. (1995). Zakonodavstvo: problemy efektyvnosti [Legislation: Problems of efficiency]. National Academy of Sciences of Ukraine, Koretsky Institute of state and law. Kyiv: Nauk. dumka, 232.

4. Kostytskyi, V. V. (2003). Ekolohiia perekhodnoho periodu: pravo, derzhava, ekonomika (Ekonomiko-pravovyi mekhanizm okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha v Ukraini) [Ecology of transitional period: law, state, economics (Economic and legal framework of environmental protection in Ukraine)]. Kyiv: IZP i PZ, 772.

5. Andreitsev, V. I. (2002). Pravo ekolohichnoi bezpeky [Environmental Safety Law]. Kyiv: Znannia-Pres, 60.

6. Lozo, V. I. (2008). Pravovye osnovy ekolohicheskoi stratehii levropeiskoho Soiuza (Kontseptsyia, prohrammnoe obespechenie, systematyzatsyia i kommentarii deistvuiushcheho zakonodatelstva IES) [Legal basis of the environmental strategy of the European Union (concept, software, organize and comment existing EU legislation)]. Kharkiv: Pravo, 368.

7. Makarova, T. I., Hubskaia, N. S. (2011). Okhrana okruzhaiushchei srede pri osushchestvlenii selskokhoziaistvennoi deiatelnosti: k voprosu o razrabotke sovremennykh pravovykh podkhodov. Problems of development of Agricultural and Land Law of Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference. Kyiv: Publisher of geographical literature «Obrii», 42–46.

8. Nastina, O. I. (2012). Do problemy ekolohizatsii ahrarynoho prava [Concerning the problem of greening of Agricultural Law]. Agrarian Law as a branch of law, jurisprudence and academic disciplines: materials of Ukrainian round table. Kyiv: Publishing center of NULES of Ukraine, 108–111.

9. Bahai, N. O. (2015). Osnovni napriamy ekolohizatsii suchasnoho ahrarynoho zakonodavstva Ukrainy [Main directions of greening of modern agricultural legislation of Ukraine]. Natural resource law in the law system of Ukraine: history, present time, prospects. Proceedings of the Round Table. Kharkiv: Publishing Ltd «Oberih», 15-17.

10. Kurman, T. V. (2012). Pro pryntsyp ekolohizatsii ahrarynoho vyrobnytstva [On the principle of greening of agricultural production]. Agricultural Law as a branch of law, jurisprudence and academic disciplines: materials of Ukrainian round table. Kyiv: Publishing center of NULES of Ukraine, 90-92.

11. Kravets, N. V. (2015). Ekolohizatsiia ahrarynoho vyrobnytstva yak pryntsyp ahrarynoho prava [Greening of agricultural production as the principle of agraricultural law]. Kharkiv, 19.

12. Hetman, A. P., Urkevych, V. Iu. ed. (2012). Pravove rehuliuвання ekolohichnykh, ahrarynykh ta zemelnykh vidnosyn v Ukraini: suchasnyi stan i napriamky vdoskonalennia [Legal regulation of environmental, agricultural

and land relations in Ukraine: current state and areas for improvement]. Kharkiv: Pravo, 448.

13. Bahai, N. O. (2002). Rozvytok nauky ahrarnoho prava Ukrainy [The development of Agricultural Law science of Ukraine]. Kyiv, 19.

14. Kozyr, M. Y. (2008). Ahrarnoe pravo Rossii: sostoianie, problemy i tendentsyi razvitiya [Agrarian Law of Russia: state, problems and trends of development]. Moscow: Norma, 336.

15. Iudo, Zh. (2009). Vklad Evropeiskoho komiteta po ahrarnomu pravu v razvytye ahrarnoho prava Evrope [The contribution of European law on the agrarian committee in the development of agrarian law in Europe]. Legal regulation of agricultural and land relations, environmental management and environmental protection in agriculture of Russia, Ukraine, Belarus, Kazakhstan and other CIS countries and the EU member states. Moscow: Russian association of agricultural and natural resource law, 1, 70–79.

16. Libanova, E. M., Hladun, O. M., Lisoher, L. S. (2013). Measurement of quality of life in Ukraine. Kyiv, 50. Available at: http://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf.

17. Kulynych, P. F. (2012). Do pytannia pro rozvytok predmeta ahrarnoho (silskoho) prava [On the subject of the development of agricultural law subject]. Agricultural Law as a branch of law, jurisprudence and academic disciplines: Ukrainian round table. Kyiv: Publishing center of NULES of Ukraine, 43–46.

18. Popova, O. (2012). Ahrosfera: sotsioekonomichniy zmist i zasady staloho rozvytku [Agrosfera: socioeconomic content and principles of sustainable development]. Ekonomika Ukrainy, 5, 73–84.

19. Kurman, T. V. (2014). Ahrosfera yak osnova staloho rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva [Agrosfera as a basis for sustainable development of agricultural production]. Scientific Journal of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 197, 2, 48–54.

20. Radzhonery, M. P., Valetta, M. (2006). Ahroekolohycheskoe pravo levropeiskoho Soiuza i Italii [Agroecological Law of the European Union and Italy]. Moscow: Statut, 208.

21. Melnikov, N. N. (2005). Ustoichivoe selskoe razvitye kak uslovie preodoleniia bednosti [Sustainable rural development as a condition for poverty reduction]. Agricultural and land law, 9, 13–25.

22. The Common Agricultural Policy after 2013. Available at: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Е. В. Гафурова

Аннотация. В статье осуществлен системный теоретико-правовой анализ влияния экологических норм на развитие аграрного законодательства, определен круг общественных отношений,

регулируемых аграрным законодательством. Автор раскрывает содержание понятия «экологизация аграрного законодательства».

Ключевые слова: аграрное законодательство, экологизация законодательства, агросфера, агроландшафт, сельскохозяйственное производство, сельская территория, качество жизни, социальная сфера села.

MODERN TRENDS OF THE AGRARIAN LEGISLATION DEVELOPMENT

O. V. Gafurova

Abstract. *The article presents a systematic theoretical and legal analysis of the impact of environmental regulations on the agrarian legislation development, the circle of public relations regulated by the agrarian legislation. The author reveals the concept of «ecologization of the agrarian legislation».*

Keywords: *agrarian legislation, ecologization of the legislation, agrosphere, agrolandscape, agriculture, rural areas, quality of life, countryside social sphere.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.42

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИЗИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛУЗІ ГЕННОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

І. В. ГОРІСЛАВСЬКА, кандидат юридичних наук, доцент
E-mail: gorislavska@mail.ru

А. І. КЛИМЕНКО, студентка 3 курсу юридичного факультету
Національний університет
біоресурсів і природокористування України
E-mail: alina26010@ukr.net

Анотація. У статті на основі теоретично-правових джерел досліджується особливості ризику діяльності. Розкрито особливості ризику діяльності у галузі генної інженерії. Аналізується національне законодавство, що формує підґрунтя біобезпеки в Україні. Проаналізовано досвід застосування міжнародних біоетичних стандартів. Запропоновано окремі положення щодо удосконалення законодавства у сфері генної інженерії.

Ключові слова: ризик, ризик діяльності у галузі генної інженерії, біологічна безпека, генетично модифіковані організми (ГМО).

Актуальність. Науково-технічний прогрес та поширення новітніх технологій, а також сфери їх застосування створюють підґрунтя для визнання біологічної безпеки при поводженні з генетично модифікованими організмами (далі – ГМО) визначальним фактором у формуванні відповідного правового забезпечення. Тим паче, що забезпечення біологічної безпеки можливе за умови застосування системи правових, організаційно-управлінських, технічних та інших засобів, що запобігають виникненню небезпечних для здоров'я людини та довкілля наслідків генно-інженерних маніпуляцій. Застосування новітніх технологій, які пов'язані з використанням штучних прийомів переносу генів та створення генетично модифікованих організмів, що мають властивості, які не зустрічаються в природних умовах, та відповідно продукції на їх основі, потребує особливих підходів у вирішенні питань правового регулювання цього процесу в Україні [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Щодо оцінки реальних та потенційних ризиків використання досягнень у галузі генної інженерії, а також отриманих з них продуктів, то вони досліджувались в роботах вчених у сфері медицини, молекулярної біології, мікробіології та біобез-

пеки С. Є. Доромашко, І. І. Кошевського, А. А. Кузьменко, В. В. Кузнєцова, О. М. Кулікова, С. І. Лебедева, І. К. Малюшицького, М. В. Патики, В. О. Тутьяна та інших.

Теоретичною основою нашого дослідження є також доробки вчених – представників аграрного та екологічного права В. І. Андрейцева, Н. О. Багай, Г. І. Балюк, В. М. Єрмоленка, В. П. Жушмана, І. І. Каракаша, Т. О. Коваленко, Н. Р. Малишевої, В. Л. Мунтяна, О. Ю. Піддубного, В. І. Семчика, А. М. Статівки, Л. В. Струтинської-Струк, В. Ю. Уркевича, Н. І. Титової, Ю. С. Шемшученка, В. З. Янчука та інших, якими досліджувались питання аграрного виробництва та екологічної безпеки, виявлено проблемні питання та обґрунтовано шляхи їх подолання. Проте правова регламентація ризиків використання досягнень у галузі генної інженерії потребує подальшого удосконалення, а питання впровадження міжнародно-правових зобов'язань у сфері біологічної безпеки залишаються недостатньо вивченими.

Метою дослідження є аналіз окремих питань правового регулювання ризиків діяльності у галузі генної інженерії та можливості запровадження міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Реалізація функцій державної виконавчої влади, змістом якої є управління суспільством в цілому [2], полягає також і в управлінні окремими сферами та галузями суспільного життя, зокрема ризикам діяльності у галузі генної інженерії.

Сучасний стан і адміністративного, і цивільного права характеризується насамперед підвищенням інтересом суспільства та держави (зокрема юридичної науки, правотворчості й судової практики) до наукових досліджень, присвячених пошуку концептуально нових рішень, спрямованих на вирішення актуальних проблем окремих галузей зокрема та права в цілому.

Серед перспективних напрямів, на думку окремих науковців, важливу роль покликані відігравати дослідження принципу помірності між обмеженнями та цілями і призначеннями прав, юридичного ризику в різних галузях права, оскільки категорія «ризик» притаманна кожній сфері людської діяльності і правозастосування, права довірчої власності та пов'язаного з ним договору управління майном інших нетрадиційних правових конструкцій, в яких мають місце «відхилення в структурі, змісті прав, характері правового зв'язку, інших елементах» [3, с. 27] правовідносин. Одним із факторів, що виступають юридичною основою існування правових аномалій, є категорія юридичного ризику, ризикових правочинів та ризикових зобов'язань. При цьому юридична аномалія визначається як «обумовлене різними факторами об'єктивного та суб'єктивного порядку відхилення від загальної закономірності, від нормального розвитку суспільних відносин» [4, с. 62–63].

Юридичний ризик є включеною до умов цивільного зобов'язання чи професійної діяльності можливістю настання юридичного факту, що може настати або не настати, наслідком якого будуть три економічних результати: негативний, нульовий і позитивний [3, с. 45].

Сучасні тенденції розвитку юридичного ризику знаходять своє відображення у ризикових правочинах, що є підставою виникнення ризикових зобов'язань, у систему яких входять зобов'язання інноваційного ризику, в тому числі й ризик діяльності у галузі генної інженерії [3, с. 250]. При цьому інноваційні ризики визначаються як ймовірність неотримання визначеного результату під час здійснення заходу при використанні всього організаційно-технічного і наукового потенціалу організації [5].

Діяльність у галузі генної інженерії, а саме застосування біотехнологій у сільському господарстві, є сукупністю правовідносин з виробництва методами генної інженерії і застосування продуктів біотехнологічного походження у цій сфері. Правовим підґрунтям формування механізмів правового регулювання відносин у сфері біотехнологій у сільському господарстві насамперед є положення Конвенції про охорону біологічного різноманіття 1992 року, яка визначає суверенним правом кожної держави доступ до генетичних ресурсів на основі норм національного законодавства [6]. Згідно з Конвенцією, під поняттям «біобезпека» розуміється система правил та заходів, що мають зменшити чи запобігти потенційним ризикам, пов'язаним із використанням біотехнології та її продуктів.

Діяльність у галузі генної інженерії є ризиковою діяльністю, при цьому в літературі звертається увага на відсутність уніфікованого підходу щодо основних критеріїв аналізу ризику від сільськогосподарської біотехнологічної діяльності.

Основна перепона в цьому та в узгодженні міжнародних стандартів у галузі біотехнологій полягає в складності узгодження протилежних позицій і внутрішньої законодавчої практики двох найвпливовіших суб'єктів міжнародного права – США і ЄС – стосовно таких ключових проблемних питань, як застосування концепції достатньої еквівалентності та принципу перестороги, впровадження примусового чи добровільного маркування генетично модифікованих організмів, визначення правового статусу людського ембріону, запровадження «сфокусованого» чи «багато-стороннього» підходу до клонування людини, а також визначення форм генетичного матеріалу, які підлягають захисту засобами права інтелектуальної власності [7].

Міжнародно-правове регулювання сільськогосподарської біотехнологічної діяльності базується на таких засадах: проведення науково обґрунтованого й послідовного аналізу ризику, який ці біотехнології здатні спричинити здоров'ю людей та навколишньому середовищу, встановлення відповідальності держав щодо транскордонного переміщення ГМО, дотримання правил чесної й недискримінаційної торгівлі трансгенними продуктами, врахування інтересів корінного населення найменш розвинених країн стосовно використання світових генетичних ресурсів [7].

На сьогодні в Україні створюється система біобезпеки, основною метою якої є забезпечення безпечного провадження генетично-інженерної діяльності та використання генетично модифікованих організмів і запобігання несанкціонованому та неконтрольованому їх поширенню [8].

Відповідно до Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року (далі – Стратегія), здійснення контролю за ввезенням на територію України генетично модифікованих організмів, запобігання їх неконтрольованому поширенню та удосконалення до 2015 року дозвільної системи у сфері поводження з генетично модифікованими організмами, у тому числі щодо їх транскордонних переміщень, забезпечення координації генетично-інженерної діяльності, покладається на Міністерство екології та природних ресурсів України, що є центральним органом виконавчої влади у формуванні й забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, зокрема генетичної безпеки.

Протягом першого етапу Стратегії передбачено: розроблення нормативно-правових актів з питань державного регулювання і контролю у сфері поводження з генетично модифікованими організмами та провадження генетично-інженерної діяльності; удосконалення дозвільної системи у сфері поводження з генетично модифікованими організмами, в тому числі щодо їх транскордонних переміщень, та забезпечення координації генетично-інженерної діяльності.

Застосування управління такими ризиками здійснюється органами державної виконавчої влади, а саме: Державною службою інтелектуальної власності, щодо захисту міжнародних і національних патентів та інших видів інтелектуальної власності в галузі поводження з ГМО, генетичної інженерії та генетично-інженерної діяльності; Міністерством освіти і науки України, щодо визначення критеріїв безпеки поводження з ГМО та генетично-інженерної діяльності у замкнених системах, а також розроблення та вдосконалення системи контролю за дотриманням правил безпеки генетично-інженерної діяльності; Міністерством екології та природних ресурсів України, яке здійснює державну екологічну експертизу ГМО, призначених для використання у відкритій системі; здійснює державну реєстрацію засобів захисту рослин, отриманих з використанням ГМО; надає дозволи на вивільнення ГМО у відкритій системі [9] та має ґрунтуватися на принципах необхідності, недискримінації, пропорційності й об'єктивності.

Генетично модифіковані організми, що використовуються у відкритій системі, повинні відповідати вимогам біологічної та генетичної безпеки за умови дотримання передбаченої технології використання. Обов'язковою умовою використання ГМО у відкритій системі є наявність методів і методик їх ідентифікації, розроблених за міжнародними стандартами та затверджених в установленому порядку в Україні. Забороняється вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО до їх державної реєстрації. До державної реєстрації вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО можливе тільки з метою державної апробації (випробовувань). Підприємства, установи та організації, які здійснюють генетично-інженерну діяльність, проводять оцінку ризику при плануванні та підготовці відповідних робіт шляхом створення Комісії з біологічної та генетичної безпеки проведення генетично-інженерних робіт, що зумовлено відсутністю достовірної, науково підтвердженої інформації щодо безпечності чи

небезпечності використання ГМО у господарських цілях, впливу ГМО на навколишнє природне середовище та здоров'я людини. На нашу думку, скасування дозволу на ввезення продукції, отриманої з використанням генетично модифікованих організмів для науково-дослідних цілей, та уведення нової норми, відповідно до якої ввезення незареєстрованих ГМО та продукції, отриманої з використанням ГМО, призначених виключно для науково-дослідних цілей у замкнених та відкритих системах або з метою державних апробацій (випробовувань) [10], стане таким, що не відповідатиме міжнародним біоетичним стандартам.

Європейський Союз імплементував до свого законодавства міжнародні стандарти біоетики в частині забезпечення біобезпеки, пов'язаної із застосуванням ГМО та їх компонентів, розробивши на їх основі європейські стандарти обігу продукції із вмістом ГМО та їх компонентів на території своїх країн-членів і використання ГМО у відкритих та закритих системах; регламентувавши діяльність, пов'язану з використанням, поширенням, збутом, експортом/імпортом продукції, що містить ГМО; а також запровадивши систему виявлення ГМО у продуктах споживання [11, с. 225].

Світове співтовариство приділяє велику увагу розробці науково обґрунтованих підходів до оцінки потенційного ризику при використанні ГМО, які б забезпечували належну охорону здоров'я людей і навколишнього середовища. Передові країни світу мають як розвинену систему наукових досліджень у галузі біобезпеки й аналізу перспектив розвитку біотехнології, так і досить відрегульовану національну правову базу щодо застосування ГМО. Відповідні закони та нормативні акти діють у США, Канаді, Австралії, країнах ЄС, Росії. Усі країни Європейського Союзу у своїй діяльності, яка пов'язана зі створенням та використанням ГМО, керуються Директивою 2001/18/ЄС про навмисне вивільнення ГМО у довкілля. Цей документ є «матір'ю» всіх законів щодо ГМО. Всі питання, що не регулюються іншими законами, підпадають під його дію. Згідно з цією Директивою харчові продукти, вміст ГМО в яких перевищує 0,9 %, підлягають обов'язковому маркуванню [12].

Законодавство ЄС установлює чіткі правила маркування продуктів із вмістом ГМО і надання населенню країн-членів інформації про можливі негативні наслідки вживання чи використання такої продукції для життя та здоров'я людини, а також усі можливі біотичні ризики її застосування у сільськогосподарському тваринництві чи рослинництві. Міжнародні біоетичні стандарти щодо гарантування біобезпеки, пов'язаної зі створенням та використанням продукції з ГМО або їх компонентами, мають установлювати такий правовий режим, за якого вивчення наслідків впливу ГМО на здоров'я та життя людини, всі живі організми й довкілля повинне проводитися виключно в закритому просторі й одночасно в різних регіонах планети [13].

Висновки. Правове регулювання ризиків діяльності у галузі генної інженерії повинно мати за мету забезпечити належний механізм контролю за здійсненням генетично-інженерної діяльності та використанням генетично модифікованих організмів, унеможливити неконтрольоване їх

поширення в Україні. Міжнародні біоетичні стандарти щодо гарантування біобезпеки потребують такої імплементації, за якої вивчення наслідків впливу ГМО на здоров'я та життя людини та навколишнього природного середовища повинні проводитися виключно в закритому просторі.

Список літератури

1. Бугера С. І. Використання генетично модифікованих організмів у сільськогосподарському виробництві: інформаційно-правовий аспект / С. І. Бугера // Інформація і право. – 2011. – № 3. – С. 84.
2. Колпаков В. К. Адміністративне право України : навч. посіб. / В. К. Колпаков : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7902.html>.
3. Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посіб. – 2-ге вид., перероб. та доп. / за заг. ред. Р. А. Майданника. – К. : Юстиніан, 2010. – 1008 с.
4. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : Изд-во «Норма», 2003. – 240 с.
5. Скрипко Т. О. Інноваційний менеджмент : навч. посіб. / Т. О. Скрипко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/mededzhment/innovatsiyniy_menedzhment_skrisko_to.
6. Про охорону біологічного різноманіття : Конвенція ООН // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006. – № 5. – Кн. 1. – С. 194.
7. Медведєва М. О. Міжнародні правові стандарти співробітництва держав у галузі біотехнологій [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / М. О. Медведєва; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/130446.html>.
8. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
9. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55189.
11. Биотехнология. Биобезопасность. Биоэтика / А. П. Ермишин [и др.] ; под ред. А. П. Ермишина. – Минск : «Тэхналогія», 2005. – 373 с. : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://biosafety2.org.by/downloads/Publications/Bio\(Tech-Saf-Eth\).pdf](http://biosafety2.org.by/downloads/Publications/Bio(Tech-Saf-Eth).pdf).
12. Проблема ГМО в Україні – реальність сьогодення // Споживач.інфо. – 2009. – № 2 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://spojivach.info/informye/416-2009-11-05-12-50-39.html>.
13. Третьякова В. Про правові основи функціонування системи біобезпеки під час здійснення генетично-інженерної діяльності та обігу ГМО в контексті застосування міжнародних біоетичних стандартів / В. Третьякова // Віче. – 2013. – № 6 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3580>.

References

1. Buhera, S. I. (2011). Vykorystannia henetychno modyfikovanykh orhanizmiv u silskomu vyrobnytstvi [The use of genetically modified organisms in agricultural production: information-legal aspect]. Information and right, 3, 84.
2. Kolpakov, V. K. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law Ukraine]. Available at: <http://www.info-library.com.ua/books-text-7902.html>.
3. Maidannyk, R. A. (2010). Anomalis u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Anomalies in civil law Ukraine]. Guide. Kyiv. Justinian, 1008.
4. Lukyanova, E. G. (2003). Teoriia protsesualnoho prava [Theory procedural law]. Moscow: Norma, 240.
5. Skrypko, T. Innovatsiyni menedzhment [Innovative management]. Available at: http://pidruchniki.ws/15840720/menedzhment/innovatsiyniy_menedzhment_skripko_to.
6. Convention of the United Nations of June 5, 1992 «On Biological Diversity». Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Medvedeva, M. O. (2005). Mizhnarodni pravovi standarty spivrobitnytstva derzhav u sferi biotekhnolohii [International legal standards of cooperation in the field of biotechnology]. Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kyiv. Available at: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/130446.html>.
8. Law of Ukraine № 2818-VI of December 21, 2010 «On the Basic Principles (strategy) State Environmental Policy of Ukraine for 2020». Available at: <http://www.rada.gov.ua>.
9. Law of Ukraine № 1103-V of May 31, 2007 «On State Biosafety System for creating, testing, transportation and use of genetically modified organisms». Available at: <http://www.rada.gov.ua>.
10. Draft Law № 2887 of May 18, 2015 «On Amendments to Some Laws of Ukraine which regulate relations connected with obtaining of permits». Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55189.
11. Ermyshyn, A. P. (2005). Biotekhnolohiia. Biobezopasnost. Bioetyka. [Biotechnology. Biosecurity. Bioethics]. Available at: [http://biosafety2.org.by/downloads/Publications/Bio\(Tech-Saf-Eth\).pdf](http://biosafety2.org.by/downloads/Publications/Bio(Tech-Saf-Eth).pdf).
12. Problema HMO v Ukraini – realnist sohodennia [The problem of GMOs in Ukraine – a reality today]. Available at: <http://spojivach.info/informye/416-2009-11-05-12-50-39.html>.
13. Tretiakova, V. (2013). Pro pravovi osnovy fynkzhionuvannia systemy biobezhpeky pid chas zdiisnennia henetychno-inzhynernoï diialnosti ta obihu HMO v konteksti zastosuvannia mizhnarodnykh standartiv [On the legal basis of the system of biosafety at the time of genetic engineering and GMOs circulation in the context of the application of international bioethical standards]. Available at: <http://www.viche.info/journal/3580>.

К ВОПРОСУ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РИСКОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБЛАСТИ ГЕННОЙ ИНЖЕНЕРИИ

И. В. Гориславская

А. И. Клименко

Аннотация. В статье на основе теоретически-правовых источников исследуются особенности риска деятельности. Раскрыты особенности риска деятельности в области генной инженерии. Анализируется национальное законодательство, которое формирует основу биобезопасности в Украине. Проанализирован опыт применения международных

биоэтических стандартов. Предложены отдельные положения по совершенствованию законодательства в области генной инженерии.

Ключевые слова: *риск, риск деятельности в отрасли генной инженерии, биологическая безопасность, генетически модифицированные организмы (ГМО).*

TO THE QUESTION OF LEGAL REGULATION OF OPERATIONAL RISKS IN THE FIELD OF GENETIC ENGINEERING

I. V. Gorislavska

A. I. Klymenko

Abstract. *In the article lecture authors research on the basis of theoretical sources the features risks in the field of genetic engineering. Was disclosed the features of the risk of the activities in the field of genetic engineering. Analyses national normative-legal acts which are a basis of biological safety system in Ukraine. Was analyzed the application of international bioethical standards. Was proposed separate provisions for the improvement of legislation in the field of genetic engineering.*

Keywords: *risk, risk of activity in the field of genetic engineering, biosafety and genetically modified organisms (GMO).*

УДК 242.9:347.77

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Т. О. ГАРБУЗ, здобувачка*

Національний університет

біоресурсів і природокористування України

E-mail: tanya_gar@rambler.ru

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, що пов'язані з охороною прав на об'єкти промислової власності, реалізацією права на захист прав заявників об'єктів промислової власності в Апеляційній палаті Державної служби інтелектуальної власності України та адміністративному суді. На підставі аналізу чинного законодавства у сфері промислової власності вносяться пропозиції щодо удосконалення правової охорони промислової власності.*

Ключові слова: *об'єкти промислової власності, нормативно-правове регулювання, заявники, апеляційна палата, судовий захист, удосконалення законодавства.*

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент О. П. Світличний

ЩОДО ПИТАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ РІВНОВАГИ

**О. В. ГУЛАК, кандидат юридичних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: lenagulac@mail.ru

Анотація. У роботі досліджуються проблемні та актуальні питання у розрізі реалізації забезпечення екологічної рівноваги на сучасному етапі розвитку України; здійснено аналіз основних нормативних положень стосовно досліджуваної проблематики; наводяться, як приклад, деякі звітні матеріали.

Ключові слова: екологічна рівновага, забезпечення екологічної рівноваги, гідні умови життя, навколишнє природне середовище.

Актуальність. Забезпечення екологічної рівноваги є вкрай важливим питанням не лише для кожної окремої держави, а й суспільства у цілому, не лише свідомої громадськості, а й людства загалом.

І лише той факт, що навколо важливих питань екологічної проблематики нині об'єднані важливі всесвітні публічні інструменти, включаючи суттєві фінансові впливання, свідчить про надзвичайну актуальність і важливість порушених питань. Адже інші види суспільних відносин є більш динамічними та такими, що в результаті зовнішнього впливу піддаються суттєвому й швидкому корегуванню, тоді як нерозсудливе та зневажливе ставлення до навколишнього природного середовища призводить до тяжких та часто невідворотних негативних наслідків для людства у цілому.

Цілком погоджуємось з тим, що досліджувана проблема набула нині більш глибокого, ускладненого характеру, що обумовило зміну та поглиблення її змісту, зовсім іншого, ніж це було раніше. Зміна змісту не могла не позначитися і на зміні вживаної термінології. Тому замість поняття «навколишнє середовище» вчені дедалі частіше почали використовувати поняття «екологія», яке відображає сутність проблеми найбільш повним чином, адже дане поняття включає в себе не лише «охорону навколишнього природного середовища», але і такий важливий компонент, як «раціональне використання природних ресурсів», що в свою чергу передбачає дотримання законів природи і потенційних можливостей навколишнього природного середовища [1, с. 96].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням окремих аспектів забезпечення екологічної рівноваги займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці-правники, як: В. І. Андрейцев, О. С. Баб'як, Д. Н. Бахрах, А. П. Гетьман, В. М. Єрмоленко, Т. О. Коломоець, В. В. Костицький, І. О. Краснова, В. І. Курило, О. П. Світличний, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та ін.

Метою дослідження є аналіз проблемних та актуальних питань у розрізі реалізації забезпечення екологічної рівноваги на сучасному етапі розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Пункт 4 Всесвітньої Хартії природи, що прийнята 1 січня 1982 року на 37 сесії Генеральної Асамблеї ООН, зокрема, зазначає: екосистеми і організми, а також ресурси землі, моря і атмосфери, що використовуються людиною, повинні управлятися таким чином, щоб можна було забезпечити і зберегти їхню оптимальну й постійну продуктивність, але без шкоди для цілісності тих екосистем або видів, з якими вони співіснують; пункт 14 – принципи, викладені в Хартії, повинні знайти відображення в законодавствах і практиці кожної держави, а також на міжнародному рівні; пункт 23 цього ж документа – кожна людина повинна мати можливість брати участь індивідуально або колективно в процесі розробки рішень, зокрема тих, що стосуються захисту прав людини та навколишнього природного середовища [2].

Слід зазначити: питання забезпечення екологічної рівноваги, не зважаючи на те, що стосуються навколишнього природного середовища, залежать насамперед від людського чинника, а саме від принципів та вектору політики регулювання у досліджуваній сфері. А оскільки проблематика носить транскордонний характер, не має меж, то й відповідні принципи та політика вироблення оптимальних рішень має бути спільною, транскордонною. Тож питання забезпечення екологічної рівноваги, як ніякі інші, спроможне об'єднати різноманітні спільноти, публічні інституції та держави з різними векторами розвитку та пріоритетами.

Досить влучно зазначено, що відношення людини до природи, яка її оточує, є показником не лише цивілізованості та вихованості, а й виступає мірилом ставлення окремої нації до планети Земля. Адже, не зважаючи на науково-технічний прогрес і безперечні здобутки, які він подарував людству, наразі світ знаходиться на межі екологічної катастрофи, тому актуальність ефективної реалізації екологічної функції держави дедалі зростає та набуває якісно нових масштабів [1, с. 95].

Природним, а відтак невід'ємним правом кожної людини є право на чисте повітря, воду, користування тими дарами природи, які не є об'єктами, що створені або продукovanі державою чи іншими суб'єктами. Тож, відповідно до основної філософської позитивної правової доктрини, держава може і має право користуватися, охороняти та підтримувати такі дари. А збагачення за їх рахунок – це збагачення за рахунок нашого майбутнього та наших нащадків. І коли ми та найвищі посадові особи

держави, уповноважені на те її громадянами – носіями влади [3, ст. 5] це зрозуміємо та чітко усвідомимо, тоді державна політика щодо забезпечення екологічної рівноваги буде прийматись на стратегічному, а не тактичному рівні; втілюватись в обов'язкові, а не декларативні нормативно-правові акти; визначати пріоритет екологічних інтересів суспільства над будь-якими іншими, включаючи економічні.

Такі постулати нормативно закріплені і у Основному Законі нашої держави. Так, ст. 13 закріплює, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [3]. Стаття 14 зазначає, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Водночас у ст. 66 Основного Закону нормотворець зафіксував позицію щодо того, що «власність зобов'язує, власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки».

Конституція України окремо закріплює обов'язок щодо реалізації досліджуваної функції, зазначаючи в ст. 16, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [3].

Відтак, згідно з Конституцією, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [3, ст. 50].

Однією з причин незадовільного стану навколишнього природного середовища є відсутність постійної об'єктивної інформації для громадян України про його забруднення, причини, про винуватців забруднень і вжиті заходи для поліпшення ситуації [4, с. 340]. Зокрема, стосовно некоректності та банальної неправдивості відповідної інформації щодо лісопорушень, наприклад правової відповідальності за порушення правил пожежної безпеки в лісах України, відсутності відповідної інформації про наслідки від лісових пожеж, їх локалізацію, причини тощо неодноразово зазначалось нами у наукових працях [5; 6].

Виходячи з дефініцій, зафіксованих в Конституції України, до основних складових забезпечення екологічної рівноваги, на нашу думку, слід віднести такі як: економічні, правові, соціальні, екологічні.

Окрім того, особливо важливим вбачається їх баланс у застосуванні, який має забезпечувати ефективну реалізацію екологічної рівноваги насамперед уповноваженими на те органами публічного управління і

який, на наше глибоке переконання, нині є суттєво «перекошеним» у бік економічних переваг. Відтак, і правові засоби, які б мали збалансувати усі інші складові елементи забезпечення екологічної рівноваги, часто постають банальним інструментарієм для забезпечення легітимності зловживання, м'яко кажучи, недбайливим та нерозсудливим відношенням до навколишнього середовища.

Зокрема, постійним представником Програми розвитку ООН в Україні Ф. М. О'Доннеллом зазначено, що не зважаючи на існування численних екологічних законів, указів та постанов, в Україні дотепер не було всеохоплюючого національного документа у сфері захисту навколишнього природного середовища. Ф. М. О'Доннелл звертає увагу на те, що в підготовленій експертами ООН доповіді «Національна екологічна політика України: оцінка й стратегії розвитку» констатовано, що серед населення України росте число випадків хронічних захворювань і спостерігається ослаблення імунітету. На відміну від інших держав Європи, винні у забрудненні навколишнього середовища не розплачуються за спричинену довкіллю шкоду. В цілому обсяги шкідливих викидів на душу населення в Україні перевищують такі самі показники для розвинутих держав у декілька разів. Добре відомий європейський принцип, за яким забруднювачі навколишнього середовища платять за заподіяну шкоду, не застосовується в Україні належним чином. Крім того, функції економічного стимулювання дотримання екологічних вимог ще недостатньо розвинені і не примушують підприємств-забруднювачів змінювати їхні технології виробництва на природозахисні [7]. Зазначені тези належать звіту семирічної давності, однак, на жаль, маємо констатувати, що суттєвих зрушень у досліджуваній проблематиці не відбулось, не зважаючи на новий вагомий курс реформ, широко розпочатий в нашій державі. Відтак, наразі природоохоронні проблеми перебувають здебільшого на другорядних ролях, коли йдеться про їх відображення в бюджетному процесі.

Висновки. Отже, не применшуючи економічної складової сталого розвитку будь-якого суспільства, хочемо наголосити на тому, що як з позиції наукового підходу, так і практичної доцільності на перспективу, система публічного управління сьогодення вимагає обов'язкового врахування необхідності дотримання вимог екологічної безпеки з тим, щоб гарантувати ефективність забезпечення екологічної рівноваги в розрізі розробки та реалізації організаційно-правових передумов для розвитку всіх без винятку видів суспільних відносин, які вимагають відповідного регулювання зі сторони держави.

Список літератури

1. Собовий О. М. Особливості змісту екологічної функції держави як необхідної складової забезпечення екорівноваги / О. М. Собовий // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і

природокористування України. – 2013. – Вип. 182. – Ч. 3. – С. 94–99. – (Серія «Право»).

2. Всемирная Хартия природы. Международное публичное право : сб. документов. – М. : БЕК, 1996. – Т. 2. – С. 132–135.

3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

4. Білявський Г. О. Основи екології : підруч. / Г. О. Білявський, Р. С. Фурдуй, І. Ю. Костіков. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2005. – 408 с.

5. Гулак О. В. Сучасний стан пожежної безпеки в лісах України : правовий аспект / О. В. Гулак // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3_2015/44.pdf.

6. Гулак О. В. Щодо питання інформування громадськості про адміністративну відповідальність за порушення вимог пожежної безпеки в лісах України / О. В. Гулак // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – № 218. – Ч. 2. – С. 198–208. – (Серія «Право»).

7. Новий звіт ООН закликає надавати більшій увазі екології // Довідкова інформація Представництва ООН в Україні від 14 червня 2007 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/327-2007-06-14>.

References

1. Sobovyi, O. M. (2013). Osoblyvosti zmistu ekolohichnoi funktsii derzhavy yak neobkhidnoi skladovoi zabezpechennia ekorivnovahy [Features matters of ecological functions of the state as a necessary part of ensuring ecological balance]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia «Pravo»*, 182 (P. 3), 94–99.

2. Vsemyrnaia Khartyia pryrody (1996). Mezhdunarodnoe publychnoe pravo. Sbornyk dokumentov [World Charter for Nature. International public law]. Moscow, Russia: BEK, 132–135.

3. The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k/96-VR. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

4. Biliavskiy, H. O., Furdui, R. S., Kostikov, I. Iu. (2005). Osnovy ekolohii: pidruchnyk [Fundamentals of Ecology]. Kyiv: Lybid, 408.

5. Hulak, O. V. (2015). Suchasnyi stan pozhezhnoi bezpeky v lisakh Ukrainy: pravovyi aspekt. Porivnialno-analitychne pravo [The current state of fire safety in the forests of Ukraine: legal aspects]. Available at: http://www.pap.in.ua/3_2015/44.pdf

6. Hulak, O. V. (2015). Shchodo pytannia informuvannia hromadskosti pro administratyvnu vidpovidalnist za porushennia vymoh pozhezhnoi bezpeky v lisakh Ukrainy [On the issue of informing the public about administrative responsibility for violation of fire safety in the forests of

Ukraine]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia «Pravo», 218 (P. 2), 198–208.

7. Novyi svit OON zaklykae nadavaty bilshoi uvagy ekolohii [New UN report calls for more attention to ecology]. Available at: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/327-2007-06-14>.

К ВОПРОСУ О ПУБЛИЧНО-ПРАВОВОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РАВНОВЕСИЯ

О. В. Гулак

Аннотация. В работе исследуются проблемные и актуальные вопросы в разрезе реализации обеспечения экологического равновесия на современном этапе развития Украины; осуществлен анализ основных нормативных положений относительно исследуемой проблематики; приводятся в качестве примера некоторые отчетные материалы.

Ключевые слова: экологическое равновесие, обеспечение экологического равновесия, достойные условия жизни, окружающая природная среда.

TO ISSUES OF PUBLIC LAW PROVIDING AN ECOLOGICAL BALANCE

O. V. Gulac

Abstract. In this work examines problematic and actual issues in the context of ensuring the implementation of the ecological balance in the current development of Ukraine; The analysis of basic regulations regarding the researched problems; given as an example, some report materials.

Keywords: ecological balance, ensuring ecological balance, decent living conditions, the environment.

PROCEDURAL MANUAL PRE-TRIAL INVESTIGATION

A. M. DOLGOPOLOV, *Candidate of Juridical Sciences,*
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: dolgoplov_an@ukr.net

Abstract. *The prosecutor as head of the pre-trial investigation decision on the establishment of the investigation team and the investigation interagency group, giving the prosecutor in pre-trial investigation right of procedural power management subjects of inquiry and pretrial investigation take place in the article.*

Keywords: *the prosecutor and pre-trial investigation, the investigation team, bodies investigator, departmental control procurator.*

During the preliminary investigation, the following power subjects of criminal proceedings as an inquirer, investigator, head of the pretrial investigation, prosecutor, investigating judge. The procedure for their appointment, the nature of the activities and powers defined in the Code of Ukraine. The comparative analysis of these powers shows that henceforth investigator and the investigator are responsible only for the legality and timeliness of execution proceedings (ch. 1, Art. 40 CPC). However, they are deprived of any means to directly defend his own inner conviction in court, did not participate in the proceedings, did not have the right to appeal against unlawful court decisions. Moreover investigator and the investigator are based on a head of a pretrial investigation, prosecutor and investigating judge engaged in various forms of procedural control over their activities.

Due to a procedural situation investigator and the investigator, the legislator has transferred primary responsibility for the investigation into a criminal offense to prosecutor and ordered him to provide prompt, full and impartial investigation into the offense. For successful implementation of the said duty legislator Ukraine gave the prosecutor, who shall exercise the powers of the prosecutor in the criminal proceedings, the right to procedural guide pre-trial investigation. Thus, the theoretical and practical levels in Ukraine, a new generic term procedural manual pre-trial investigation.

In connection with the determination of key prosecutor powerful as the subject of preliminary investigation during the discussion of the draft Code of Ukraine and after its adoption and entry into force, the legal pages of scientific publications, a discussion on the essence of the concept of «procedural manual pre-trial investigation». The legislator defines it as a form of supervision of the observance of laws during the pre-trial investigation (ch. 2, Art. 36 CPC of Ukraine), from the use which the prosecutor provides

professional, efficient and lawful performance of inquirers and investigators of their tasks [1, p. 160–162]. Thanks to this, the order of the prosecutor General of Ukraine of December 19, 2012 number 4-flexible «On organization of prosecutors in criminal proceedings» of all prosecutors involved in the pre-trial investigation, called «procedural heads of pre-trial investigation» [2].

With this definition of prosecutorial procedural guide pre-trial investigation disagree many jurists of modern Ukraine. Today in the legal literature, there are many views on this issue. Thus, the authors of the first group completely reject the leadership of the prosecutor during the preliminary investigation of criminal offenses, believing that procedural guidance is incompatible with the implementation of Public Prosecutions to the destination, not the content or the order of implementation. Another group of scientists united by the idea that the role of judicial leaders can act only heads of pre-trial investigation, which is inherent in this kind of a procedural activity. They offer a «departmental control» with the term «procedure manual» for the characteristics of these government entities preliminary investigation [3, p. 153].

Still others advocate the presence of a prosecutor's procedural guidance during the pre-trial investigation, but interpreted it as Ukrainian lawmakers in the form of Public Prosecutions [4, p. 62]. The fourth group of scientists identifies procedural guidance as a means of interaction with the investigator and the prosecutor investigating. Authors fifth of justifying the presence of a prosecutor independent function in pre-trial investigation, called procedural guidance during the pre-trial investigation. Finally, representatives of six authors do not see the difference between Public Prosecutions and procedural guidance, considering the two are identical [5, p. 71].

Most convincing is the position of representatives of five groups of scientists. Assuming correct and reasonable formulated their concept of procedural guidance investigations as independent role of prosecutor in pre-trial criminal proceedings, taking it as a basis, is seen necessary to identify unresolved earlier part of the problem, which is in its amended primarily by defining the structure and content of the specified function in their interrelation and interdependence [6, p. 163].

First of all it is necessary to emphasize that the prosecutor's procedural guidance during the pre-trial investigation – is, first, self-direction prosecutorial activities aimed at providing swift, full and impartial investigation – investigation of all circumstances committed a criminal offense to provide the evidence of good legal assessment, indicating the functional nature of the said prosecution. Second, if the performance of the prosecution Ukraine constitutional functions of supervision over observance of laws by the pre-trial investigation (Art. 122 of the Constitution of Ukraine) is intended to ensure the legitimacy of the modern pre-trial investigation (actions and decisions of all participants in this phase of the criminal process, of course, in addition to investigating judges), the performance features prosecutor procedural guidance (usually no supervision) aimed only at ensuring rapid,

full and impartial investigation of criminal offenses individual subjects of the process – inquirers and investigators who are already within the software prosecutor regime legitimacy. And it can not be considered a form of implementation of the supervisory powers of the prosecutor.

The presence of the function of supervision over the observance of laws to ensure the legality of all pre-trial investigation, so to speak, «pure» indicates, for example, the right of the Prosecutor General of Ukraine, his first deputy and deputy prosecutors of the Autonomous Republic of Crimea, regions, Kyiv and Sevastopol, prosecutors of cities and districts, city districts, inter-regional and specialized prosecutors, their first deputies and deputies to abolish illegal and unjustified decision of the investigator and subordinate prosecutors made during the preliminary investigation within its terms under Art. 219 Code of Ukraine. These decisions are overturned regardless of their participation in the pre-trial investigation, and their cancellation report to prosecutors who directly supervise the observance of laws during the corresponding pre-trial investigations, is during the investigation of specific criminal offenses (ch. 6 Art. 36 CPC of Ukraine).

Thus, the function of supervision of the observance of laws in the pre-trial investigation realized mainly higher public prosecutor (the head of the prosecution) and procedural management function – mainly the prosecutor who exercises the powers of the prosecutor in the criminal proceedings (procedure manager). From the contents determining that procedural guidance prosecutor – an organization of the process of pre-determining the areas of investigation, coordination of proceedings, promote the creation of conditions for the normal functioning of investigative, enforcement in the investigation with the laws, it is clear that this prosecution of inherent characteristics administration dispose instead surveillance [6, p. 120].

Guide – this kind of management structure in the state and society, which is associated with solving social and administrative problems of general jurisdiction. Head – official, which endowed administrative authorities of her on the team and performing in-house management [7, p. 82].

Then, combine the function of supervision and procedural guidance or put an equal sign between them is impossible. After prosecutor (leader procedure) under present – an active participant (organizer) of the process of pre-trial investigation and is responsible for all the actions or omissions of the investigator and the investigator.

One of the most important tasks of the formation process is the proper organization management procedure in criminal proceedings. Today surveillance as a procedural guide pre-trial investigation carried out by the prosecutor in the form of licensing procedures and is permanent. The above differs significantly from surveillance that was carried out in the past by the prosecutor, who was actually an episodic and in many cases reduced to verification activities. Currently, CPC Ukraine provided 23 cases where the investigator must obtain the consent of the prosecutor's actions and commitment of decision-making. In this case, it applies to all the important

decisions in the case. This design office of the prosecutor itself provides for the continuous monitoring of the legality of the investigator, which in turn should help reduce the number of violations during criminal proceedings [8, p. 54–55].

So, firstly, the provisions on procedural guide pre-trial investigation does not indicate any new prosecution function, and provides generic name procedural form the constitutional functions of supervision over observance of laws by bodies that conduct pre-trial investigation. Secondly, by its legal nature given in ch. 2, Art. 36 Ukraine handheld powers the prosecutor is powers and specific management as a procedural guide carried on procedural (investigating) and procedural form. Thirdly, in modern conditions need special allocation «procedure leadership as a form of Public Prosecutions» due to the fact that for legal ideology of the new Code of Ukraine introduced the principle of «immutability prosecutor during the criminal proceedings», according to which the process of forming the prosecution in pre-trial criminal its proceedings and in court will be provided by a prosecutor. Fourth, in the given situation is not about some new feature prosecutor («procedural manual pre-trial investigation»), and are generic name procedural form the constitutional functions of supervision over observance of laws by authorities conducting the inquiry, pre-trial investigation and quick search activity [8].

In particular, according to the decision of the investigating judge accepted the petition on the basis of the investigator agreed with the prosecutor or the request of the prosecutor, the following investigative (detective) and covert investigative (detective) acts as a search; review home or other property; audio, video surveillance entity; seizure, inspection and seizure of correspondence; interception of telecommunications transport networks; interception of electronic information systems; inspection of inaccessible public places, home or other property; installation location of radio-electronic means; observation of a person thing or place; audio, video surveillance space; tacit obtaining samples required for comparative study.

It should be noted that the prosecutor – procedure leader not only approves the request of the investigator to conduct these proceedings, but also participates in trials during their consideration of the investigating judge. Moreover, only by order of the prosecutor conducted such an unofficial investigative (detective) act as controls for the offense.

Also exclusively on the basis of agreed prosecutor investigating judge investigating petitions:

- considering imposing monetary penalties on a person;
- temporarily limiting the use of special rights: a) the right to control the vehicle or vessel; b) the right to hunt; c) the right of establishment;
- suspension from work;
- authorizes temporary access to things and documents;
- imposes seizure of property and the temporarily seized property;

- applying preventive measures in the form of: a) personal commitment; b) personal surety; c) collateral; d) house arrest; e) detention;
- authorizes the detention for the purpose of the drive;
- continued detention and house arrest;
- changes precautions.

Moreover, all of the above investigation (search) operation and covert investigative (detective) action measures to criminal proceedings may be conducted and, accordingly, apply investigating judge not only at the request of the investigator, and at the request of the prosecutor [1, p. 164–165].

The limitation of the powers of the prosecutor of procedural guidance, in our opinion, are the provisions of the new Code of Ukraine concerning the right of the prosecutor to initiate before the head pretrial investigation issues to remove the investigator from the pre-trial investigation and the appointment of another investigation on the grounds provided by this Code, for its removal, or in case of inefficient pre-trial investigation. In addition, only the Prosecutor General of Ukraine, his deputies, prosecutors of the Autonomous Republic of Crimea, Kyiv and Sevastopol and public prosecutors assimilated thereto its motivated decision have the right to entrust the implementation of pre-trial investigation of any criminal offense other pretrial investigation, including investigating higher-level unit within the same body, in case of inefficient pre-trial investigation. In Art. 227 CPC in 1960 provided by the prosecutor the right to immediate removal from office of the investigator [4, p. 63].

Unlike other sectors of the judicial and procedural guidance provides quality investigation, which has a direct and crucial both for drawing up the indictment by the prosecutor, and the formation of its position in court, public prosecutor. And to have the confidence, the prosecutor himself obliged to regularly participate in the investigation of the case and pre-trial investigation to manage and coordinate it. Only on the basis of the procedural management activities inquirers and investigators directly involved in the proceedings of important investigations, timely correction of errors, the prosecutor can provide objective, complete and comprehensive investigation, and therefore have the actual and legal opportunity as public prosecutor firmly and consistently defend judicial podium with their views on the proof of the crime and the defendant's guilt [9, p. 27–28].

Knowing the essence of the prosecutor for the observance of laws on pre-trial investigation in the form of procedural guidance, consider some controversial issues concerning the procedure for this supervision unclear in the new Code of Ukraine. According to Art. 214 CPC of Ukraine to the Unified Register of pre-trial investigations made statements notification committed a criminal offense. So the duty of the prosecutor to oversee the prevention of the roster of applications, communications, where there are no signs of a criminal offense. Code of Ukraine does not establish criteria by which, unlike PDAs Ukraine 1960 (it can be opened only in cases where there is sufficient data to indicate the presence of a crime), you can determine whether related information provided to criminal offenses.

How prosecutor must act if the investigator has made in the Unified Register application for a criminal offense has started preliminary investigation and notified the prosecutor, and that the content of the application sees only an administrative offense or the circumstances which prevent criminal proceedings. The prosecutor has no authority to remove such information from the registry, not because it does not involve Ukraine, and a purely technical reasons, according to ch. 5, Art. 214 Code of Ukraine in the Unified Register of pre-trial investigation is automatically fixed date submit information and given a number of criminal proceedings. That prosecutor striking out information about criminal procedure violates these registration statements and reports. In our opinion, in such cases, the prosecutor must decide the closure of criminal proceedings under the relevant paragraph of Art. 284 Code of Ukraine.

At the beginning of criminal proceedings in cases of grave and especially grave crimes that are large in scope and very complex, it may be the establishment of the investigation team. The new Code of Ukraine does not provide procedural order of creation of such a group, but it twice referred to the possibility of their existence: in ch. 2, Art. 38 Code of Ukraine states that pre-trial investigation is carried out investigative pretrial investigation alone or investigative group.

References

1. Rudenko, M. (2014). Protsesualne kerivnytstvo dosudovym rozsliduvanniam yak nova funktsiia prokuratury Ukrainy: poniattia, zmist i struktura [Procedural manual pre-trial investigation as a new feature Prosecutor of Ukraine: the concept, content and structure]. Scientific journal of the National Academy of Prosecution of Ukraine, 1, 160–168.

2. Order of the Prosecutor General of Ukraine № 4 of December 19, 2012 «On the organization of prosecutors in criminal proceedings». Available at: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

3. Mirkovets, D. M. (2011). Instytut kerivnytstva dosudovym slidstvom za proektom KPK Ukrainy [Institute management pre-trial investigation on the draft Criminal Procedure Code of Ukraine]. Problems of reforming criminal procedure and criminal law Ukraine: international science practices conference. Kharkiv, 152-156.

4. Tolochko, O. (2012). Pravova pryroda protsesualnoho kerivnytstva prokurorom dosudovym rozsliduvanniam [The legal nature of procedural guidance Prosecutor pre-trial investigation]. Visnyk of the National Academy of Prosecution of Ukraine, 2, 62–67.

5. Babkova, V. (2012). Problemy zdiisnennia prokurorom nagliadovykh povnovazhen u formi protsesualnoho kerivnytstva pid chas provedennia dosudovoho rozsliduvannia [Problems of implementation prosecutor supervisory powers in the form of procedural guidance during the pre-trial investigation]. Visnyk of the National Academy of Prosecution of Ukraine, 3, 71–74.

6. Bandurka, O. M., Blazhivskiy, Ye. M. (2012). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Procedural Code of Ukraine: scientific-practical commentary]. Kharkiv: Pravo, 768.

7. Shemshuchenko, S. (1998). Jurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]. The National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of State and Law named V.M. Koretsky. Kyiv, 670.

8. Andreev, R. (2013). Protsesualne kerivnytstvo dosudovym rozsliduvanniam ta pidtrymannia derzhavnoho obvynuvachennia [Procedural manual pre-trial investigation and prosecution of the State Prosecutor of Ukraine]. Prosecution Bulletin, 4, 52–66.

9. Yurchyshyn, V. (2012). Prokuror yak kerivnyk dosudovoho slidstva [Prosecutor as head of the preliminary investigation]. Lawyer, 7, 26–30.

10. Kryklyvyi, R. (2010). Pidtrymannia derzhavnoho obvynuvachennia v sudi: orhanizatsiini ta kadrovi problemy [Maintaining public prosecution in court: Organizational and staffing issues]. Prosecution Bulletin, 1, 35–40.

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ

А. М. Долгополов

Анотація. У статті розглядається доцільність прийняття прокурором як керівником досудового розслідування рішення про створення слідчої групи та слідчої міжвідомчої групи, наділення прокурора у досудовому розслідуванні правом на здійснення процесуального керівництва владними суб'єктами органів дізнання і досудового слідства.

Ключові слова: прокурор, досудове розслідування, слідча група, органи дізнання, слідчий, відомчий контроль, прокурорський нагляд.

ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ РУКОВОДСТВО ДОСУДЕБНЫМ РАССЛЕДОВАНИЕМ

А. Н. Долгополов

Аннотация. В статье рассматривается целесообразность принятия прокурором как руководителем досудебного расследования решения о создании следственной группы и следственной межведомственной группы, наделение прокурора в досудебном расследовании правом на осуществление процессуального руководства властными субъектами органов дознания и досудебного следствия.

Ключевые слова: прокурор, досудебное расследование, следственная группа, органы дознания, следователь, ведомственный контроль, прокурорский надзор.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ СВОБОДИ

М. А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук

E-mail: marinad@meta.ua

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

О. О. ХАЙНОВСЬКИЙ, студент 6 курсу юридичного факультету
Київський університет права НАН України

E-mail: alexich1993@mail.ru

Анотація. У статті розглянуто теоретичні положення відбування покарання у виді довічного позбавлення свободи засудженими в Україні як альтернативи смертній карі; недосконалість правового регулювання зазначеного інституту та зарубіжний досвід деяких держав Європи стосовно застосування до засуджених довічного позбавлення свободи прогресивної системи відбування покарання.

Ключові слова: довічне позбавлення свободи, виконання довічного позбавлення свободи, звільнення від відбування покарання, ізоляція, виправлення, ресоціалізація.

Актуальність. Довічне позбавлення волі є достатньо новим та специфічним видом покарання для українського законодавства й науки. Його введення було обумовлено пошуком «адекватної» заміни смертній карі. Мораторій на застосування смертної кари як найтяжчого покарання в історії людства став одним із важливих кроків наближення до міжнародної політики України.

Як самостійний предмет розгляду науковців дослідження довічного позбавлення волі досить рідко виокремлюється у наукових працях. Найчастіше зазначений вид покарання розглядається разом з позбавленням волі на певний строк і саме в рамках кримінально-правових досліджень, а не кримінально-виконавчих розробок.

Фактично рівень комплексного вивчення проблем виконання покарання у виді довічного позбавлення волі є досить низьким. Перші розробки, пов'язані з питанням виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, мали більш громадський (суспільний) характер, а не науковий, і з'являлися вони почали лише наприкінці ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання особливостей відбування покарання у виді довічного позбавлення волі засудженими досліджувалось у працях багатьох науковців, таких як: О. О. Антонов,

В. І. Баранов, І. Г. Богатирьов, О. В. Беца, О. П. Дєтков, Т. В. Дуюнова, І. І. Карпец, Г. Л. Мінаков, В. І. Селіверстов, А. Х. Степанюк, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубников, В. О. Уткін, О. І. Фролов та ін.

Мета дослідження полягає в тому, щоб зазначити певні правові колізії в процесі відбування покарання у виді довічного позбавлення волі засудженими в Україні, а також розглянути зарубіжний досвід деяких держав Європи стосовно застосування до даної категорії осіб елементів прогресивної системи відбування покарання.

Виклад основного матеріалу. Ставши на шлях демократичних реформ та намагаючись привести національне законодавство до вимог міжнародних стандартів, Україна приймає відповідні закони й ратифікує міжнародні договори. Визначальне місце в системі нормативно-правових актів відводиться кримінальному та кримінально-виконавчому законодавству України, оскільки людяне ставлення до засуджених – один із проявів гуманізму, до якого так прагне наша країна. Натомість держава не спроможна втілити в життя всі намагання прискорення гуманістичних процесів через економічну кризу. Значна частина коштів із державного бюджету витрачається на подолання зазначеної кризи та налагодження довгоочікуваного миру, залишаючи без належної уваги впровадження відповідних новацій щодо умов, в яких тримаються засуджені до позбавлення волі в установах виконання покарань [8, с. 142].

Проте важливим етапом в процесі демократизації кримінального законодавства стало введення мораторію на смертну кару. На противагу цьому найтяжчому покаранню прийшло довічне позбавлення волі.

Лише після відміни смертної кари почало виникати невдоволення серед верств населення. Значна частина громадян все-таки залишилася прихильниками смертної кари, аргументуючи це наступним чином: коли людина позбавляє життя не однієї людини і не двох, роблячи це навмисно, і більше того, не визнає свою провину, то вона не заслуговує на довічне ув'язнення; за ґратами вона буде доживати своє життя без ніяких проблем.

Україна вимушена була піти на цей крок (відміна смертної кари), оскільки демократична правова держава передбачає, що людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. Тобто, зрозумілим є те, що не введення мораторію на смертну кару призвело б до порушення конституційного права громадян.

Проте поява нового виду кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі, що передбачене ст. 64 Кримінального кодексу України (далі – КК України), містить у собі відповідні протиріччя при застосуванні цього інституту на практиці. Необхідно зазначити той факт, що дане покарання є найменш дослідженим серед усіх інших покарань і потребує ґрунтовного вивчення задля уникнення протиріч серед науковців [1, с. 345].

Головним елементом зазначеного інституту є ізоляція від соціального середовища. Вона зводиться до обмеження спілкування засуджених як із людьми, які знаходяться на волі, так і з іншими засудженими. Ще свого часу М. Фуко писав: «Ізоляція засудженого від зовнішнього світу, від усього, що мотивувало злочин, від спільників, що сприяли його скоєнню. Ізоляція засуджених від решти засуджених». Інші науковці, зокрема А. Х. Степанюк, окрім ізоляції, вважають за необхідне виправлення засуджених. Проте, враховуючи найвищий ступінь призначеного покарання, постає питання: «Чи можливе виправлення засудженого до довічного позбавлення волі, якщо він повинен щонайменше провести за ґратами 38 років і 7,5 місяців?». Багаторічна практика довела, що позбавлення волі на строк понад 10 років веде не до виправлення засудженого, а навпаки, до деградації особи, тому тюрма не є установою для виправлення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Стосовно цієї категорії осіб має йтися не про абстрактну можливість їх виправлення, а про те, щоб щонайменше через 15 років перебування за ґратами в убивць, які становлять переважну більшість засуджених до довічного позбавлення волі, ще залишилася якась частина людських рис. Отже, зрозумілим є те, що призначення цього виду покарання не ставить за мету виправлення та ресоціалізацію засуджених в установах виконання покарань.

На сьогодні довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Даний вид покарання застосовується тільки за особливо тяжкі злочини, за які передбачено позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі. Зазначений вид покарання регулюється чинним Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України), а саме розділом IV, що має певні суперечності в процесі застосування норм права на практиці [5, с. 76].

Не зважаючи на достатню кількість нормативно-правових актів, що регулюють процес виконання довічного позбавлення волі засудженими, все ж таки мають місце відповідні проблеми законодавчого регулювання. Так у ч. 2 ст. 64 КК України зазначено, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб у віці понад 65 років. Проте у разі досягнення особою, яка відбуває покарання, зазначеного віку, цього виду підстав для звільнення законом не передбачено.

Наступним проблемним питанням є застосування умовно-дострокового звільнення (далі – УДЗ) від відбування довічного позбавлення волі, що може виникнути в кращому випадку лише через 38 років і 7,5 місяців. Проте згідно зі статистичними даними середня тривалість життя чоловіків в Україні становить приблизно 58–62 роки, тому перспектива застосування УДЗ до цієї категорії засуджених виглядає досить примарно. Оскільки навіть така перспектива може

виникнути лише за умови застосування акту помилування, вірогідність отримання засудженим права на УДЗ є досить незначною.

Суперечливим моментом є також те, що згідно з ч. 1 ст. 151-1 КВК України зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі здійснюється в порядку, визначеному ст. 100 цього кодексу, яка передбачає зміну умов тримання засуджених в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду. Незрозумілим є те, що законодавець розповсюджує дію ст. 100 КВК України на засуджених до довічного позбавлення волі, оскільки дана стаття поширюється на осіб, які засуджені до позбавлення волі на певний строк, тому що у ст. 51 КК України чітко розмежовуються ці два покарання. Колізія виникла також між ч. 6 ст. 151 КВК України та абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України, де йдеться про надання дозволу засудженим брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру, оскільки ч. 6 ст. 151 КВК України передбачає надання такого права через 15 років строку покарання, натомість абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України – через п'ять років. Крім того, матеріальна підстава щодо переведення з приміщень камерного типу, в яких тримаються дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу та з них до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки не зазначена взагалі, що створює непорозуміння. Наступним питанням є доречність застосування в кримінальному законодавстві самого терміна «довічне позбавлення волі», оскільки особа, яка засуджена до такого виду покарання, може бути помилувана. Можливо доречніше було б замінити вираз «довічне позбавлення волі» на «безстрокове позбавлення волі», що більш вдало характеризує даний вид покарання [8, с. 143].

Науковці визнають, що можливість звільнення засуджених від відбування довічного позбавлення волі є проявом принципу гуманізму. Розвиваючи зазначену думку, Є. Ю. Бараш зазначає, що реалізація гуманізації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі повинна стосуватися реформування механізмів регулювання та організації діяльності установ виконання покарань, підвищення взаємодії цих установ з іншими правоохоронними органами й громадськістю, удосконалення діяльності з виправлення та ресоціалізації засуджених [2, с. 40]. Реформування повинно відбуватися у двох взаємопов'язаних напрямках:

- 1) імплементація у вітчизняне кримінально-виконавче законодавство, що регулює діяльність органів та установ виконання покарань, засад міжнародного права, зокрема європейських норм, які стосуються як взагалі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, так і безпосередньо довічного позбавлення волі;

- 2) вдосконалення норм кримінально-виконавчого законодавства, що безпосередньо визначає правовий стан засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі.

Науковець погоджується з думкою В. Львовича, згідно з якою з огляду на зміст міжнародних стандартів з прав та свобод засуджених до позбавлення волі їх забезпечення можливе лише в тому випадку, коли вони будуть належним чином імplementовані в національне законодавство. Особливу увагу слід звернути на те, що Європейські пенітенціарні правила знаходяться у взаємозв'язку з Мінімальними стандартними правилами поводження з в'язнями, а тому повинні допомагати правильно тлумачити норми, що імplementуються [4, с. 327].

Наступним важливим питанням у сфері гуманізації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, до яких звертається Є. Ю. Бараш уже разом з С. І. Скоковим, є удосконалення організації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Так, науковці вважають, що фактична зміна змісту діяльності з реалізації (виконання) цього виду покарання, яке передбачає вдосконалення умов та порядку його здійснення (відбування), обумовлює і зміну способів та методів діяльності самої пенітенціарної системи нашої держави, де аспект виправлення і ресоціалізації засудженої особи стає домінантним. Довічне позбавлення волі можна розглядати як кримінальне покарання, систему заходів впливу на особу, форму обмеження прав особи, але, на думку цих авторів, і як складову загальної діяльності представників пенітенціарної системи щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Із цієї точки зору вчені пропонують розглядати довічне позбавлення волі як певний організаційно-правовий процес, стосовно якого здійснюється управління з боку персоналу установ виконання покарання задля досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженої особи. Є. Ю. Бараш та С. І. Скоков звертаються до думки А. Х. Степанюка стосовно того, що реалізація принципу гуманізму щодо засуджених у нормах Конституції та інших нормативно-правових актів покликана інкорпорувати уявлення про гуманізм у діяльності органів та установ виконання покарань як діяльність, не позбавлену людського ставлення до засудженого, де розуміння гуманізму виконання покарання набуває вищої юридичної сили, спираючись на авторитет закону. Автори повністю підтримують підхід, за якого суспільство не відмовляється від засудженого як від свого члена, а прагне через різні форми та методи профілактично-виховного впливу виправити його, повернути до суспільно корисного життя [2, с. 41].

Також автори погоджуються з позицією Л. О. Мостепанюк про доцільність запровадження прогресивної системи відбування покарання, яка б передбачала поступове покращення умов відбування довічного позбавлення волі для осіб, які виконували розроблений для них індивідуальний план відбування покарання, мали позитивні перспективи з можливістю подальшого звільнення [7, с. 122]. Для удосконалення організаційних аспектів діяльності щодо забезпечення реалізації покарання у виді довічного позбавлення волі пропонується пов'язувати з

такими основними напрямками: безпека (як самої особи, так і безпека персоналу та установи виконання покарання взагалі), контроль (за дотриманням безпеки), оцінювання (щорічний моніторинг поведінки засуджених), гуманне ставлення до засуджених. Підтримується думка Л. О. Мостепанюк про те, що виховна й соціально-психологічна робота із засудженими повинна бути спрямована безпосередньо на формування та збереження соціально корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу на особу умов тривалої ізоляції від суспільства, профілактику агресивної поведінки стосовно персоналу, інших засуджених та себе. Прихильників цієї точки зору досить багато як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних науковців.

В юридичній літературі звертається увага також на існуючу суперечність ст. 151 КВК України та п. 7 Рекомендації NRes (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі». Так, у ст. 151 КВК України передбачається, що засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються у приміщеннях камерного типу, як правило, на дві особи і носять одяг спеціального зразка, але п. 7 Рекомендацій прямо забороняє поділ засуджених лише за ознакою строку покарання.

Зазначені прорахунки певною мірою створюють неузгодженості в процесі застосування їх на практиці та потребують вирішення шляхом внесення змін до чинного КВК України. На даний момент це питання залишається відкритим та не менш актуальним, ніж інші суперечності в кримінально-виконавчому законодавстві України [5, с. 79].

Належної уваги на сьогодні заслуговує досвід деяких зарубіжних країн щодо відбування засудженими довічного позбавлення волі та застосування до останніх елементів прогресивної системи відбування покарання. На прикладах окремих держав розглянемо можливість застосування до засуджених елементів зазначеної системи.

Довічне позбавлення волі відповідно до законодавства Німеччини може бути призначене за обмежене коло найбільш небезпечних злочинів, передбачених в Особливій частині КК України. До таких злочинів належать: підготовка агресивної війни; державна зрада Федерації; вбивство; розбій, що призвів до смерті потерпілого; геноцид; тяжке вбивство тощо. Умовно-дострокове звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі за Кримінальним кодексом ФРН передбачається за умови, коли засуджений відбуде 15 років строку призначеного покарання, відсутня особлива тяжкість вини засудженого, яка вимагала б подальшого виконання покарання [3, с. 25].

Для пенітенціарної системи України інтерес являє собою практика застосування довічного покарання у Великобританії. Кожний злочинець, починаючи з 14 років, який вчинив умисне вбивство, автоматично отримує довічне ув'язнення. Засуджені до довічного позбавлення волі

відбувають покарання у тюрмах і всі без винятку мають однаковий правовий статус та режим утримання. Засуджені мають право на реальне отримання освіти, в тому числі й вищої, право на листування і прогулянки. Їм надано можливість бути достроково звільненими від подальшого відбування покарання. У результаті ця категорія засуджених в середньому відбуває позбавлення волі строком 14,4 роки.

У Російській Федерації довічне позбавлення волі або позбавлення волі на строк не менше 25 років призначається в порядку помилування від смертної кари. Привертає увагу один момент: якщо довічне позбавлення волі призначається в порядку помилування, то його не можна вважати видом покарання, це своєрідний захід, що призначається Президентом Російської Федерації замість смертної кари, тобто вид помилування. При призначенні покарання у виді довічного позбавлення волі можливе застосування однієї пільги – УДЗ не раніше, ніж через 25 років відбування покарання [3, с. 26].

Отже, з вищезазначеного можемо зробити висновок, що вимоги до застосування окремих елементів прогресивної системи на сьогодні в Україні є більш суворими, ніж в інших країнах. Вивчення зарубіжного досвіду підтверджує, що пом'якшена кримінальна політика держави та судова практика, широке застосування альтернативних і не в'язничних запобіжних санкцій як видів покарань до злочинців, що не являють собою великої суспільної небезпеки, надають можливість істотно зменшити державні витрати на утримання пенітенціарної системи, знизити рівень рецидивної злочинності та забезпечити соціальну реабілітацію частини правопорушників, а в підсумку – зменшити вплив цього внутрішнього чинника на національну безпеку держави.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що позитивним моментом є прагнення України до євроінтеграції та намагання привести у відповідність чинне законодавство. Важливим кроком наближення до мети стало введення мораторію на смертну кару, що є, безумовно, проявом гуманізму. Це підтверджує закріплення в Основному Законі положення, згідно якого життя людини є найвищою соціальною цінністю. Проте поява в законі про кримінальну відповідальність нового виду покарання – довічного позбавлення волі не знайшло підтримки серед частини населення, що породило певне невдоволення. Донині точаться дискусії щодо доцільності повернення до смертної кари.

З усього викладеного випливає, що питання виконання покарання у виді довічного позбавлення волі є проблематичним з точки зору теоретичного обґрунтування і викликає інтерес багатьох науковців, які висловлюють різні думки з цього приводу, але при цьому більше керуються загальними засадами кримінального права, ніж засадами кримінально-виконавчого права у зв'язку з відносною новизною цього виду покарання та досить незначним терміном вивчення зазначеної проблематики.

На сьогодні інститут довічного позбавлення волі потребує ґрунтовного вивчення та усунення колізій, які мають місце в кримінально-виконавчому законодавстві. Порівнюючи можливість дострокового звільнення від даного виду покарання в Україні та деяких інших державах, необхідно зазначити, що наш законодавець практично унеможлиблює використання цього права засудженими. Можливо, було б доцільніше переглянути строки щодо клопотання про помилування та застосування до засуджених УДЗ. Однак без внесення відповідних змін до КК України та КВК України все це залишається приводом для дискусій в наукових колах. На наш погляд, питання оптимальної організації процесу виконання-відбування покарання у виді довічного позбавлення волі потребують подальшої ґрунтовної розробки.

Список літератури

1. Бараш Є. Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі / Є. Ю. Бараш // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1(4). – С. 344–354
2. Бараш Є. Ю. Удосконалення організації виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі як відображення процесів реформування пенітенціарної системи України / Є. Ю. Бараш, С. І. Скоков // Право і Безпека. – 2011. – № 2 (39). – С. 40.
3. Гончарук О. В. Деякі питання застосування інституту довічного позбавлення волі у кримінальному праві держав-членів Європейського Союзу / О. В. Гончарук // Право України. – 2012. – № 34. – С. 24–28
4. Дуюнова Т. В. Сучасний стан наукової розробки проблем виконання покарання у виді довічного позбавлення волі / Т. В. Дуюнова // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 326–330.
5. Журавський В. С. Діалектика довічного позбавлення волі: сутність та форма гуманізації кари / В. С. Журавський, В. О. Гацелюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – С. 75–81.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Законодавство України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Мостепанюк Л. О. Відбування довічного позбавлення волі в Україні та за кордоном: проблеми і перспективи / Л. О. Мостепанюк // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 121–125.
8. Тимошенко Ю. П. Особливості відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі засудженими: недосконалість правового регулювання / Ю. П. Тимошенко, О. М. Кревсун // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – № 1. – С. 141–144.

References

1. Barash, Ye. Yu. (2015). Zahalni tendentsii humanizatsii ta perspektyvy penitentsiarnoi probatsii shchodo dovichnoho pozbavlennia voli [General trends and prospects of humanizing the penitentiary probation on life imprisonment]. Journal of Criminal Law Association of Ukraine, 1(4), 344–354.
2. Barash, Ye. Yu., Skokov, S. I. (2011). Udoskonalennia orhanizatsii vykonannia pokarannia u vyhliadi dovichnoho pozbavlennia voli yak vidobrazhennia protsesiv reformuvannia penitentsiarnoi systemy Ukrainy [Improvement of performance penalty of life imprisonment as a reflection of the processes of reform of the penitentiary system of Ukraine]. Law and Security, 2 (39), 40.
3. Honcharuk, O. V. (2012). Deiaki pytannia zastosuvannia instytutu dovichnoho pozbavlennia voli u kryminalnomu pravi derzhav-chleniv Yevropeiskoho Soiuzu [Some questions of the institute life imprisonment in the criminal law of the Member States of the European Union]. Law of Ukraine, 34, 24–28.
4. Duiunova, T. V. (2013). Suchasnyi stan naukovoї rozrobky problem vykonannia pokarannia u vydi dovichnoho pozbavlennia voli [The current state of scientific development problems of punishment to life imprisonment]. Scientific Journal «Chronicles of KUL», 2, 326–330.
5. Zhuravskiy, V. S., Hatseliuk, V. O. (2015). Dialektyka dovichnoho pozbavlennia voli: sutnist ta forma humanizatsii kary [Dialectics life sentence: the nature and form of the humanization of punishment]. The Scientific Proceedings of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1, 75–81.
6. Law of Ukraine № 2341-III of April 5, 2001 «The Criminal Code of Ukraine». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Mostepaniuk, L. O. (2004). Vidbuvannia dovichnoho pozbavlennia voli v Ukraini ta za kordonom: problemy i perspektyvy [Serving life imprisonment in Ukraine and abroad: problems and prospects]. Entrepreneurship, Economy and Law, 5, 121–125.
8. Tymoshenko, Yu. P., Krevsun, O. M. (2015). Osoblyvosti vidbuvannia pokarannia u vyhliadi dovichnoho pozbavlennia voli zasudzhenyimi: nedoskonalist pravovoho rehuliuвання [Features serving a sentence of life imprisonment prisoners, imperfection of legal regulation]. Scientific bulletin of Kherson State University, 1, 141–144.

**ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ПОЖИЗНЕННОГО ЛИШЕНИЯ
СВОБОДЫ**

М. А. Дейнега

А. О. Хайновский

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические положения отбывания наказания в виде пожизненного лишения свободы осужденными в Украине как альтернативы смертной казни;

несовершенство правового регулирования упомянутого института и зарубежный опыт государств Европы касательно применения к осужденным к пожизненному лишению свободы прогрессивной системы отбывания наказания.

Ключевые слова: *пожизненное лишение свободы, исполнение пожизненного лишения свободы, освобождение от отбывания наказания, изоляция, исправление, ресоциализация.*

PROBLEMATIC ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF SERVING A SENTENCE OF LIFE IMPRISONMENT

M. A. Deinega

A. O. Haynovskyy

Abstract. *In this article is examined the theoretical conditions of serve punishment in aspect of life imprison of prisoners in Ukraine such as alternative of death sentence; imperfect nature of legal regulation of the mentioned institute and the foreign experience of some states of Europe about the using for life imprison prisoners of progressive system of serve punishment.*

Keywords: *life imprisonment, life imprisonment execution, exemption from punishment, isolation, correction, re-socialization.*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

К. О. ЄМЕЛЬЯНЕНКО, аспірант*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: karimkiev@ukr.net

Анотація. У статті досліджено становлення та формування системи місцевого управління та самоврядування Республіки Казахстан у XX – на початку XXI століття. Розглянуто питання формування, розвитку та здійснення повноважень місцевими громадами та місцевими органами влади на територіях сучасної казахстанської державності в зазначений період. Досліджено зміни в адміністративно-територіальному устрої та системі місцевого управління дорадянської та радянської доби, а також новітнього періоду державотворчого розвитку Республіки Казахстан. Проаналізовано історичні витоки та вплив централізованого устрою на самоврядування та місцеве управління XX – початку XXI століття, що сформували звичаєві норми в системі місцевого управління та самоврядування Казахстану сьогодні.

Ключові слова: місцеве управління, місцеве самоврядування, автономія, повноваження.

Актуальність. Початок XX ст. в історії держави та права Республіки Казахстан було ознаменовано процесом сталого формування місцевого управління та місцевого самоврядування. Здебільшого цьому сприяла адміністративно-територіальна експансія Росії, що реформувала місцеве управління Казахстану протягом усього XIX ст., поступово усуваючи всі традиційні права суверенних державних утворень Центральної Азії. Адже місцеве управління в Казахстані протягом попередніх століть хоч і мало централізовану форму здійснення владних повноважень, урівноважувалось ознаками широкої самоврядності на місцях.

Зовсім в іншому розрізі формувалась система місцевого управління та місцевого самоврядування Республіки Казахстан у XX – на початку XXI століття. З початком становлення радянської держави на території Казахстану було сформовано місцеву владу у вигляді декількох

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. В. Ладиченко

національних автономій, які згодом було об'єднано в республіку у складі Росії, як титульного федеративного об'єднання нової держави. Згодом Казахстан увійшов до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік як окремий суб'єкт, що в кінці ХХ ст. дало можливість самовизначитись та заснувати незалежну державу – Республіку Казахстан з власною системою центрального і місцевого управління та місцевого самоврядування. Певною особливістю досліджуваного періоду було те, що радянська влада являла собою єдину партійну владу з центру на місця, адже всі рішення, прийняті центральними і місцевими партійними комітетами, лише дублювались місцевими радянськими органами влади. Така надцентралізованість у місцевому управлінні та самоврядуванні перейшла й до пострадянської доби в Республіці Казахстан у кінці ХХ та на початку ХХІ ст. і значною частиною сучасного казахстанського суспільства й досі сприймається як відроджена традиція. Тому дослідження системи місцевого управління та самоврядування Республіки Казахстан ХХ – початку ХХІ ст. є логічною необхідністю спроби об'єктивного висвітлення балансу повноважень та функцій місцевої влади, що базується як на здійсненні народовладдя, так і врахуванні норм звичаєвого права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями місцевого управління та місцевого самоврядування Республіки Казахстан переймалися радянські, казахстанські й російські вчені-теоретики та правники-дослідники державно-управлінського спрямування. Серед них, зокрема: Т. І. Султанов, І. В. Єрофєєва, Е. А. Абіль, Н. Є. Бекмаханова, С. З. Зіманов, А. К. Кузембайули, Н. Е. Масанов, А. Ш. Кадирбаєв, С. Н. Абашин, Д. Ю. Арапова та ін.

У казахстанських, російських та радянських наукових працях вченими неодноразово приділялась значна увага формуванню системи місцевого управління та місцевого самоврядування Казахстану ХХ – початку ХХІ століття. Однак вивчаючи місцеве управління Республіки Казахстан, радянські та російські дослідження цього напрямку мають в основі загальноісторичну та історико-юридичну складову, тоді як сучасні казахстанські дослідження базуються на соціальному та етнокультурному аспекті в системах місцевого управління та самоврядування.

Тому **мета дослідження** полягає у розгляді формування системи місцевого управління та місцевого самоврядування Республіки Казахстан протягом ХХ – початку ХХІ ст. з об'єктивним висвітленням загальних функцій та повноважень місцевої влади періоду, що опрацьовується.

Виклад основного матеріалу. Ще з другої половини ХІХ ст. сучасні казахстанські території було реформовано російською владою і запроваджено типове імперське місцеве управління, а наприкінці ХІХ ст. звичаєве право та колишні місцеві традиції, що протягом минулих століть створювали основу місцевого управління та самоврядування,

було ліквідовано актами царського уряду Російської імперії. За спостереженнями відомого казахстанського правника-дослідника Е. А. Абіля [1, с. 178] період повного включення Казахстану до складу Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст. супроводжувався повним усуненням від влади місцевої знаті та аристократії, наданням їм лише права формувати найнижчі ланки місцевого самоврядування – аули та волості. Відповідно, султани та биї втратили свої традиційні права та привілеї. Нова система місцевого управління фактично прирівняла султанів та місцеву знать до рівня сільського жителя, таким чином адміністративно замкнувши їх у нижній ланці місцевого самоврядування. Російські нормативні акти з управління Казахстаном, хоч і мали тимчасовий характер, військовий режим управління на громадянський було змінено лише на початку XX ст. Цьому сприяли значне пожвавлення національно-визвольного руху вже з перших років XX ст., що призвело до прийняття російським керівництвом «Основных государственных законов Российской империи» [2] та оголошенням про вибори до Державної Думи Росії і, в тому числі, – від населення казахстанських адміністративно-територіальних одиниць. Таким чином за російською виборчою системою від усього населення Казахстану того часу до нижньої палати парламенту Російської імперії потрапило лише чотири депутати. Обрані казахські депутати через думську трибуну здійснювали спроби лобювання аграрних законів, які мали на меті зупинення політичних переваг з переселення російського та українського сільського населення в Казахстан [3]. Адже місцевим органом, що здійснював розпорядження земельним фондом Казахстану, було Переселенське управління, що широко використовувало свої повноваження із виділення та надання у користування й розпорядження земельних наділів на казахстанських територіях. Нові місцеві порядки, на думку сучасних казахстанських дослідників [4, с. 131], досить швидко активізували протестні настрої серед казахського населення. Царським урядом було застосовано особливий надзвичайний режим військового часу у місцевому управлінні та самоврядуванні Казахстану [5], який фактично зосереджував владні повноваження в місцевому управлінні в руках російських військових. Крім того, російські закони, що діяли в Казахстані, хоч і мали тимчасовий характер, передбачали повну передачу земель з казахстанських громад у державну власність Російської імперії, що призвело до нових хвиль національно-визвольних рухів, і особливо в роки Першої світової війни 1914–1917 років. Так, у 1916 р. окремі області сучасного Північного Казахстану в результаті повстанського руху [6, с. 17, 18] перейшли до місцевого самоврядування на рівні волостей та повітів. У цей період кожна волость обирала собі правителя – хана, військова влада належала сардару на вищому рівні, що підпорядковувались верховному хану. Органом самоврядування того періоду був волосний або повітовий Кенес, тобто, рада. Сардару підпорядковувались голови військово-цивільних адміністрацій – минбаси.

Така самоврядна система місцевого управління проіснувала декілька місяців. Протягом національно-визвольних революційних подій 1916 р. відроджене традиційне місцеве управління та місцеве самоврядування Казахстану було придушено регулярними військами Російської імперії.

Під час приходу до влади Тимчасового уряду в Росії було взято курс на зміну державного устрою. Російська імперія мала перетворитись з монархії на федерацію, що, на думку казахстанських дослідників [7, с. 9, 10], дало можливість у подальшому трансформуватися казахській національній гідності для побудови власної державності на демократичних засадах. Систему місцевого управління формували голови губернських та повітових земських управ, що отримали ранг комісарів Тимчасового уряду. Замість генерал-губернаторств Тимчасовим урядом створено місцеві виконавчі комітети – від міжобласного, обласного до повітового рівня.

Особливості місцевого управління мало місто Ташкент, що на той момент було центром однієї з казахських автономій. Ташкент був єдиним азійським містом, яке користувалось ще за царських часів Магдебурзьким правом. Лише в Ташкенті було засновано режим спеціального місцевого самоврядування – Шуро-Ісламію, тобто Раду ісламу, якій було надано право делегування своїх представників і до Ташкентського виконкому. Таким чином, в місті Ташкент місцеве самоврядування було урівноважено делегуванням представництва для управління всією туземною частиною міста.

Однак непослідовність дій Тимчасового уряду та криза соціально-економічної системи фактично призвели до анархічного стану державного механізму нової федеративної Росії, в тому числі й у місцевому управлінні [8, с. 177, 179]. У результаті революційних подій жовтня 1917 р. в Росії було здійснено державний переворот, внаслідок чого до влади прийшли ліворадикальні партії більшовиків та соціал-революціонерів. Було утворено новий уряд – Раду Народних Комісарів, вищий орган влади – Центральний виконавчий комітет та його Президію. У місцевому управлінні Казахстану в цей період [9, с. 31] влада перейшла до місцевих Рад. У регіонах сучасного Північного, Східного та Західного Казахстану місцева влада належала «Військовим урядам» козацьких військ, а в повітах з виключно казахським населенням місцеве управління формували та здійснювали органи Автономії Алаш, сформовані Тимчасовим урядом. Вся повнота влади в Автономії Алаш належала місцевій урядовій Тимчасовій Народній Раді, що називалась Алаш-Орда. Місцеве управління на територіях нижчого підпорядкування здійснювалося обласними та повітовими земськими управами. Рішенням Алаш-Орди було сформовано повітові та обласні ради на території Автономії Алаш. Особливістю місцевого управління періоду правління Алаш-Орди було виокремлення в складі Автономії Алаш самостійної адміністративної одиниці – Уїльський Оляят. Слід зазначити, що місцеве самоврядування та самоуправління Автономії Алаш мало всі ознаки

самоврядності у здійсненні народовладдя на місцевому рівні того часу. Однак Тимчасовим урядом Росії спеціальним указом було введено посаду Головного уповноваженого з управління Алашем з відміною автономності.

Однак в ставці Тимчасового уряду в Омську було здійснено військовий переворот, і вся влада вже була зосереджена у Верховного Правителя Росії – адмірала А. В. Колчака. В цих умовах казахські місцеві лідери почали перемовини з більшовицькою владою Москви про визнання радянської влади в обмін на утворення національної автономії. Так, у 1919 р. після визнання радянської влади в Алаш-Орді всі сформовані місцеві ради припинили своє існування як органи місцевого самоврядування та управління.

Разом з перемогою в громадянській війні більшовицькою владою посилилася роль Революційного комітету з управління казахським краєм (Казревком) [10, с. 10]. Урядові функції в Казахстані виконувала Рада Народних Комісарів, вищим представницьким та законодавчим органом став Всеказахський З'їзд Рад. Столицю Казахстану було перенесено в Кизил-Орду в зв'язку з приєднанням південних областей та зручністю здійснення місцевого управління. Важливим кроком у формуванні радянського місцевого управління Казахстану було проведення адміністративної реформи в 1928 р., що замінила губернії, повіти та волості лише округами та районами. І вже в результаті голоду в 1933 р. та різкого скорочення населення було проведено нову реформу, що зменшила кількість округів та районів. Таким чином, замість 13 округів та 193 районів радянською владою було утворено шість областей, 123 райони та один округ.

Натомість території Середньої Азії та Південного Казахстану формували системи місцевого самоуправління та самоврядування дещо іншим шляхом. Ще в 1918 р. на територіях колишнього кокандського ханства, а пізніше – Туркестанської автономії – Мухтаріату в складі Росії, Крайовим з'їздом рад було запроваджено нову систему органів місцевого та центрального управління Туркестанської Радянської Республіки, яка згодом стала Туркестанською Радянською Соціалістичною Республікою та увійшла до складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки. Однак у 1924 р. у зв'язку із загостренням національного питання в Туркестані та постійними спробами розширення повноважень на рівні місцевого управління Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом було прийнято рішення ліквідувати Туркестанську Радянську Соціалістичну Республіку [11], «розмежувавши» її на декілька частин. Таким чином було створено: Узбецьку та Туркменську Радянські Соціалістичні Республіки; Таджикицьку Автономну Соціалістичну Республіку, що увійшла до складу Узбекистану; Кара-Киргизьку Автономну Соціалістичну Республіку, що увійшла до складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки; Кара-Калпацьку Автономну область, що увійшла до складу Казахстану.

У 20–30 рр. XX ст. радянська влада остаточно утвердилась у здійсненні нової союзної державної політики [12, с. 84], відповідно здійснюючи зміни як в місцевому адміністративному устрої, так і в місцевому управлінні загалом. Конституцією 1926 р. Казахстан було визначено рівноправною республікою у складі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки як автономію. Тоді як Конституцією 1937 р. Казахська Автономна Радянська Соціалістична Республіка була перетворена на рівноправну союзну республіку – Казахську Радянську Соціалістичну Республіку [13, с. 28]. Таким чином було сформовано та закріплено вищі органи влади та управління: вищий законодавчий орган – Верховну Раду Казахської РСР, що обиралась на чотири роки; Президію Верховної Ради Казахської РСР, яка, маючи широкі повноваження, була наділена правом тлумачення законів Казахстану; вищий орган виконавчої влади з усіма урядовими повноваженнями – Раду Народних Комісарів. Статтею 19 Конституції 1937 р. відзначено систему місцевого управління Казахської РСР, зокрема: органами державної влади в областях, районах, містах, міських районах, селищах, селах, аулах є відповідні Ради народних депутатів. Місцеві ради усіх рівнів обиралися на два роки прямими виборами через таємне голосування, що мали в своєму підпорядкуванні відповідні виконавчі комітети. Варто зазначити, що величезний вплив на функціонування місцевих органів влади в цей період мали радянські партійні органи, які фактично контролювали поточну життєдіяльність на місцях та, на нашу думку, виконували функцію «політичного прокурора».

У 50-ті роки післявоєнного періоду центральним союзним урядом було здійснено наступну спробу реформувати місцеве управління Казахської РСР. У 1957 р. було прийнято Закон «Об образовании экономических административных районов Казахской РСР» [14], але вже за економічною ознакою. При цьому міністерства союзно-республіканського підпорядкування мали ліквідуватись, натомість створювалось дев'ять адміністративних районів, що вже керувалися новоствореними Радами народного господарства з прямим підпорядкуванням Раді Міністрів Республіки. З 1962 р. за вектором економічної доцільності місцеве управління Казахстану було знову реформовано. Так, місцеві Ради поділялись на промислові та сільські, що мало на меті підвищення економічних показників Казахстану. Однак така система місцевого управління себе не виправдала та через два роки була відмінена. Слід зазначити, що характерною політичною ознакою місцевого управління того періоду було регулярне оновлення депутатського корпусу місцевих рад усіх рівнів для забезпечення таким чином громадської участі у системі місцевого управління [15, с. 99]. У 1978 р. Верховною Радою Казахської РСР було прийнято нову Конституцію Казахської РСР, яка змістовно відображала усі норми Конституції Союзу РСР [16]. Нова Конституція 1978 р. систему та функції органів місцевого управління та самоврядування не змінювала, було

подовжено лише строки повноважень Верховної Ради Казахської РСР та місцевих рад. У тому числі державно-партійна влада залишила без змін норму про відміну рішення нижчестоящего органу місцевого управління і самоврядування, що черговий раз конституційно закріпило централізованість самої системи управління. На нашу думку, сьогодні це стало традицією в місцевій управлінській політиці Казахстану, що формувалась в дорадянський та радянський період.

Наприкінці XX ст. в умовах зміни партійних еліт на центральному рівні Союзу РСР та оголошення відкритості й демократизації системи державного управління на місцевому і республіканському рівні управлінська діяльність здійснювалася старими радянськими методами з обов'язковим застосуванням репресивних механізмів [17, с. 153, 154, 159]. У 1988 р. Верховна Рада РСР внесла зміни до Конституції РСР, згідно яких всю владу в країні здійснював З'їзд народних депутатів РСР, а Верховна Рада РСР стала одночасно постійно діючим законодавчим, представницьким та виконавчим органом. Таким чином партійний диктат було ослаблено, а верховну владу країни було розпорошено численним представницьким елементом формування на верховному рівні. Політична та економічна криза в цей період провокувала тотальну невизначеність системи державного устрою в СРСР, і особливо в частині розмежування повноважень Союзу РСР та союзних республік, що чітко віддзеркалювалось відповідно і на місцевому рівні. Важливим моментом гострої неузгодженості була союзна політика фактичного призначення з Москви місцевих керівників республік – перших секретарів Центрального комітету Комуністичної партії Казахської РСР. А це, в свою чергу, породжувало громадське невдоволення серед місцевих політичних еліт та інтелігенції Казахстану. У 1989 р. перший секретар Центрального Комітету Комуністичної партії Казахської РСР Н. А. Назарбаєв активно вів переговори з керівниками центрального та республіканського рівня щодо зміни політичної системи та системи місцевого управління. Зокрема, у 1990 р. Верховна Рада Казахської РСР приймає Закони «Об учреждении поста Президента Казахской ССР», «Декларацию о государственном суверенитете Казахской ССР», «О совершенствовании структуры государственной власти и управления» [18]. Поступово Президент очолив і виконавчо-розпорядчу гілку влади в республіці, а Рада Міністрів перетворилася на Кабінет Міністрів, який мав формувати Президент. У 1991 р. пройшли перші всенародні вибори Президента країни та законодавчо затверджено зміну назви країни з Казахської Радянської Соціалістичної Республіки на Республіку Казахстан.

Наступним кроком державотворення Республіки Казахстан стало прийняття Парламентом у 1993 р. першої конституції нової держави. Однак конституційний процес в Казахстані на цьому не зупинився [19]. У 1995 р. Казахстанський Парламент приймає нову конституцію, в яку неодноразово ще вноситиме поправки. Законодавчу владу представляє двопалатний Парламент Казахстану, що складається з Мажилісу та

Сенату. Виконавчу владу хоч і очолює Президент Казахстану, однак кандидатура на посаду Прем'єр-міністра має затверджуватись Парламентом країни. Розділом VIII Конституції визначались компетенція та повноваження місцевих органів влади. Тільки в 2001 р. було прийнято Закон РК «Про місцеве державне управління та самоуправління в Республіці Казахстан», норми якого детально закріплювали формування системи місцевого управління та місцевого самоврядування Казахстану [20]. Таким чином Республіка Казахстан адміністративно поділялась на 14 областей та два міста республіканського значення. У місцевому управлінні – кожна область, район, сільський (аульний) округ та місто республіканського значення управляються акімом, якого призначає Президент Казахстану. Акіми для здійснення своєї діяльності формують штатний управлінський апарат – акімат, відповідно до профільних урядових вимог. Згідно із законом місцеве самоврядування здійснюється окремо в межах області, району, міста, району в місті, сільського округу, селища та села, що не входить до складу сільського округу. Місцеве самоврядування здійснюється членами місцевої громади безпосередньо, а також через масліхати та інші органи місцевого самоврядування. Саме обласні масліхати формують обраний ними Сенат – верхню палату Парламенту Республіки Казахстан. Також законодавчо закріплено, що акім області, району, міста, району в місті, сільського округу, селища та села, що не входить до складу сільського округу, поряд з функціями державного управління здійснює функції органів місцевого самоврядування. Також ст. 36 Закону «Про місцеве управління та самоврядування в Республіці Казахстан» акцентує прерогативу Президента Казахстану щодо порядку призначення на посаду та звільнення з посади акімів районів у місті, міста районного значення, селища, аулу (села), аульного (сільського) округу. Особливістю нижніх ланок місцевого самоврядування є те, що саме районні масліхати обирають сільських акімів та акімів сільських округів, але звільнити їх з посади можуть тільки районні акіми. Після виборів до Парламенту Казахстану в 2016 р. та з внесенням змін до казахстанського законодавства при кожному місцевому органі влади – масліхаті чи акіматі почала формуватися незалежна ланка громадських рад [21]. Це певною мірою збалансувало владний концентрат повноважень Президента щодо діяльності та кадрової політики на місцях та наблизило громадянське суспільство Казахстану не тільки до республіканських, а й до місцевих владних структур.

Висновки і перспективи. Досліджуючи формування місцевого управління та місцевого самоврядування Республіки Казахстан, на нашу думку, слід враховувати ознаки звичаєвої централізованості, що протягом усього досліджуваного періоду – ХХ – початку ХХІ ст. здійснення владних функцій формувались саме на звичаєвому праві та традиціях, які поступово повернулись до місцевого управління сьогодення. Зокрема, період дорадянської доби казахстанського

державотворення характеризувався більш відчутною самоврядністю в управлінні автономіями аж до найнижчого щабля, особливо при послабленні російського адміністративного впливу в роки Першої світової війни та в часи Тимчасового Уряду Росії. Відтак радянський та пострадянський період в місцевому управлінні Казахстану відзначились потужною централізованістю, що було викликано політичною, а згодом і адміністративною та економічною доцільністю в кінці ХХ та на початку ХХІ століть. Також у період радянського Казахстану невід'ємною частиною місцевого управління була монопольна однопартійна надбудова, що певним чином зберігається в місцевій політичній традиції й дотепер. Проаналізувавши системні та політичні підвалини, на яких формувалось місцеве управління й самоврядування, стає зрозумілою ефективність та результативність централізації у регіональній політиці, що перейшла від дорадянського та радянського періоду в новітній період державотворчого розвитку.

Список літератури

1. Аби́ль Е. А. История государства и права Казахстана [Текст] : курс лекций, 3-е издание (переработанное и дополненное) / Е. А. Аби́ль. – Караганда : Учебная книга, 2005. – 253 с.
2. Основные государственные законы Российской империи : Указ Императора Российской Империи Николая II от 23 апреля 1906 года // Основные Законы Российской Империи : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikisource.org/wiki/Основные_Законы_Российской_Империи.
3. Аккасов Б. К. Переселенческая политика царизма и его последствия в Казахстане вначале XX века (историко-правовой аспект) / Б. К. Аккасов : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://articlekz.com/article/10357>.
4. Сапарғалиев Г. С. Карательная политика царизма в Казахстане : 1905–1917 гг. / Г. С. Сапарғалиев. – Алма-Ата : Наука, 1966. – 374 с.
5. Положение о мерах к сохранению государственного порядка и общественного спокойствия : Закон Российской Империи от 14 августа 1881 года // Советская историческая энциклопедия : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://enc-dic.com/enc_sie/Polozhenie-o-merah-k-ohraneniju-gosudarstvennogo-porjadka-i-obschestvennogo-spokostvija-749/.
6. Асфендиаров С. Д. Национально-освободительное восстание 1916 года в Казахстане / С. Д. Асфендиаров. – Алма-Ата, М. : Казахстанское краевое издательство, 1936. – 150 с. : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eknigi.org/istorija/142024-nacionalno-osvoboditelnoe-vosstanie-1916-godav.html>.
7. Боданова З. К. Новейшая история Казахстана (1917–2007 гг.) [Текст] : Учебное пособие / З. К. Боданова. – Алматы : КазНТУ, 2008. – 154 с.

8. Маликов Ф. Февральская буржуазно-демократическая революция в Казахстане / Ф. Маликов. – Алма-Ата : Издательство «Наука» Казахской ССР, 1972. – 240 с.

9. Казахстан в начале XX века: методология, историография, источниковедение : сборник статей / отв. ред. М. К. Козыбаев. – Алматы : Наурыз, 1993. – 168 с.

10. Сартаев С. С. Образование и становление казахской советской государственности / С. С. Сартаев. – Алма-Ата : Казгосиздат, 1960. – С. 128.

11. О размежевании советских республик в Средней Азии и о вхождении в Союз ССР Узбекской Советской Социалистической Республики и Туркменской Советской Социалистической Республики : постановление Центрального Исполнительного Комитета СССР от 27 октября 1924 года // Конституционный строй СССР : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/federativnoeustrojstvo/22/postanovlenie-cik-sssr-ot-27-10-1924.html>.

12. История государства и права Казахской ССР : учеб. пособ. в 2 ч. / под. ред. А. Н. Таукелева. – Алма-Ата, 1984. – Ч. II. – 84 с.

13. Конституція Республіки Казахстан : Рішення Надзвичайного З'їзду Рад Казахстану від 24 березня 1937 року // Вікіпедія : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституція_Казахстану.

14. Киричук С. М. От местного управления к местному самоуправлению : монография [Текст] / С. М. Киричук. – Тюмень : Вектор Бук, 2005. – 262 с.

15. Аимбетов А. А. Проблемы совершенствования организации и деятельности местных советов [Текст] / А. А. Аимбетов, М. Т. Баймаханов, М. Т. Имашев. – Алма-Ата : Издательство «Наука» Казахской ССР, 1967. – 242 с.

16. Конституция Казахской ССР : Декларация Верховного Совета Казахской ССР от 20 апреля 1978 года // Worldstatesmen : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.worldstatesmen.org/Consitution_of_KazSSR-1978.pdf.

17. Баймаханов М. Т. Становление суверенитета Республики Казахстан (государственно-правовые проблемы) [Текст] / М. Т. Баймаханов, Л. М. Вайсберг, А. К. Котов. – Алматы, 1994. – 270 с.

18. Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР – была историческим актом Конституционного значения / из доклада председателя Президиума Верховного Совета Казахской ССР Е. М. Асанбаева : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliotekar.kz/parlament-kazahstana-v-trudnye-gody-prov/2-6-deklaracija-o-gosudarstvennom-suvere.html>.

19. Конституція Республіки Казахстан від 28 січня 1993 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституція_Казахстану#.83.

20. О местном государственном управлении в Республике Казахстан : Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 // Кодексы Республики Казахстан : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kodeksy-kz.com/ka/o_mestnom_upravlenii_i_samoupravlenii.htm.

21. Мазоренко Д. Власть объясняет : чем отличаются маслихаты и общественные советы [Текст] / Д. Мазоренко, М. Бочарова : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://vlast.kz/politika/16748-vlast-obasnaet-chem-otlicautsa-maslihaty-i-obsestvennyye-sovety.html>.

References

1. Abil, E. A. (2005). Istorya gosudarstva i prava Kazakhstana: kurs lektsyy, izdanie 3 (pererabotannoe i dopolnennoe) [History of state and law of Kazakhstan]. Karaganda: Uchebnaya Kniga, 253.

2. Decree of the Emperor of the Russian Empire Nicholas II of April 23, 1906 «Basic Laws of the Russian Empire». Available at: https://ru.wikisource.org/wiki/Основные_Законы_Российской_Империи.

3. Achasov, B. K. Pereselencheskaya politika tsarizma i ego posledstvyia v Kazakhstane v nachale XX veka (istoriko-pravovoi aspect) [Russian policy of resettlement and its consequences in Kazakhstan in XX century (historical and legal aspect)]. – Available at: <http://articlekz.com/article/10357>.

4. Sapargaliyev, G. S. (1966). Karatelnaya politika tsarizma v Kazakhstane: 1905-1917 gg. [Punitive policy of tsarism in Kazakhstan: 1905-1917 period]. Alma-Ata: Nauka, 374.

5. Law of the Russian Empire of August 14, 1881 «The Statute on measures to preserve state order and public tranquillity». Available at: http://enc-dic.com/enc_sie/Polozhenie-o-merah-k-ohraneniju-gosudarstvennogo-porjadka-i-obschestvennogo-spokostvija-749/.

6. Asfendiarov, S. D. (1936). Natsionalno-osvoboditelnoe vosstanie 1916 goda v Kazakhstane [National liberation movement of Kazakhstan in 1916]. Alma-Ata: Kazakhstanskoye kraevoye izdatelstvo, 150. Available at: <http://eknigi.org/istoriya/142024-nacionalno-osvoboditelnoe-vosstanie-1916-godav.html>.

7. Bodanova, Z. K. (2008). Noveishaya istorya kazakhstana (1917-2007): Uchebnoe posobie [Recent history of Kazakhstan (1917-2007)]. Almaty: KazNTU, 154.

8. Malikov, F. (1972). Fevral'skaya burzhuanizno-demokraticeskaya revolyutsiya v Kazakhstane [February bourgeois-democratic revolution in Kazakhstan]. Alma-Ata: Izdatelstvo «Nauka» Kazakhskoi SSR, 240.

9. Kozybayev, M. K. (1993). Kazakhstan v nachale XX veka: metodologiya, istoriografya, istochnikovedeniye: sbornik statei [Kazakhstan in the early XX century: methodology, historiography, source studies]. Almaty: Nauryz, 168.

10. Sartayev, S. S. (1960). Obrazovaniye i stanovleniye kazakhskoi sovetskoi gosudarstvennosti [Formation and development of Kazakh Soviet

statehood]. Alma-Ata: Kazgosizdat, 128.

11. Decree of the Central Executive Committee of the USSR of October 27, 1924 «On the demarcation of the Soviet republics in Central Asia and the entry into the Union of Soviet socialist Republic the Uzbek Soviet Socialist Republic and the Turkmen Soviet Socialist Republic». Available at: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/federativnoe-ustrojstvo/22/postanovlenie-cik-sssr-ot-27-10-1924.html>.

12. Taukelev, A. N. (1984). Istorija gosudarstva i prava Kazakhskoi SSR. Chast II (uchebnoe posobie v dvuh chastyah) [History of state and law of the Kazakh SSR. Part II(textbook in two parts)]. Alma-Ata: Kazgosizdat, 84.

13. Decision of the Extraordinary Congress of Soviets of Kazakhstan of March 24, 1937. «The Constitution of Kazakhstan Republic». Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституція_Kazakhstan.

14. Kirichuk, S. M. (2005). Ot mestnogo upravleniya k mestnomu samoupravleniu: monografiya [From local government to local self-government: Monograph]. Tyumen: Vector Buk, 262.

15. Aimbetov, A. A., Baimakhanov, M. T., Imashev, M. T. (1967). Problemy sovershenstvovaniya organizatsii i deyatelnosti mestnyh sovietov [Problems of improving the organization and activities of local councils]. Alma-Ata: Izdatelstvo «Nauka» Kazakhskoi SSR, 242.

16. Declaration of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR of April 20, 1978 «Constitution of the Kazakh SSR». Available at: http://www.worldstatesmen.org/Consitution_of_KazSSR-1978.pdf.

17. Baymakhanov, M. T., Weisberg, L. M., Kotov, A. K. (1994). Stanovlenie suvereniteta Respubliki Kazakhstan (gosudarstvenno-pravovye problemi) [Formation of independence in Kazakhstan Republic (state and legal problems)]. Almaty: Kazlitizdat, 270.

18. Asanbayeva, E. M. (1991). Deklaratsia o gosudarstvennom suverenitete Kazakhskoi SSR – bila istoricheskim aktom konstitutsionnogo znachenia [The Declaration of state sovereignty of the Kazakh Soviet socialist Republic – was a historic act of constitutional values (from report of the Chairman of the Presidium of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR)]. Available at: <http://bibliotekar.kz/parlament-kazahstana-v-trudnye-gody-prov/2-6-deklaracija-o-gosudarstvennom-suvere.html>.

19. Decree of Parliament of Kazakhstan on January 28, 1993 «The Constitution of the Republic of Kazakhstan». Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституція_Казахстану#.83.

20. Law of Kazakhstan Republic № 148 of January 23, 2001 «About local state management in Kazakhstan Republic». Available at: http://kodeksy-kz.com/ka/o_mestnom_upravlenii_i_samoupravlenii.htm.

21. Mazorenko, D., Bocharova, M. «Vlast obiasnyaet: chem otlichaiutsa maslihaty i obschestvennye sovety» [Power says: what is the difference between local councils and community councils]. Available at: <https://vlast.kz/politika/16748-vlast-obasnaet-cem-otlicautsa-maslihaty-i-obsestvennye-sovety.html>.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ И САМОУПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В XX – НАЧАЛЕ XXI СТОЛЕТИЯ

К. О. Емельяненко

Аннотация. В статье исследовано становление и формирование системы местного управления и самоуправления Республики Казахстан в XX – начале XXI столетия. Рассмотрены вопросы формирования, развития и осуществления полномочий местными общинами и местными органами власти на территориях современной казахстанской государственности в обозначенный период. Исследованы изменения в административно-территориальном устройстве и системе местного управления постсоветской и советской эпохи, а также новейшего периода государственного развития Республики Казахстан. Проанализированы исторические истоки и влияние централизованного устройства на самоуправление и местное управление XX – начала XXI века, которые и сформировали обычные нормы в системе местного управления и самоуправления Казахстана сегодня.

Ключевые слова: местное управление, местное самоуправление, автономия, полномочия.

THE FORMATION OF THE SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT AND SELF-GOVERNMENT IN KAZAKHSTAN REPUBLIC IN THE XX – AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURIES

K. O. Yemelianenko

Abstract. The article considers the formation and development of local government and self-government system in Kazakhstan Republic in the XX – at the beginning of the XXI centuries. The article examines the formation, development and implementation powers of local communities and local authorities on the territories of modern Kazakhstan's statehood in this period. This publication explores changes in state administrative structure and local government system in post-Soviet and Soviet period, as well as latest period of national development of Kazakhstan Republic. The article analyzes historical influences of centralized state system on the self-government and local government system in the XX – at the beginning of the XXI centuries. It formed basic law in self-government and local government system of Kazakhstan today.

Keywords: local government, local self-government, autonomy, powers.

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЕМЕЛЬНОЇ ЧАСТКИ (ПАЮ)

І. А. ЗАПЛІТНА, аспірантка*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: ilynna_kyluk@i.ua

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової природи права на земельну частку (пай), а також загальній характеристиці земельного паю. Проаналізовано наукові підходи вчених-правознавців з приводу трактування правової природи права на земельну частку (пай). Встановлено відмінності між поняттями «земельна частка (пай)», «середня земельна частка» та «земельна ділянка». На основі наведених автором ознак, сформульовано визначення поняття «земельна частка (пай)».

Ключові слова: земельна частка (пай), земельний масив, колективна власність, умовні кадастрові гектари, сертифікат.

Актуальність. Незважаючи на те, що поняття «земельна частка (пай)» було введено Указом Президента України ще в 1994 році, до сьогоднішнього дня відсутнє законодавчо закріплене його визначення. В юридичній літературі також немає одностайного підходу до трактування правової природи права на земельну частку (пай). Саме тому **метою** статті є аналіз думок науковців з приводу визначення поняття «земельна частка (пай)», трактування правової природи права на земельну частку (пай) та на цій основі формулювання власного авторського визначення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед науковців у галузі земельного та аграрного права, які займалися дослідженням правової природи земельної частки (паю), необхідно відзначити О. А. Вівчаренка, О. В. Дзеру, В. М. Єрмоленка, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулинич, А. М. Мірошніченка, В. В. Носіка, Ю. С. Петлюка, В. І. Семчика, М. В. Шульгу. Проте позиція зазначених вчених не одностайна. Тому загальнонаукове значення цієї статті полягатиме у виявленні проблемних моментів у визначенні правової природи земельної частки (паю).

Виклад основного матеріалу. Вперше поняття «земельна частка (пай)» було згадане в Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. М. Єрмоленко

виробництва» від 10 листопада 1994 року № 666/94. Зокрема, у п. 2 Указу зазначається про те, що організаціям землеустрою необхідно «здійснювати у якомога коротші строки поділ земель, які передано у колективну власність на земельні частки (паї) без виділення їх в натурі (на місцевості)» [1]. Загалом згадування і посилення на поняття земельної частки (паю) містяться у низці нормативно-правових актів.

Так, у п. 1 Указу Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 р. № 720/95 вказується на те, що паювання земель передбачає визначення розміру земельної частки (паю) у колективній власності на землю кожного члена колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства без виділення земельних ділянок в натурі (на місцевості) [2].

Статтею 25 чинного Земельного кодексу України передбачено, що при приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій земельні ділянки передаються працівникам цих підприємств, установ та організацій, а також пенсіонерам з їх числа з визначенням кожному з них земельної частки (паю) [3].

Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 5 червня 2003 р. № 899-4 визначає перелік осіб, які мають право на земельну частку (пай) [4].

Зазначені вище нормативно-правові акти дають нам можливість зрозуміти сутність поняття «земельна частка (пай)», проте не наводять його юридичного визначення.

Визначення поняття «земельна частка (пай)» можна знайти і в земельно-правовій літературі, в якій воно запропоноване науковцями. Так, на думку П. Ф. Кулинича, земельна частка (пай) являє собою умовну частку сільськогосподарських земель, розмір якої визначений як середній по господарству в умовних кадастрових гектарах [5]. Т. О. Коваленко характеризує земельну частку (пай) як оцінену в грошовому вираженні та визначену в умовних кадастрових гектарах частину переданих у колективну власність сільськогосподарських угідь недержавного сільськогосподарського підприємства, яка визначає рівновелику частку участі члена підприємства в земельному пайовому фонді господарства і може бути в установленому чинним законодавством порядку витребувана в натурі (на місцевості) в самотійну земельну ділянку [6, с. 104]. Земельну частку (пай) як право на умовну земельну частку в гектарах з відповідною грошовою оцінкою без виділення у загальному масиві земель визначає Ю. С. Петлюк [7, с. 96].

Якщо звернутися до тлумачення поняття «пай», то варто

зазначити, що саме слово «пай» тюркського походження і використовується для позначення частки в майні чи майнових правах. За вітчизняною правовою традицією пайові фонди існують у суб'єктів аграрного права кооперативного типу: колективному сільськогосподарському підприємстві чи сільськогосподарському кооперативі [8, с. 119]. При цьому В. І. Даль визначає «пай» як частку, долю наділу, обміну, ділянку в складчині, артілі, товаристві. Термін «паювати» він визначає, як «ділити на паї» [9, с. 9]. У філологічному тлумаченні «пай» – це частка, яка вноситься у капітал якого-небудь товариства (кооперативного, акціонерного та ін.) кожним його членом або дістається кожному при його розподілі [10, с. 16].

Серед ознак земельної частки (паю) можна виділити наступні:

- умовний характер. Місцезнаходження та межі земельної частки (паю) є невизначеними;

- кількісний і вартісний вимір. Вартість земельного паю визначається нормативним шляхом, виходячи з грошової оцінки переданих у колективну власність земель та кількості осіб, які мають право на земельну частку (пай). Розміри земельної частки (паю) в умовних кадастрових гектарах визначаються виходячи з вартості земельної частки (паю) та середньої грошової оцінки одного гектара сільськогосподарських угідь для даного підприємства, кооперативу, товариства [2];

- вимірюється в умовних кадастрових гектарах;

- право на земельну частку (пай) посвідчується сертифікатом на земельну частку (пай);

- право на земельну частку пай є підставою для отримання земельної ділянки в натурі (на місцевості) на праві власності [11, с. 49].

Зважаючи на наведені вище ознаки земельної частки (паю), можна переходити до визначення її правової природи.

Серед науковців і практиків немає єдності щодо розуміння суті й характеру правовідносин, що виникають в процесі здійснення права на земельну частку (пай) [11, с. 49].

У науковій літературі існує декілька підходів до визначення правової природи земельної частки (паю). Одні вчені вважають, що земельну частку (пай) слід розглядати в структурі цивільних правовідносин як об'єкт спільної часткової власності [12, с. 166; 13, с. 106, 109–110]. На думку інших – це «колективна спільно-пайова власність на землю» [14, с. 170; 15, с. 181].

Щодо першого підходу варто зазначити, що Земельний кодекс України (в редакції станом на 1992 р.) взагалі спільної часткової власності на землю не передбачав [16]. У Земельному кодексі України 2001 року, а саме у його ст. 88, зазначається, що у випадку спільної часткової власності на земельну ділянку володіння, користування та розпорядження нею здійснюється за згодою всіх співвласників [3]. Проте, якщо врахувати, що у випадку паювання земель таких співвласників

може налічуватись сотні, а то й тисячі, здійснення права спільної часткової власності в такому випадку є фактично нереальним.

Якщо розглядати земельну частку (пай) як об'єкт спільної часткової власності, тобто, як конкретну річ, то в цьому разі на земельну частку (пай) повинен розповсюджуватися правовий режим речей. Зважаючи на наведене, варто погодитись із В. М. Єрмоленком за аналогією з його визначенням майнового паю, що поширення на земельний пай правового режиму речей є обмеженим через його умовність, адже такому режиму підлягають лише конкретно визначені речі [17, с. 75]. У свою чергу, земельна частка (пай) такою конкретно визначеною річчю не є. Так, на думку В. М. Єрмоленка, правова природа майнового паю розкривається через його розгляд як сукупності речей, щодо яких можуть виникати суб'єктивні права і обов'язки в межах відповідного правового режиму. Іншою складовою розуміння майнового паю як суб'єктивного майнового права є вимоги власника майнового сертифікату на: одержання частки доходів від використання; виділення майнового паю в натурі; відшкодування шкоди, завданої протиправними діями інших осіб усьому пайовому фонду або його частині [17, с. 77].

Прихильником речової природи права на земельну частку (пай) є А. М. Мірошніченко. На його думку, важливим аргументом на користь речової природи права на земельну частку (пай) є те, що право на земельну частку (пай) має пріоритет над правом власності на земельну ділянку та не залежить від існування будь-яких зобов'язальних суб'єктів [18, с. 37]. Враховуючи наведений аргумент, можна погодитись з тим, що існування речової природи права на земельну частку (пай) має місце, але вона є обмеженою, і це підтверджується наступним.

Речова природа передбачає можливість володіння, користування та розпорядження річчю, а тому, як зазначає П. Ф. Кулинич, паювання земель є юридичним фактом, що тягне за собою передачу кожному з членів сільськогосподарського підприємства, якому виділена земельна частка (пай), лише права розпорядження нею (в нашому випадку, зважаючи на дію мораторію, розпорядження полягатиме лише у можливості відчуження шляхом міни та передачі у спадщину). Тому ні володіти земельною часткою (паєм), ні тим більше користуватися нею власник такої частки не може не тільки юридично, а й фізично, оскільки земельна частка (пай) не має визначених на місцевості меж [5].

На нашу думку, найповніше розкриває правову природу земельної частки (паю) розуміння її як права вимоги, що є зобов'язальним правом.

Нормами цивільного законодавства України зобов'язання визначається як правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [19].

Виходячи із загального обсягу права вимоги, це право стосується

можливості витребування майна в натурі при припиненні членських правовідносин [17, с. 76].

У власників земельних часток (паїв) така можливість є, що підтверджується ст. 6 Указу Президента «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям», в якій зазначено, що у разі виходу власника земельної частки (паю) з колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства за його заявою здійснюється відведення земельної ділянки в натурі в установленому порядку [2].

Заперечуючи зобов'язальну природу права на земельну частку (пай), А. М. Мірошніченко зазначає, що припущення про зобов'язальну природу права на земельну частку (пай) справдиться лише тоді, коли це право з ліквідацією колективних сільськогосподарських підприємств припиниться, оскільки у зобов'язальних відносин припинення зобов'язаної сторони означає припинення зобов'язання [18, с. 38].

З цього приводу цікавою є думка В. І. Семчика. Так, науковець зазначає, що земельний пай – це атрибут права власності юридичної особи (колективного сільськогосподарського підприємства). У зв'язку з ліквідацією колективного сільськогосподарського підприємства як юридична особа перестало існувати, суб'єкта права власності не стало. Не стало і керівного органу, який би вирішував долю спільної земельної ділянки. Отже, процедура ліквідації колективного сільськогосподарського підприємства не завершена, хоча підприємство перестало існувати. Земельні права членів підприємства залишились нереалізованими. Оголошення в деяких випадках новостворених форм господарювання правонаступниками колективного сільськогосподарського підприємства не відповідає чинному законодавству, оскільки правонаступництво виникає у разі реорганізації, при ліквідації таке не має місця. Земля розподіляється між членами колективного сільськогосподарського підприємства в порядку та на умовах, встановлених для процедури ліквідації, яка вважається завершеною лише тоді, коли земля буде розподілена між членами колективного сільськогосподарського підприємства, а особи, які припинили в ньому членство, отримують реальну земельну ділянку [20, с. 183–184].

Зазначене дає нам підстави вважати право на земельну частку (пай) зобов'язальним правом вимоги.

Виходячи з наведених вище ознак земельної частки (паю) її не варто ототожнювати із земельною ділянкою. На відміну від земельної ділянки, яка має чітко визначені межі й розмір у фізичних гектарах, земельна частка (пай) являє собою умовну частку сільськогосподарських земель, розмір якої визначений як середній у господарстві в умовних кадастрових гектарах, місце знаходження та межі земельної частки (паю) є невизначеними. Громадянин, якому надана земельна частка (пай), не знає точного місця її розташування.

З цього питання В. І. Гуменюк та В. П. Паліюк у своїй збірці про земельну реформу слушно зазначають, що земельна частка (пай) – це ще не конкретна земельна ділянка, а лише право громадянина (члена КСП) на її виділення із земель підприємства [21, с. 40].

Також не слід плутати земельну частку (пай) із середньою земельною часткою, оскільки останній притаманний зовсім інший порядок розрахунку, який визначався ст. 6 Земельного кодексу України в редакції станом на 1992 рік. У цьому Законі підкреслювалося, що розмір середньої земельної частки обчислюється сільською, селищною, міською Радою народних депутатів і при обчисленні враховуються сільськогосподарські угіддя (у тому числі рілля), якими користуються підприємства, установи, організації та громадяни у межах території даної Ради, крім тих підприємств, установ і організацій, землі яких не підлягають приватизації. Загальний розмір обчисленої площі поділяється також на кількість осіб, зайнятих у соціальній сфері на селі [16].

Висновки і перспективи. Виходячи з наведених вище ознак та аргументів, вважаємо, що земельна частка (пай) – це умовна, визначена в умовних кадастрових гектарах та не визначена межами частка в сільськогосподарських угіддях, переданих у колективну власність, виділення якої в окрему земельну ділянку має право вимагати член колективного сільськогосподарського підприємства при виході з нього.

Список літератури

1. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва : Указ Президент України від 10 листопада 1994 р. № 666/94 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/666/94>.

2. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : Указ Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.

3. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276814>.

4. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) : Закон України від 5 червня 2003 р. № 899-4 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/899-15>.

5. Кулинич П. Ф. Право на земельну частку (пай) та його реалізація / П. Ф. Кулинич // Юридичний журнал. – 2003. – №2. – С. 44–51.

6. Літопис кафедри трудового, земельного та екологічного права / ред. : В. І. Андрейцев; Євраз. асоц. правн. шк. та правників, Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Юридичний факультет. Кафедра трудового, земельного і екологічного права. – К. 2007. – 224 с.

7. Петлюк Ю. С. Паювання земель в аграрному секторі економіки [Текст] / Ю. С. Петлюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип. 156. – С. 94–100. – (Серія «Право»).
8. Земельне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. – К. : Істина, 2003. – 403 с.
9. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. И. Даль. – М. : Прогресс ; Универс, 1994. – Т. 3. – 912 с.
10. Словник української мови : в 11-х т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – 832 с.
11. Носік В. В. Щодо правової природи земельної частки (паю) / В. В. Носік, Т. О. Коваленко // Право України. – 2000. – №3. – С. 48–53.
12. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні : моногр. / О. В. Дзера. – К. : Вентурі, 1996. – 272 с.
13. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / М. В. Шульга. – Х. : Консум, 1998. – 394 с.
14. Вівчаренко О. А. Право власності на землю в Україні (актуальні проблеми) / О. А. Вівчаренко. – Івано-Франківськ : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 1998. – 179 с.
15. Семчик В. І. Земельний пай не може бути предметом оренди / В. І. Семчик // Правова держава. Щорічник наукових праць. – 1997. – Вип. 8. – С. 181–182.
16. Земельний Кодекс України : Закон України від 18 грудня 1990 р. № 561–12 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
17. Єрмоленко В. М. Правова природа майнового паю колишніх членів КСП / В. М. Єрмоленко // Юридична Україна. – 2008. – № 11. – С. 80–83.
18. Мірошніченко А. М. Правова природа та проблеми реалізації права на земельну частку (пай) / А. М. Мірошніченко // Юридичні науки, 2005. – № 63–64. – С. 37–40.
19. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-4 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/43515>.
20. Семчик В. І. Аграрна і земельна реформи. Право і реальність / В. І. Семчик // Правова держава. – 2002. – № 13. – С. 181–188.
21. Гуменюк В. І. Земельна реформа в Україні : правові аспекти / В. І. Гуменюк, В. П. Паліюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2005. – 366 с.

References

1. Order of the President of Ukraine № 666/94 of November 10, 1994 «On urgent measures to accelerate the land reform in agricultural production». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/666/94>.
2. Order of the President of Ukraine № 720/95 of August 8, 1995 «On

the procedure for sharing land transferred to collective ownership of agricultural enterprises and organizations». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.

3. Law of Ukraine № 2768-3 of October 25, 2001 «The Land Code of Ukraine». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

4. Law of Ukraine № 899-4 of June 5, 2003 «On the order of selection in nature (on district) land owners of land shares». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/899-15>.

5. Kulynych, P. F. (2003). Pravo na zemelnu chastku (pai) ta yoho realizatsiia [The right to land share and its implementation]. Yurydychnyi zhurnal, 2, 44–51.

6. Andreitsev, V. I. (2007). Litopys kafedry trudovoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava [Annals of the department of labor, land and environmental law]. Kyiv, 224.

7. Petliuk, Iu. S. (2010). Paiuvannia zemel v ahrarnomu sektori ekonomiky [Allotment of land in the agricultural sector]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya «Pravo», 156, 94–100.

8. Pohribnyi, O. O., Karakash, I. I. (2003). Zemelne pravo Ukrainy [Land Law Ukraine]. Kyiv: Istyna, 403.

9. Dal, V. Y. (1994). Tolkovi slovar zhyvoho velykorusskoho yazyka [Explanatory Dictionary of Russian language]. Moscow: Prohress; Univer, 3, 912.

10. Slovnyk ukrainskoi movy [Ukrainian dictionary] (1970–1980). Part 6. Kyiv: Naukova dumka, 832.

11. Nosik, V. V., Kovalenko, T. O. (2000). Shchodo pravovoi pryrody zemelnoi chastky (paiu) [As to the legal nature of the land share]. Pravo Ukrainy, 3, 48–53.

12. Dzera, O. V. (1996). Rozvytok prava vlasnosti hromadian v Ukraini [The development of property rights of citizens in Ukraine]. Kyiv: Ventura, 272.

13. Shulha, M. V. (1998). Aktualnye pravovye problemy zemelnykh otnosheniy v sovremennykh usloviakh [Actual legal problems of land relations in modern conditions]. Kharkov: Konsum, 394.

14. Vivcharenko, O. A. (1998). Pravo vlasnosti na zemliu v Ukraini (aktualni problemy) [The right to land in vlasnosti Ukraini (aktualni problems)]. Ivano-Frankivsk: ZAT «Nadvirnianska drukarnia», 179.

15. Semchyk, V. I. (1997). Zemelnyi pai ne mozhe buty predmetom orendy [Land share can not be the subject of lease]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 181–182.

16. Law of Ukraine № 561–12 of December 18, 1990 «The Land Code of Ukraine». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.

17. Yermolenko, V. M. (2008). Pravova pryroda mainovoho paiu kolyshnykh chleniv KSP [The legal nature of property share of former members of the CAE]. Yurydychna Ukraina [Legal Ukraine], 11, 80–83.

18. Miroshnychenko, A. M. (2005). Pravova pryroda ta problemy realizatsii prava na zemelnu chastku (pai) [The legal nature of the problem and the right to land share]. Yurydychni nauky, 63-64, 37–40.

19. Law of Ukraine № 435-4 of January 16, 2003 «Civil Code of Ukraine». Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

20. Semchyk, V. I. (2002). Ahrarna i zemelna reformy. Pravo i realnist [Agrarian and land reform. Law and Reality]. Pravova derzhava, 13, 181–188.

21. Humeniuk, V. I., Paliuk, V. P. (2005). Zemelna reforma v Ukraini: pravovi aspekty [Land reform in Ukraine: legal aspects]. Kyiv: Vyd. dim «In Yure», 366.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА И ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЕМЕЛЬНОЙ ДОЛИ (ПАЯ)

И. А. Заплитная

Аннотация. Статья посвящена исследованию правовой природы права на земельную долю (пай), а также общей характеристике земельного пая. Проанализированы научные подходы ученых-правоведов по поводу трактовки правовой природы права на земельную долю (пай). Установлены различия между понятиями «земельная доля (пай)», «средняя земельная доля» и «земельный участок». На основе приведенных автором признаков сформулировано определение понятия «земельная доля (пай)».

Ключевые слова: земельная доля (пай), земельный массив, коллективная собственность, условные кадастровые гектары, сертификат.

LEGAL NATURE AND DESCRIPTION LAND SHARE

I. A. Zaplitnya

Abstract. The article investigates the legal nature of the right to land share, and the general characteristics of the land unit. Analyzed scientific approaches jurists about the legal interpretation of the nature of rights to land share. Established differences between the concepts of «land share», «average proportion of land» and «land». Based on the author signs, formulated the definition of «land share».

Keywords: land share, land array, collective ownership, conditional cadastral hectares, certificate.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ

Т. М. КОНДРАТЮК, аспірантка*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: lawyert@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового забезпечення формування і функціонування структурних елементів екологічної мережі України, зокрема відновлювальних територій. Досліджено роль відновлювальних територій у складі національної екологічної мережі. Проаналізовано склад, функції цих територій. Визначено заходи з відновлення порушених земель. Узагальнено критерії відбору відновлювальних територій. Розглянуто дефініції «консервація» і «ренатуралізація» земель.

Ключові слова: відновлювальні території, екологічна мережа, консервація земель, ренатуралізація земель.

Актуальність. Головним напрямом діяльності України щодо збереження біологічного різноманіття визначено створення національної екологічної мережі з дотриманням міжнародних вимог і забезпечення її сумісності з аналогічними мережами суміжних країн. В основу створення самої екологічної мережі покладена ідея цілісності природи, взаємопов'язаності та нерозривності її складових систем усіх рівнів. Екологічна мережа формується із структурних елементів, які відрізняються за своїм складом та функціями. Проблемою є різний підхід до визначення у законодавстві України структурних елементів екологічної мережі, їх назви й кількості. Відповідно до ідеї розбудови національної екологічної мережі до її складу передбачено включати поряд з особливо цінними в екологічному, науковому, історико-культурному, естетичному та інших значеннях території також території, господарське використання яких є небезпечним з екологічної точки зору або неефективним чи економічно недоцільним – відновлювальні території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Частково питання формування і функціонування національної екологічної мережі досліджували В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, П. А. Гвоздик, А. П. Гетьман,

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. М. Єрмоленко

І. І. Каракаш, С. М. Кравченко, П. Ф. Кулинич, М. І. Максименко, Н. Р. Малишева, В. В. Носік, О. Ш. Чомахашвілі, Ю. С. Шемшеченко.

Проблеми земельно-правового забезпечення створення екологічних коридорів як функціональних елементів екомережі та їх правовий режим досліджував Б. В. Даниленко. Так, цьому питанню присвячено підрозділ монографії «Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення» 2012 року. Склад та функції сполучних територій (екокоридорів) екомережі досліджувала М. Я. Ващишин. Правовий режим ключових територій аналізував А. Й. Годованюк у дисертаційному дослідженні «Правовий режим земель природно-заповідного фонду». М. А. Дейнега досліджувала правовий режим сільськогосподарських земель як складових національної екомережі.

Однак дослідниками екологічного та земельного права мало уваги приділено вивченню відновлювальних територій.

Метою дослідження є аналіз структурно-функціонального призначення відновлювальних територій як структурних елементів екологічної мережі України.

Виклад основного матеріалу. Суспільні відносини у сфері формування, збереження, раціонального і невиснажливого використання національної екологічної мережі регулюються законодавством України про екологічну мережу. Слід виділити два спеціальні закони: Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки» від 21 вересня 2000 р. [1] та Закон України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 року [2]. Одним із принципів формування екологічної мережі є зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі.

У Законі України «Про екологічну мережу України» (далі – Закон) екологічна мережа визначається як єдина територіальна система, що утворюється з метою поліпшення умов формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Екологічна мережа України складається із об'єктів, структурних елементів та складових.

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки (далі – Програма) структурними елементами екомережі визначає: природні регіони, природні коридори, буферні зони.

По-іншому структурні елементи екомережі визначає Закон, а саме:

- ключові території – забезпечують збереження найбільш цінних і типових для даного регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття;
- сполучні території (екокоридори) – поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу;
- буферні території – забезпечують захист ключових та сполучних територій від зовнішніх впливів;
- відновлювані території – забезпечують формування просторової цілісності екомережі, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану.

Отже, Законом України «Про екологічну мережу України» перелік структурних елементів екологічної мережі розширено (включено відновлювальні території), змінено їх назву і частково функціональне призначення. При цьому не внесено відповідних змін до раніше затвердженої Програми, що породило правову колізію. Два спеціальні нормативно-правові акти однакової юридичної сили по-різному визначають структуру екологічної мережі. Виходом з даної ситуації є загальновизнані правила вирішення колізій – це вироблені ще давньоримськими юристами принципи «закону (норми), прийнятого пізніше (*lex posterior*)» [3, с. 368].

А чи доречно включати відновлювальні території до структури екологічної мережі?

Першоосновою формування екологічної мережі є Всеєвропейська стратегія збереження біологічного і ландшафтного різноманіття (далі – Стратегія) [4], прийнята Радою Європи у 1995 р., в якій пріоритетним напрямом визначено формування Всеєвропейської екологічної мережі (European Ecological Network).

Згідно з даною стратегією базовими елементами Всеєвропейської екологічної мережі є:

- природні ядра або осередки (ключові райони) для збереження екосистем, середовищ існування видів та ландшафтів європейського значення;
- екологічні коридори або перехідні зони з метою поліпшення взаємодії природних систем;
- відновлювальні райони, де пошкоджені елементи екосистем, середовища існування та ландшафти європейського значення мають відновлюватися, а окремі території повністю відтворюватися;
- буферні зони, які підтримують і захищають мережу від шкідливого зовнішнього впливу.

Як бачимо, Всеєвропейська екологічна мережа також включає відновлювальні території, але називає їх районами. Основна відмінність

структури полягає у тому, що буферні зони Всеєвропейської екологічної мережі підтримують і захищають всю мережу від шкідливого зовнішнього впливу. А буферні території екологічної мережі України забезпечують захист лише ключових та сполучних територій. З цього можна зробити висновок, що відновлювальні території національної екомережі існують самі по собі. Хоча їх головна функція полягає у забезпеченні формування цілісності екомережі. Відновлювальні території як просторові елементи екомережі створюються з метою подальшого її розвитку й удосконалення функціонування. Ці зони є потенційним резервом територій, за рахунок яких можливе розширення екомережі у майбутньому, особливо площ ключових та/або сполучних територій. Це території, на яких необхідно і можливо відновити природний рослинний покрив і здійснити репатріацію видів рослин та тварин. Визначена за певних умов, відновлювальна територія після проведення відповідних заходів щодо ренатуралізації може бути включена до складу ключових та/або сполучних територій або перетворитися на них.

Стаття 5 Закону передбачає, що до складових структурних елементів екологічної мережі, поряд з іншими, включаються землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання (пасовища, луки, сіножаті тощо); радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають окремій охороні як природні регіони з окремим статусом. Відповідно до п. 4 ст. 16 Закону перелік відновлюваних територій екомережі включає території, що являють собою порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі.

У Методичних рекомендаціях щодо розроблення регіональних та місцевих схем екологічної мережі, затверджених наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 13 листопада 2009 р. № 604 [5], цей перелік конкретизується, і до складових відновлювальних територій екомережі включаються території: здавна орані, низькопродуктивні; вдруге засолені внаслідок надмірного зрошення; пасовищні збої, ділянки прогону худоби та місця їх постійної концентрації; забур'янені карантинними видами бур'янів, у т.ч. шкідливими для здоров'я людей; кар'єри, відвали породи тощо; орні землі на схилах, які відводяться під ґрунтозахисні смуги, або постійні ділянки, призначені для розведення диких комах-запилувачів; схили насипів та смуги відчуження вздовж автомобільних доріг, залізниць, нафто- і газопроводів, ЛЕП та інших комунікацій; ділянки відкритих ґрунтів на яких відбуваються, або можуть розвинутиися яружні та зсувні процеси; місця постійного відпочинку та інші рекреаційні території; ділянки, що підлягають довгостроковій консервації внаслідок радіаційного, хімічного або іншого забруднення, яке становить загрозу здоров'ю людей та тварин; селітебні території, які підлягають рекультивації – садиби, занедбані ферми тощо. А основним критерієм

вибору відновлювальних територій є збереження в них середовищ існування (біотопів), якщо навіть природне біорізноманіття повністю знищене.

При віднесенні земель до деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених враховуються орієнтовні показники, що характеризують ґрунтові властивості і зумовлюють необхідність консервації земель за природно-сільськогосподарськими зонами (еродованість, реакція ґрунтового розчину, гранулометричний склад, гумусованість, вміст алюмінію, натрію, засолення, карбонатність, фізична деградація, спрацювання торфованих ґрунтів, заболоченість, хімічне чи радіаційне забруднення тощо) [6].

У 2010 р. було прийнято Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [7], в якому визначено, що стан земельних ресурсів України близький до критичного. Серед земель України найбільшу територію займають землі сільськогосподарського призначення (71 %), 78 % з яких є ріллею. На всій території поширені процеси деградації земель, серед яких найбільш масштабними є ерозія (близько 57,5 % території), забруднення (близько 20 % території), підтоплення (близько 12 % території). Зменшується вміст поживних речовин у ґрунтах, а щорічні втрати гумусу становлять 0,65 тонни на 1 гектар. Екстенсивний розвиток сільського господарства призвів до значного зменшення ландшафтного різноманіття. Понад 40 відсотків площі України в минулому були зайняті степовими ландшафтами. На сьогодні їх залишилося близько трьох відсотків. На цих територіях зосереджено 30 відсотків усіх видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України. Саме охорона степів має бути наразі одним із найбільш пріоритетних напрямів охорони біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. Слід зазначити, що деградовані та забруднені землі займають територію України загальною площею 2339,2 тис. гектарів (Додаток 4 до Програми).

Законодавство з формування екологічної мережі відновлювальні території пов'язує з консервацією і ренатуралізацією земель. Розберемося з дефініціями.

Стосовно консервації земель на сьогодні відпрацьовано нормативно-правову базу. Питання консервації земель регулюється Земельним Кодексом України, Законами України «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», наказом Міністерства аграрної політики і продовольства «Про затвердження Порядку консервації земель» та ін.

У Програмі формування екологічної мережі «консервація земель» вживається у такому значенні – це виведення з господарського обороту (сільськогосподарського або промислового) земель на певний термін для здійснення заходів щодо відновлення родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів, а також для встановлення або повернення (відновлення) втраченої екологічної рівноваги у конкретному регіоні.

Протилежна ситуація із ренатуралізацією земель. Дане поняття не закріплено у нормативно-правових актах. Хоча в Програмі формування екологічної мережі серед основних завдань виділяється відтворення (ренатуралізація), де це доцільно і можливо, степових, лучних, водно-болотних та інших природних ландшафтів. Відновлювальна територія після заходів ренатуралізації може бути включена до складу ключових та/або сполучних територій або перетворитися на них.

У проекті Закону України про консервацію земель автори визначають ренатуралізацію земель як трансформацію деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель у природні біогеоценози [8].

Ренатуралізація в перекладі з латинської означає: *re* – повторна, відновлююча дія, *naturalis* – природний, натуральний, дослівно «відновлення природи». Отже ренатуралізація – це процес відновлення природного середовища.

Відповідно до Універсального словника української мови термін «відновлювати» означає приводити до попереднього стану те, що занепало, зіпсувалося [9, с. 138].

Очевидно що консервація і ренатуралізація є правовими формами відновлення земель. Проте процес консервації земель є шляхом до їх ренатуралізації.

Але не всі перераховані вище земельні ділянки включаються до відновлювальних територій екомережі. При відборі відновлювальних територій необхідно враховувати:

- 1) ступінь природності території;
- 2) збереженість середовищ існування;
- 3) можливість проведення ренатуралізаційних заходів;
- 4) відповідність ключовій чи сполучній території;
- 5) перевага екологічної функції над господарською.

У зв'язку з тим, що законодавством про екологічну мережу не передбачено зміну правового режиму територій при включенні їх до відновлювальних територій екологічної мережі, землі відповідної категорії при віднесенні їх до цих територій підлягатимуть тому самому правовому режиму, який визначено щодо них у Земельному кодексі України.

Спірним є питання віднесення радіоактивно забруднених територій внаслідок Чорнобильської катастрофи (зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення) до природно-заповідного фонду і створення на них «Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника» [10]. Відповідно до Закону України «Про правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [11] території, на яких планується створити цей заповідник, належать до радіаційно небезпечних земель. А це землі, які не доцільно використовувати за екологічними умовами. Радіоактивно забруднені землі не підпадають під

дію Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Питання радіаційного захисту земель на сьогодні більшою мірою регулюються спеціальним чорнобильським законодавством. Природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення й використання. Землі ж, які зазнали радіоактивного забруднення, навряд чи можна віднести до національного надбання та зарахувати до категорії природних територій і об'єктів, що підлягають особливій охороні у вказаному сенсі. Створення на таких землях радіаційно-екологічного біосферного заповідника потребує внесення змін до законодавства.

Оскільки на цих територіях, без людського втручання, здійснюється природне самовідновлення і постійно збільшується популяція диких тварин, їх слід включити до відновлювальних територій екологічної мережі.

Висновки і перспективи. Таким чином, відновлювальні території відіграють важливу роль у формуванні екологічної мережі. Безпосередньо до відновлювальних територій екологічної мережі насамперед належать деградовані і малопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та радіоактивно забруднені землі, які не використовуються і підлягають окремій охороні як природні регіони з окремим статусом. Основними правовими формами відновлення земель є їх консервація й ренатуралізація. Критеріями відбору відновлювальних територій є: ступінь природності територій; збереженість середовищ існування; можливість проведення ренатуралізаційних заходів; відповідність ключовій чи сполучній території; перевага екологічної функції над господарською.

Розглянуті у статті питання потребують подальшого, більш детального дослідження і внесення відповідних пропозицій щодо вдосконалення законодавства згідно із сучасними вимогами.

Список літератури

1. Про затвердження Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки : Закон України від 21 вересня 2000 р. № 1989-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 43. – Ст. 5.

2. Про екологічну мережу України : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1864-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 29. – Ст. 53.

3. Мірошніченко А. М. Чи потрібен Закон України «Про нормативно-правові акти»? / А. М. Мірошніченко, Ю. Ю. Попов // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 362–372 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09mamnpa.pdf>.

4. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного й ландшафтного різноманіття : міжнародний документ від 25 жовтня 1995 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екологічної мережі : наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 13 листопада 2009 р. № 604 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua>.

6. Про затвердження Порядку консервації земель : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26 квітня 2013 р. № 283 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 42. – Ст. 150.

7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

8. Проект Закону України «Про консервацію земель» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...32727.

9. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. – Тернопіль: Богдан, 2005. – 848 с.

10. Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника : Указ Президента від 26 квітня 2016 р. № 174/2016 // Урядовий кур'єр. – 2016. – № 81.

11. Про правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27 лютого 1991 р. № 791а-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 198.

References

1. About approval of State program of the national ecological network forming for 2000–2015: The law of Ukraine of September 21, 2000 № 1989-III. Official bulletin of Ukraine, 43, Asset 5.

2. About the ecological network of Ukraine: The law of Ukraine of June 24, 2004 №1864 IV. Official bulletin of Ukraine, 29, Asset 53.

3. Miroshnichenko, A. M. (2009). Chy potriben Zakon Ukrainy «Pro normatyvno pravovi akty»? [Is it necessary the Law of Ukraine «About regulatory legal acts»?]. Available at: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09mamnpa.pdf>.

4. The all-European strategy of biological and landscape diversity preservation: International document of October 25, 1995. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Methodical recommendations about development of regional and local schemes of the ecological network: Order of the Ministry of Environment Protection of Ukraine of November 13, 2009 № 604. Available at: <http://www.menr.gov.ua>.

6. About the statement of preservation of lands: Order of the Ministry of Agrarian Policy Food of Ukraine of April 26, 2013 № 283 // Official bulletin of Ukraine, 42, Asset 150.

7. About the basic principles (strategy) the state environmental policy of Ukraine for the period till 2020: The law of Ukraine of December 21, 2010 № 2818-VI // Papers of Supreme Council of Ukraine, 26, Asset 218.

8. The bill of Ukraine «About preservation of lands». Available at: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...32727.

9. Kunch, S. I. (2005). Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian]. Ternopil: Bogdan, 848.

10. About creation of the Chernobyl radiation and ecological biosphere reserve: The presidential decree of April 26, 2016 № 174/2016. Government courier, 81.

11. About legal regime of the territories undergone to radioactive pollution by the Chernobyl catastrophic crash: The law of Ukraine of February 27, 1991 № 791a-XII. Papers of Supreme Council of USSR, 16, Asset 198.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ ТЕРРИТОРИЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ УКРАИНЫ

Т. Н. Кондратюк

Аннотация. *Статья посвящена исследованию правового обеспечения формирования и функционирования структурных элементов экологической сети Украины, в частности восстановительных территорий. Исследована роль восстановительных территорий в составе национальной экологической сети. Проанализирован состав, функции этих территорий. Определены меры по восстановлению нарушенных земель. Определены критерии отбора восстановительных территорий. Рассмотрены дефиниции «консервация» и ренатурализация земель.*

Ключевые слова: *восстановительные территории, экологическая сеть, консервация земель, ренатурализация земель.*

STRUCTURALLY-FUNCTIONAL CHARACTERISTIC OF RECOVERY TERRITORIES OF THE ECOLOGICAL NETWORK OF UKRAINE

T. M. Kondratiuk

Summary. *The paper is devoted to research of legal support of formation and functioning of structural elements of the ecological network of Ukraine, and in particular recovery territories. The role of recovery territories as a part of the national ecological network is investigated. The structure, functions of these territories are analysed. The measures for restoration of the broken lands are defined. The selection criteria of recovery territories are summarized. The preservation definitions and renaturalization of lands are considered.*

Keywords: *recovery territories, ecological network, preservation of lands, renaturalization of lands.*

ТЕОРЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

К. А. КОТУХ, аспірантка*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: kotyh.katya@rambler.ru

Анотація. У статті розглядаються погляди науковців щодо теоретичного розуміння принципів права. Здійснений аналіз наукових досліджень стосовно даного поняття дає можливість з'ясувати, що ця проблема привертає увагу не тільки вчених-теоретиків, а й представників різних галузей права. Поняття «принципи права» розглядається у площині двох типів праворозуміння: природно-правового і позитивістського. Досліджується вплив концепції природного права на розвиток ідей про роль принципів права у правовому регулюванні. Вносяться пропозиції щодо удосконалення поняття «принципи права», що дасть можливість більше зрозуміти їхню суть, зміст та правову природу.

Ключові слова: принципи права, суспільні відносини, галузь права, правореалізація, праворозуміння.

Актуальність. Будь-яке право формується і функціонує на основі певних принципів, які визначають його головні властивості та особливості. Становлення сучасної правової науки в нашій державі відбувається в умовах формування нових концептуальних підходів, зумовлених євроінтеграційними процесами.

На сьогодні в Україні відбуваються трансформаційні процеси, що знаходять своє відображення майже в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі правовій. Оскільки право в цілому являє собою надбудову над економічним базисом суспільства, то у праві відбиваються основні напрями і закономірності розвитку суспільства, що у свою чергу відображається на принципах, які не є сталими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання принципів права останнім часом все більше притягують увагу науковців різних галузей права. Зокрема вони розглядалися у працях вітчизняних вчених: В. М. Єрмоленка, А. М. Колодія, В. І. Курила, О. П. Світличного, О. О. Уварової, Т. І. Фулей та ін.

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. І. Курило

Метою дослідження є розглянути погляди науковців щодо теоретичного розуміння та правової природи принципів права, а також удосконалити це поняття.

Виклад основного матеріалу. У правовій літературі є абсолютно різні підходи як до визначення суті та змісту принципів права, так і до їх правової природи. Категорія «принцип права» як предмет наукового дослідження продовжує викликати значний інтерес не тільки вчених-теоретиків, а й представників галузевих правових наук, адже проблема реалізації принципів права як ефективного регулятора суспільних відносин на сьогодні набуває особливої актуальності та практичного значення.

Принципи права – один із найважливіших елементів будь-якої правової системи. Від того, наскільки вони відображені в правових нормах і в правозастосовній діяльності, багато в чому залежить ефективність правового регулювання. Тривалий час вітчизняною юридичною наукою, яка розглядала принципи виключно як ідеологічну складову права, заперечувався їх безпосередній регулюючий вплив на суспільні відносини, що зрештою негативно вплинуло на розвиток національної правової системи [1, с. 5].

Взагалі термін «принципи» походить від лат. *principium* – основа, «початок» і трактується як сукупність керівних ідей, вихідних положень, орієнтирів, що спрямовані на досягнення оптимальних, стабільних результатів будь-якої діяльності [2, с. 154–155].

У свою чергу, словник української мови дає визначення терміна «принцип» у кількох значеннях. По-перше, принцип – це основне вихідне положення певної наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; засада; основний закон якоїсь точної науки. По-друге, це особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення, або здійснення чогось. По-третє, це переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; канон [3, с. 899].

У загальній теорії права принципи права розглядаються як основні (керовані) ідеї, вихідні положення, які характеризують зміст права, суть та призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з другого, – є найбільш загальними нормами, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів [2, с. 151].

«Принципи, – зазначає Г. В. Атаманчук, – це специфічне поняття, в них міститься не стільки власне закономірність, відношення, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Принцип є фіксацією результатів наукового пізнання з усіма витікаючими звідси наслідками [4, с. 351].

На думку відомого теоретика С. С. Алексєєва, принципи права – це виражені в праві вихідні нормативно-керівні засади, що характеризують його зміст, його основи, закріплені в ньому закономірності громадського

життя. Принципи – це те, що пронизує право, виявляє його зміст у вигляді початкових, наскрізних «ідей», головних його засад, нормативно-керівних положень [5, с. 104].

Водночас принципи права можуть відображати й певну галузь. З точки зору юридичної науки принципи права – це основні засади, які закріплені в правових нормах і відображають закономірності розвитку відносин суспільства, а також розкривають і відображають закономірності певної галузі права. В них розкриваються особливості певної галузі права, які зумовлюють її галузеву суть і відображаються в галузевих принципах права [6, с. 84].

Наведене свідчить, що принципи права об'єктивно зумовлені економічним, соціальним, політичним устроєм суспільства. Під об'єктивною зумовленістю принципів права треба розуміти відповідність характеру суспільних відносин економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються у суспільстві [7, с. 21]. А. М. Колодій підкреслює, що ефективність впливу принципів залежить від розробленості правових засобів, за допомогою яких право регулює суспільні відносини, від рівня правової свідомості й правової культури членів суспільства. Залежить вона також від рівня наукової розробки самих принципів, від того, наскільки вони сприймаються юридичною практикою, наскільки відпрацьованими є форми, методи їх матеріалізації в реальних суспільних відносинах [7, с. 25–26].

На нашу думку, серед широкого загалу визначень поняття «принципи права», варто погодитись з узагальнюючою позицією Т. І. Фулей, яка підкреслює, що при багатоманітності визначень поняття «принципи права» усі наявні в юридичній науковій літературі точки зору можна звести до наступних двох: 1) принципи права – це основоположні ідеї; 2) це нормативні засади права, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання [8, с. 7].

Проведене дослідження наукових підходів до визначення поняття «принципи права» свідчить, що воно є одним із актуальних проблем сучасної юридичної науки, у яких найяскравіше відбито сутність права у всьому його різноманітті.

Як зазначають сучасні дослідники, питанню про принципи права пощастило в науці за кількістю й якістю присвяченої йому літератури, але не пощастило в частині загальноприйнятого його вирішення. Зокрема, недостатньо вивченим є правозастосовний ефект принципів, не виявлені правила їх використання в практичній юридичній діяльності, не обґрунтовано критерії віднесення правових приписів до числа принципів права.

Пошук відповіді на питання про природу принципів права та їх роль у правозастосуванні, як і багатовіковий пошук поняття права, характеризується великою різноманітністю точок зору. Як наголошує з цього приводу О. О. Уварова, це пояснюється передусім змінюваністю політичної ситуації, в контексті якої зазвичай розглядається питання про

роль принципів у правовому регулюванні, а також тим, що участь у цьому пошуку беруть прихильники різних концепцій праворозуміння. Ураховуючи це, за «точку відліку» у вивченні природи принципів права і можливості безпосереднього звернення до них при вирішенні конкретних справ правозастосовними органами взято розгляд цього питання у площині двох типів праворозуміння – природно-правового і позитивістського [1, с. 9].

Прихильники природної концепції розуміння права переконані, що принципи права зумовлюють зміст правових норм, в той час як прихильники позитивістського праворозуміння, навпаки, впевнені в тому, що принципи права потрібно виводити саме із норм права.

Розглянемо цей спір через призму подальших правових позицій. Незважаючи на різні концепції, слід зазначити, що спір між двома концепціями права, природно-правовою і позитивістською, Ф. А. Хайєк визначає як дискусію між тими, для кого право і свобода були нероздільні, й тими, для кого ці два поняття були несумісні [9, с. 81–82, с. 94].

Такої позиції дотримується і відомий теоретик права А. В. Поляков, який диференціює природно-правовий і позитивістський типи праворозуміння за відношенням до цінностей. Перший тип праворозуміння, зазначає вчений, заснований на думці, згідно з якою право є ціннісним явищем, з чого виникає теоретична спокуса все право звести до певних цінностей (рівності, свободи, прав людини, загального блага, справедливості тощо). Протилежна ж концепція намагається повністю виключити право зі сфери цінностей, обґрунтувавши його не органічно – як багатоедність (включаючи й ціннісний аспект), а механістично – як сукупність певних однорідних елементів – норм належного або законів, встановлених державою [10, с. 14].

Наведені думки свідчать, що головний критерій розмежування природно-правового і позитивістського способів обґрунтування правової реальності полягає у відношенні до цінностей.

Найбільший розквіт класичних природно-правових ідей пов'язують із XVII–XVIII століттями. Так, Й. О. Покровський назвав XVIII століття століттям панування природно-правового настрою. Відставання позитивного права від вимог життя сприяло встановленню надзвичайно вільного уявлення судів про свою роль. Під виглядом заповнення прогалин у законі суди при вирішенні конкретних випадків охоче приводили в життя те, що їм видавалося таким, що впливає з принципів природного права [11, с. 91].

Концепція природного права має визначальний вплив на розвиток ідей про роль принципів права у правовому регулюванні.

На відміну від природно-правової концепції праворозуміння вихідною ідеєю юридичного позитивізму є яскраво виражене розрізнення між правом і мораллю. Проте ці погляди у XX ст. почали змінюватися, позитивісти почали визначати взаємозв'язок між правом і мораллю. На

думку Г. Харта, право і мораль – це найважливіші соціальні інститути, які регулюють поведінку людей щодо основних соціальних цінностей. Уже внаслідок цього право і мораль з необхідністю будуть перетинатися, тобто вони будуть, хоча б частково, займатися одними й тими самими темами й вирішувати однакові проблеми [12, с. 195].

Висновки і перспективи. Наведене свідчить, що серед вчених і досі не має однастайності в розумінні сутності принципів права та їх впливу на законодавство. Сьогодні у правовій доктрині дискусійними є положення щодо поєднання ідей природного та позитивного права, і їх наявність свідчить про значний потенціал принципів права в регулюванні суспільних відносин.

У контексті наведених думок під принципами права слід розуміти основоположні ідеї позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання, спрямовані на реалізацію правових приписів та їх втілення в життя.

Список літератури

1. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : моногр. / О. О. Уварова. – Х. : «Друкарня МАДРИД», 2012. – 196 с.
2. Теория государства и права : учеб. для юридических вузов и факультетов / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : Норма-Инфра-М, 1997. – 559 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. В. Яременко та О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 2. – 926 с.
4. Атаманчук Г. В. Обеспечение рационального государственного управления / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. литература, 1990. – 351 с.
5. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – Т. 3: Проблемы теории права : Курс лекций. – 781 с.
6. Світличний О. П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування : моногр. / О. П. Світличний. – Донецьк : Державне видавництво «Донбас», 2011. – 410 с.
7. Колодій А. М. Принципи права України : моногр. / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
8. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. І. Фулей. – К., 2003. – 18 с.
9. Хайєк Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : в 3 т. / Ф. А. Хайєк; пер. з англ. – К. : Сфера, 1999. – Т. I : Правила та порядок. – 196 с.
10. Поляков А. В. Естественная школа права / А. В. Поляков // Государство и право. – 1999. – № 4. – С. 14.
11. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права ; 5-е

изд. / И. А. Покровский. – М. : Статут, 2009. – 351 с.

12. Харт Г. Л. А. Понятие права / Г. Л. А. Харт; пер. с англ.; под общ. ред. Е. В. Афонасина и С. В. Моисеева. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – 301 с.

References

1. Uvarova, O. O. (2013). Pryncypy prava u pravozastosuvanni [The principles in the enforcement of law]. Kharkiv: Printing MADRID, 196.

2. Korelsky, V. M., Perevalova, V. D. (1997). Teoriya gosudarstva i prava. Uchebnyk dlya yurydicheskyykh vuzov i fakul'tetov [Theory of State and Law. Textbook for high schools and juridical fakultetov]. Moscow, Russia: Norma-Infra, 559.

3. Yaremenko, V., Slipushko, O. (2007). Novyj tlumachenyj slovnyk ukrayins'koyi movy [New interpretations of Ukrainian Dictionary]. Kyiv: Aconite, 926.

4. Atamanchuk, G. V. (1990). Obespechenye racyonal'nogo gosudarstvennogo upravleniya [Provision rational management of the State]. Moscow, Russia: Legal literature, 351.

5. Alekseev, S. S. (2010). Problemy teorii prava [Problems of theory of law]. Sobranie sochynenyy. At 10 parts. Part 3: Moscow, Russia: Statute, 104.

6. Svitlychny, O. P. (2011). Administratyvni pravovidnosyny u sferi zemel'nykh resursiv Ukrayiny: problemy teorii ta praktyky pravozastosuvannya [The administrative relationship in Land Resources of Ukraine: problems of theory and practice of law]. Donetsk: State Publishing House «Donbass», 410.

7. Kolodiy, A. M. (1998). Pryncypy prava Ukrayiny [The principles of law in Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 208.

8. Fuley, T. I. (2003). Suchasni zagal'nolyuds'ki pryncypy prava ta problemy yix vprovadzhennya v Ukrayini [Modern human rights principles and problems of implementation in Ukraine]. Kyiv, 18.

9. Hayek, F. A. (1999). Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennya shyrokykh pryncypiv spravedlyvosti ta politychnoyi ekonomiyi [Law, Legislation and Freedom: A new presentation of the broad principles of justice and political economy]. Kyiv: Scope, 196.

10. Polyakov, A. V. (1999). Estestvennaya shkola prava [Natural Law School]. State and right, 4, 14.

11. Pokrovsky, I. A. (2009). Osnovnie problemu grazhdanskogo prava [Main problems hrazhdanskoho right]. Moscow, Russia: Statute, 351.

12. Hart, H. L. A. (2007). Ponyatyie prava [The concept of right]. St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg Press, 301.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ ПРИНЦИПОВ ПРАВА

К. А. Котух

Аннотация. У статье рассматриваются взгляды ученых о

теоретическом понимании принципов права. Проведенный анализ научных исследований по данному понятию дает возможность выяснить, что данная проблема привлекает внимание не только ученых-теоретиков, но и представителей различных отраслей права. Понятие «принципы права» рассматриваются в плоскости двух типов правопонимания: естественно-правового и позитивистского. Исследуется влияние концепции естественного права на развитие идей о роли принципов права в правовом регулировании. Вносятся предложения по совершенствованию понятия «принципы права», что позволит понять их суть, содержание и правовую природу.

Ключевые слова: принципы права, общественные отношения, отрасль права, правореализация, правопонимание.

THEORETICAL UNDERSTANDING PRINCIPLES OF LAW

K. A. Kotuh

Abstract. The article the views of scientists on the theoretical understanding of the principles of law. The analysis of scientific studies on this concept, makes it possible to find out what the problem is attracting attention not only academics, but also representatives of various branches of law. The term «principles of law» are considered in the plane of the two types of thinking: natural law and positivist. The influence of the concept of natural law on the development of ideas about the role of law principles in the legal regulation. Made proposals to improve the concept of «principles of law», which will allow more to understand their nature, content and legal nature.

Keywords: the principles of law, public relations branch of law, realization of law, undenstanding of law.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК АГРАРНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Т. В. КУРМАН, кандидат юридичних наук
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
E-mail: ekolaw@nulau.edu.ua

Анотація. Здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, на основі якого сформульовано авторську дефініцію цього поняття як аграрно-правової категорії, визначено його зміст та ознаки.

Ключові слова: сталий розвиток, сільськогосподарське виробництво, агросфера, сільські території.

Актуальність. У сучасних умовах спостерігається зміна концепцій і підходів до систем господарювання, в тому числі й у сфері сільськогосподарського виробництва. На сьогодні пануючою у світі стає концепція сталого розвитку як основа економіки розвитку чи «зеленої» економіки. Концепція сталого розвитку включає три складові: виробничу, екологічну і соціальну. При цьому сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, як вбачається, є основою сталого розвитку сільських територій в цілому.

Забезпечення правовими засобами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на сьогодні набуває особливої актуальності для нашої держави. Це пов'язано з прогнозованими проблемами глобального характеру (продовольчою, екологічною) та зумовлюється необхідністю забезпечення продовольчої безпеки, підвищення конкурентоспроможності національного аграрного сектору економіки, соціального розвитку сільських територій, а також збереження навколишнього природного середовища в процесі здійснення сільськогосподарської виробничої діяльності, мінімізації її негативного, антропо-техногенного впливу на довкілля. Викладене вимагає здійснення відповідних заходів з боку нашої держави. Одним із таких заходів у сучасних соціально-економічних умовах вбачається правове забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Дана проблематика особливо актуалізується у зв'язку із можливостями євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, затвердженої Законом України від 16 вересня 2014 р.,

співробітництво у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплює, серед іншого, такі сфери, як заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин; покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі; сприяння інноваціям; заохочення політики якості сільськогосподарської продукції; а також обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад.

Слід зазначити, що сучасний стан розвитку сільськогосподарського виробництва не відповідає критеріям і вимогам сталості. Характерними ознаками сільського господарства нашої держави на сьогодні є технологічна криза, фізична й моральна застарілість обладнання, технологій, техніки, висока ресурсно-, відходо- та енергоємність виробничих процесів. Ще однією проблемою є надмірно інтенсивне використання земель сільськогосподарського призначення в процесі сільськогосподарського виробництва. Відомо, що навіть невелике відхилення якості земель від норми здатне нести загрозу для людей та інших живих істот. Основними ризиками, які зумовили зниження родючості ґрунтів через господарську діяльність людини, стали ерозійні процеси, дегуміфікація, переуцільнення, затоплення, заболочення, підкислення, забруднення земель радіонуклідами, пестицидами та іншими органічними речовинами, а також важкими металами. Усього налічується 51 джерело небезпеки (з них – 20 природні, решта – антропогенні) [1, с. 85, 87].

Саме тому, як справедливо зазначає А. М. Статівка, трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки повинні здійснюватися із врахуванням екологічного імперативу, а концептуальним підґрунтям формування державного регулювання сільського господарства повинна стати концепція сталого розвитку [2, с. 22], зокрема сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Дослідження даної проблеми вимагає з'ясування питань щодо поняття та змісту сталого розвитку сільськогосподарського виробництва як аграрно-правової категорії. Слід зазначити, що кожна наука оперує власним понятійно-категоріальним апаратом. Не є винятком і аграрно-правова наука, що ґрунтується на аграрно-правових категоріях. Дослідження останніх передбачає не лише з'ясування їх сутності та ознак, а й наведення визначення. І хоча визначення поняття і змісту будь-якої правової категорії (в тому числі й такої, як сталий розвиток сільськогосподарського виробництва) й закріплення її універсального поняття в законодавстві є складним завданням, однак від його реалізації багато в чому залежить ефективність правового регулювання тих чи інших суспільних відносин. Розв'язання цього завдання є необхідним й з огляду на те, щоб забезпечити досягнення наступних двох цілей: 1) подальший розвиток і збагачення аграрно-правової науки

(теоретичний напрям); 2) вдосконалення чинного аграрного законодавства (практичний напрям).

На сьогодні ні у законодавстві України, ні у спеціальній юридичній літературі не надається визначення поняття «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва». Монографічних ґрунтовних аграрно-правових досліджень у цій сфері також не проводилося. Даний факт, а також необхідність вдосконалення чинного аграрного законодавства у сфері забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва як обов'язкової умови й необхідного чинника соціальної та економічної стабільності держави у сучасних умовах і зумовлюють актуальність цього дослідження.

Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва – складна термінологічна конструкція. Це зумовлює необхідність диференційованого підходу до визначення її поняття, починаючи з сутності та змісту сталого розвитку. Концепція сталого розвитку в цілому не нова, її основоположні ідеї відомі світові з давніх-давен, оскільки їх підґрунтям виступають загальнолюдські цінності. Однак міжнародно-правового закріплення вона набула у 1992 році, коли на Всесвітній конференції ООН з питань навколишнього середовища у м. Ріо-де-Жанейро (так званий «Саміт Землі», у якому взяло участь 179 країн, у тому числі й Україна) було визначено сталий розвиток як стратегію існування людства на ХХІ століття, а також затверджено «Порядок денний на ХХІ століття» (Agenda 21). На конференції було також прийнято Декларацію Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку та Заяву про принципи глобального консенсусу з управління, збереження і стійкого розвитку всіх видів лісів. На бразильському саміті сталий розвиток було визначено як такий, що сприяє задоволенню потреб сучасності та не ставить під загрозу інтереси і потреби майбутніх поколінь.

В англomовній інтерпретації сталий розвиток (*sustainable development*) є майже самодостатнім терміном, який не вимагає додаткових пояснень (прикметник *sustainable* походить від слова *sustain* – опора, підтримувати). У російській мові закріпилося поняття «устойчивое развитие», яке, на думку фахівців, є одним із найвдаліших [3, с. 123]. В українську мову даний термін прийшов як «сталий розвиток».

Сталий розвиток – дивовижно просте за ключовою ідеєю та водночас безмежно складне за змістом і механізмом реалізації поняття. Основоположна ідея сталого розвитку вимагає не переходити межі впливу на природу, господарюючи таким чином, щоб природні системи, в тому числі й агросфера, встигали самовідновлюватися у часі: щодня, щороку, від покоління до покоління. Проте, як справедливо зазначається у спеціальній літературі, розв'язання цього завдання виявляється вкрай складним і можливим лише за умови комплексного підходу, у поєднанні

матеріальних, інформаційних, сінергетичних (системоутворюючих) засад [4, с. 28].

Проблеми сталого розвитку не лишилися поза увагою науковців. Дослідженню різних аспектів сталого розвитку присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних представників філософської, юридичної та економічної наук. Серед них: Г. І. Балюк [5], А. П. Гетьман [6], В. І. Данілов-Данільян [3], В. М. Єрмоленко [7], М. І. Козир [8], Л. Г. Мельник [4], В. В. Носік [9], М. И. Руткевич [10], А. М. Статівка [2], В. Ю. Уркевич [11], В. Я. Цибуляк [12], О. Шаповалова [13], М. В. Шульга [14] та ін. Привертає увагу той факт, що вперше предметом дослідження вчених став не об'єкт чи явище (природне, соціальне тощо), навіть не їх стан, а процес змін під назвою «сталий розвиток». У юридичній літературі зроблено спроби визначити поняття сталого розвитку сільських територій (проф. В. М. Єрмоленко, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, М. В. Шульга та ін.). Однак, складною проблемою правового характеру, на нашу думку, залишається наявність термінологічної неузгодженості і доктринальної невизначеності щодо категорій «сталий розвиток сільських територій», «сталий сільський розвиток» і «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва». Залишається невизначеним і саме поняття сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Зародки концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та ідеї антропозахисту можна знайти ще у роботах австрійського філософа Рудольфа Штейнера (20-ті роки ХХ ст.), основоположника теорії антропософії. Згідно з цією теорією людина, як частина всесвіту, має жити в гармонії з навколишнім світом, і саме селянин повинен охороняти природний баланс, підтримуючи ланцюжок: здорові тварини харчуються здоровими рослинами, здорові рослини ростуть на здоровому ґрунті, здоровий ґрунт залежить від здорових тварин, що, в свою чергу, забезпечує здоров'я людини. На підставі цього Рудольфом Штейнером було започатковано один із перших напрямів сталого сільськогосподарського виробництва – біодинамічне землеробство, яке виходило з усіх принципів і стандартів органічного сільського господарства, а також враховувало космічні ритми і духовні аспекти [15].

Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва пропонуємо розуміти як стабільний процес прогресивних цілеспрямованих змін на основі досягнень науки і техніки в агросфері при веденні сільськогосподарського виробництва в напрямі, який забезпечує успішне її функціонування в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Із запропонованого визначення можна виокремити ознаки сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. По-перше, сталий розвиток сільськогосподарського виробництва – це стабільний, стійкий процес. «Сталість» тут проявляється і як стійкість, тобто здатність

утримувати рівновагу, і як стабільність, тобто здатність підтримувати стійкі темпи розвитку сільськогосподарського виробництва.

По-друге, це процес цілеспрямованих прогресивних змін. Серед цілей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, як вбачається, можна виокремити глобальні та поточні цілі. Глобальна ціль сталого розвитку сільськогосподарського виробництва – це збереження біосфери в цілому, а також зокрема такої її складової, як агросфера, у стані, що забезпечує успішне їх функціонування в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей. Серед поточних цілей – забезпечення продовольчої безпеки держави, охорона та екологобалансоване використання природних ресурсів (земель сільськогосподарського призначення, вод, лісів тощо) в процесі сільськогосподарського виробництва, екологічно безпечне сільськогосподарське господарювання, створення сприятливих умов для збереження здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва, задоволення потреб населення у якісних і безпечних продуктах харчування рослинного й тваринного походження тощо. На досягнення вищевказаних цілей і спрямовуються зміни в межах концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. При цьому йдеться саме про прогресивні зміни як елемент сталого розвитку. Адже напрям змін має вирішальне значення. Крім позитивного (прогресивного), він може бути і негативний (регресивний) [7, с. 55], що не відповідатиме концепції сталого розвитку.

По-третє, основою вказаних змін виступають досягнення науки і техніки, тобто результати науково-технічного прогресу в різних сферах: інноваційній, агрономічній, ветеринарній, технічній, економічній, екологічній тощо. Насамперед йдеться про запровадження в процесі сільськогосподарського виробництва новітніх екологоспрямованих, природо-, енерго- і ресурсозберігаючих, безвідходних або маловідходних технологій, розвиток органічного сільського господарства, активізацію розробок екологічних інновацій (з високим ступенем екологічності та економічної ефективності).

Вищевказане знаходить своє закріплення і у чинному законодавстві. Так, відповідно до положень розділу 3 Закону України від 21 грудня 2010 року «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» до стратегічних цілей та завдань державної політики у сільському господарстві віднесено створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення у 2020 році їх використання та двократного збільшення площ їх використання. З цією метою пропонується державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище. Слід зазначити, що

світова практика довела можливість значного зменшення екодеструктивного впливу на довкілля завдяки екологічно збалансованому розвитку. Як справедливо зазначається у спеціальній літературі, інноваційна діяльність в Україні може і повинна стати одним із головних інструментів оздоровлення природного середовища, враховуючи, що здійснення процесу створення і використання екологічних інновацій є однією з форм природоохоронних заходів [16, с. 110].

По-четверте, вказані зміни відбуваються в агросфері при веденні сільськогосподарського виробництва. На сьогодні категорія «агросфера» стає однією з новел аграрного-правового регулювання. Вбачається, що агросфера – це складна аграрно-правова категорія, яка лежить в основі предмета аграрного права і включає наступні елементи: а) об'єкти аграрних правовідносин (культурні рослини, сільськогосподарські тварини, оброблений ґрунт під сільськогосподарські культури); б) певне коло їх суб'єктів – сільське населення в особі фізичних осіб, які можуть працювати у сільськогосподарських підприємствах за трудовим договором, бути членами чи учасниками таких підприємств або займатися веденням особистого селянського господарства; в) сферу реалізації аграрних прав і обов'язків, а отже, й виникнення, зміни та припинення аграрних правовідносин – сільські території, сільськогосподарське виробництво тощо [17, с. 48–54].

Дійсно, від стану агросфери значною мірою залежать добробут і умови життя нинішніх і майбутніх поколінь. Як зазначається у спеціальній літературі, сільськогосподарська діяльність, пов'язана з трансформацією природних ландшафтів в агроландшафти, незмінно супроводжується зниженням біорізноманіття та екологічної стійкості останніх [18, с. 219]. Слід також погодитися з тезою О. М. Савельєвої, що для забезпечення сталого аграрного виробництва потребують більш досконалого правового регулювання нормами саме аграрного права відносини у сфері впровадження сучасних екологічно безпечних інноваційних технологій використання земель сільськогосподарського призначення в процесі виробництва сільськогосподарської продукції [19, с. 326–328].

Доцільним вбачається звернутися до позитивного досвіду зарубіжних держав. Так, у США та інших країнах була прийнята система законодавчих актів з охорони земель, екологічного регулювання основних видів діяльності в аграрному виробництві і обмеження негативного впливу на нього промисловості та урбанізованих територій. Були створені спеціальні державні служби, які шляхом дорадництва, різних премій і штрафів, зниження податків, пільгових кредитів, значних дотацій, цільових державних інвестицій тощо допомагають фермерам дотримуватися вимог агроєкології [20, с. 8].

Державне регулювання процесів використання ресурсів агросфери в процесі сільськогосподарського виробництва, особливо земель сільськогосподарського призначення, стає актуальним також у зв'язку з

тим, що на основній частині цих земель в Україні здійснюють виробничо-господарську діяльність не власники, а орендарі, які передусім ставлять за мету отримання прибутку від цієї діяльності, а не дбайливе, екологоорієнтоване, екологозбалансоване використання чи збереження земельних ділянок, які не є їх власністю, і довкілля.

Отже, на сьогодні особливої актуальності набувають питання розвитку агросфери на умовах сталості, що в свою чергу вимагає сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, який має бути забезпечений відповідними правовими засобами. За умови розвитку сільськогосподарського виробництва на засадах сталості, що має знайти своє відображення і в законодавстві, агросфера як система, що поєднує виробничу, соціальну і екологічну складову, забезпечить можливість задовольнити зростаючі потреби у продовольстві у поєднанні зі збереженням і примноженням агроресурсного потенціалу, а отже, сприятиме досягненню стратегічних цілей державної аграрної політики України.

По-п'яте, ознака сталого розвитку сільськогосподарського виробництва полягає в тому, що при виборі оптимальної стратегії щодо ведення сільськогосподарської діяльності в агросфері варто виходити з інтересів як нинішніх, так і майбутніх поколінь. Звичайно, на сьогодні ринкові умови господарювання висувають в якості пріоритетної підприємницьку мету – отримання максимального прибутку, до якої прагне кожний господарюючий суб'єкт, в тому числі і у сфері сільськогосподарського виробництва. Задля досягнення даної мети сільськогосподарські товаровиробники ведуть інтенсивний спосіб виробництва, спрямований на збільшення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності сільськогосподарських тварин. В свою чергу, це зумовлює зниження уваги даних суб'єктів до вирішення питань екологізації сільськогосподарського виробництва, охорони навколишнього середовища, екологоспрямованого природокористування тощо. За умов же запровадження концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва вказані екологічні цілі мають вийти на один план з цілями підприємницькими, і нагальною потребою стане необхідність вирішувати виробничі, екологічні і соціальні питання в комплексі задля забезпечення інтересів не лише сьогодення, а й прийдешніх, майбутніх поколінь.

Висновки. Вбачається, що забезпечення організаційно-правовими та економічними заходами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва надасть можливість збільшити обсяги виробництва продукції рослинництва, тваринництва, рибництва, лісівництва, підвищити її якість та безпечність, а отже, і її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Окрім того, сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, одним із проявів якого є раціонально сформовані агроландшафти, сприятиме збереженню й відтворенню сприятливого середовища для життєдіяльності населення

України, в тому числі і для майбутніх поколінь, зменшенню і попередженню деградації ґрунтів, збереженню біологічного різноманіття, підтримці екологічної рівноваги.

Категорія «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва» вимагає уніфікованого закріплення в законодавстві України (у Концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні або у спеціальному Законі «Про сталий розвиток сільських територій»). Це сприятиме не лише подальшому розвитку науки аграрного права, а й, безумовно, розвитку правового регулювання відносин у вказаній сфері.

Список літератури

1. Добряк Д. С. Ефективність екологобезпечного землекористування в Україні в ринкових умовах / Д. С. Добряк, В. М. Будзяк, О. С. Будзяк // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 85, 87.

2. Статівка А. М. Концепція сталого розвитку – основа державного регулювання екологічної політики в сільському господарстві України / А. М. Статівка // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). – К. : Вид-во географ. літ-ри «Обрії», 2011. – С. 20–24.

3. Данилов-Данильян В. И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) / В. И. Данилов-Данильян // Экономика и математические методы. – 2003. – № 2. – С. 123–135.

4. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебн. / под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Суми : ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.

5. Балюк Г. І. Проблеми законодавчої регламентації та реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку / Г. І. Балюк // Право України. – 2011. – № 2. – С. 85–94.

6. Гетьман А. П. Экологический аудит и правовые проблемы совершенствования управления в сфере экологии на принципах устойчивого развития / А. П. Гетьман, Н. А. Орлов // Ученые записки Таврического нац. ун-та. – 2008. – Т. 21 (60). – № 1. – С. 153–159. – (Серия «Юридические науки»).

7. Єрмоленко В. М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» / В. М. Єрмоленко // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України / ред. кол.: Д. О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2010. – Вип. 156. – С. 50–59. – (Серія «Право»).

8. Козырь М. И. Правовое обеспечение социального развития и устойчивого развития сельскохозяйственных территорий / М. И. Козырь // Аграрное и земельное право. – 2008. – № 10 (46). – С. 36–45.

9. Носік В. В. Земельно-правові проблеми забезпечення сталого розвитку України / В. В. Носік // Правове забезпечення екологічного розвитку та екологічної безпеки суспільства: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 50-й річниці створення Донецького нац. ун-ту та 30-й річниці створення кафедри госп. права ДонНУ (14–15 травня 2015 р.) /

Донецький нац. ун-т; за заг. ред. А. Г. Бобкової. – Вінниця : ДонНУ, 2015. – С. 209–211.

10. Руткевич М. И. Философское значение концепции устойчивого развития / М. И. Руткевич // Вопросы философии. – 2002. – № 11. – С. 24–35.

11. Уркевич В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / В. Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики : матер. міжнар. наук.-пркат. конф. (м. Біла Церква, 21–22 травня 2010 р.). – Біла Церква : Білоцерківський нац. аграрний ун-т, 2010. – С. 24–26.

12. Цибуляк В. Я. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: науково-прикладний аспект : монограф. / В. Я. Цибуляк; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 216 с.

13. Шаповалова О. «Сталий розвиток»: потреба вдосконалення правореалізаційної діяльності у сфері господарювання / О. Шаповалова // Право України. – 2002. – № 7. – С. 31–35.

14. Шульга М. В. До питання про перспективи сталого розвитку сільських територій / М. В. Шульга // Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дванадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 8–9 листопада, 2013 р.): [у 4-х част.]. – Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2013. – Частина перша. – С. 171–173.

15. Rudolf Steiner, Anthroposophical Leading Thoughts (1924).

16. Лебедева Т. М. Правове забезпечення впровадження екологічно орієнтованих інновацій в Україні / Т. М. Лебедева // Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України: зб. тез наук. доп. учасників круглого столу (9 листопада 2012 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х.: НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 110.

17. Курман Т. В. Агросфера як основа сталого розвитку сільськогосподарського виробництва / Т. В. Курман // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / ред. кол.: С. М. Ніколаєнко (голова) та ін. – К. : Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2014. – Вип. 197. – Ч. 2. – С. 48–54. – (Серія «Право»).

18. Мельник Л. В. Еколого-економічне обґрунтування раціонального використання агроландшафтів / Л. В. Мельник // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матер. VII Міжнар. Наук.-практ. конф. (м. Суми, 17–18 травня 2014 р.) / Сумська філія ХНУВС. – Суми : Друк. дім «ПАПІРУС», 2014. – С. 219.

19. Савельєва О. М. Про забезпечення сталого сільськогосподарського виробництва як предмет правового регулювання / О. М. Савельєва // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.): зб. тез наук. доп. / за заг. ред.

А. П. Гетьмана; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 327–328.

20. Созінов О. О. Агросфера України у XX столітті / О. О. Созінов // Вісник НАН України. – 2001. – № 10. – С. 8.

References

1. Dobriak, D. S., Budziak, V. M., Budziak, O. S. (2013). Efektyvnist ekolohobezpechnoho zemlekorystuvannia v Ukraini v rynkovykh umovakh [The efficiency of ecological safety of land use in Ukraine in market conditions]. *Ekonomika Ukrainy*, 7, 85, 87.

2. Stativka, A. M. (2011). Kontseptsiiia staloho rozvytku – osnova derzhavnogo rehuliuвання ekolohichnoi polityky v silskomu hospodarstvi Ukrainy [The concept of sustainable development – the basis of state regulation of environmental policies in agriculture of Ukraine]. *Problems of agrarian and land rights of Ukraine: materials of international scientific conference*. Kyiv, 20–24.

3. Danylov-Danylian, V. Y. (2003). Ustoichivoe razvitie (teoretyko-metodolohycheskyi analiz) [The sustainable development (theoretical and methodological analysis)]. *Economics and mathematical methods*, 2, 123–135.

4. Melnyk, L. H. (2007). Sotsyalno-ekonomycheskyi potentsyal ustoichyvoho razvytyia [The socio-economic potential of sustainable development]. Sumy: YTD «Unyversytetskaia knyha», 1120.

5. Baliuk, H. I. (2011). Problemy zakonodavchoi rehlamentatsii ta realizatsii v Ukraini ekolohichnoi skladovoi kontseptsii staloho rozvytku [The problems of legislative regulation and implementation of the environmental component of sustainable development in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, 2, 85–94.

6. Hetman, A. P., Orlov, N. A. (2008). Ekolohycheskyi audyt y pravovye problemy sovershenstvovanyia upravleniia v sfere ekolohyy na pryntsypakh ustoichyvoho razvytyia [The environmental audit and legal problems of improving governance in ecological sphere on the principles of sustainable development]. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta*, 1, 153–159.

7. Yermolenko, V. M. (2010). Osoblyvosti formuvannia katehorii «stalyy rozvytok silskykh terytorii» [The features of formation of the category «sustainable rural development»]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy: seriia «Pravo»*, 156, 50–59.

8. Kozyr, M. Y. (2008). Pravovoe obespechenye sotsyalnoho razvytyia y ustoichyvoho razvytyia selskokhoziaistvennykh terrytorii [Legal support of social development and sustainable development of rural areas]. *Agricultural and land law*, 10 (46), 36–45.

9. Nosik, V. V. (2015). Zemelno-pravovi problemy zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy [The legal problems of sustainable development of Ukraine]. *Legal ecological development and environmental security of*

society: materials of Ukrainian scientific-practical conference dedicated to the 50th anniversary of creation of Donetsk National University and the 30th anniversary of the business law department of Donetsk National University. Vinnytsia: DonNU, 209–211.

10. Rutkevych, M. Y. (2002). Fylosofskoe znachenye kontseptsyy ustoichyvoho razvytyia [The philosophical meaning of the concept of sustainable development]. Voprosy fylosofyy, 11, 24–35.

11. Urkevych, V. Y. (2010). Pro katehoriuu «stalyi rozvytok silskykh terytorii» [About the category of «sustainable rural development»]. Modern land, agricultural, environmental and natural right: issues of theory and practice materials practical international scientific conference. Bila Tserkva: Bilotserkivskiy natsionalnyi ahrarnyi universytet, 24–26.

12. Tsybuliak, V. Ia. (2014). Instytutsiini zasady silskoho rozvytku v Ukraini: naukovo-prykladnyi aspekt: monohraf. [Institutional basis of rural development in Ukraine: scientific and applied aspects]. Kyiv, 216.

13. Shapovalova, O. (2002). «Stalyi rozvytok»: potreba vdoskonalennia pravorealizatsiinoi diialnosti u sferi hospodariuvannia [«The sustainable development»: the need for improvement in the shpere of right-realization management]. Pravo Ukrainy, 7, 31–35.

14. Shulha, M. V. (2013). Do pytannia pro perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii [About the prospects for sustainable development of rural areas]. Actual problems of legal science: Abstracts of the International Scientific Conference «Legal twelve autumn of reading». Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava, p. 1, 171–173.

15. Steiner, R. (1924). Anthroposophical Leading Thoughts.

16. Lebedieva, T. M. (2012). Pravove zabezpechennia vprovadzhennia ekolohichno oriietovanykh innovatsii v Ukraini [The legal support of implementation of environmentally oriented innovation in Ukraine]. Current issues codification of environmental legislation of Ukraine: Abstracts of scientific reports of participants of the round table. Kharkiv: NU «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho», 110.

17. Kurman, T. V. (2014). Ahrosfera yak osnova staloho rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva [The agrosphere as a basis of sustainable development of agricultural production]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy: Seriiia «Pravo», 197, p. 2, 48–54.

18. Melnyk, L. V. (2014). Ekoloho-ekonomichne obgruntuvannia ratsionalnoho vykorystannia ahrolandshaftiv [The ecological and economic assessment of sustainable use of agricultural landscapes]. State and Law: problems of formation and development strategy: proceedings of the VII International scientific-practical conference. Sumy: Druk. dim «PAPIRUS», 219.

19. Savelieva, O. M. (2013). Pro zabezpechennia staloho silskohospodarskoho vyrobnytstva yak predmet pravovoho rehuliuвання [About the security of sustainable agriculture as a subject of legal regulation].

Modern scientific and practical environmental problems, land rights and agricultural: materials of «round table»: abstracts of scientific reports. – Kharkiv: Pravo, 327–328.

20. Sozinov, O. O. (2001). Ahrosfera Ukrainy u XX stolitti [The agrosphere of Ukraine in the twentieth century]. Visnyk NAN Ukrainy, 10, 8.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА КАК АГРАРНО-ПРАВОВОЙ КАТЕГОРИИ

Т. В. Курман

Аннотация. Осуществлен анализ научных подходов к определению понятия устойчивого развития сельскохозяйственного производства, на основе которого сформулирована авторская дефиниция этого понятия как аграрно-правовой категории, определены его понятие и признаки.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельскохозяйственное производство, агросфера, сельские территории.

DEFINITION AND SYMPTOMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AGRICULTURAL PRODUCTION AS AGRO-LEGAL CATEGORY

T. V. Kurman

Abstract. The article analyzes the scientific approaches to the definition of sustainable development of agricultural production on which basis it was formulated the author's definition of this concept as a legal category and defined its content and main features.

Keywords: sustainable development, agricultural production, agrosphere, rural areas.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ САНІТАРНО-ЕПІДЕМІЧНИМ БЛАГОПОЛУЧЧЯМ

М. П. ЛІХТЕР, аспірантка*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: likhter.mariana@gmail.com

Анотація. У статті дається визначення поняттю управління санітарно-епідемічним благополуччям. Розкривається класифікація видів управління у сфері, яка розглядається. Досліджуються функції управління санітарно-епідемічним благополуччям. Проводиться аналіз чинного законодавства, що врегульовує відповідні суспільні відносини. Обґрунтовується пропозиція утворити Державну санітарно-епідеміологічну службу України, реорганізувавши шляхом перетворення Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Висловлюється думка про те, що на першому етапі доцільно доповнити Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» ст. 10¹ «Громадська санітарно-епідеміологічна експертиза», а на наступному – прийняти Закон України «Про санітарно-епідеміологічну експертизу».

Ключові слова: управління, санітарно-епідемічне благополуччя, функції управління, Державна санітарно-епідеміологічна служба України.

Актуальність. Питання якісного управління санітарно-епідемічним благополуччям сьогодні набуває особливої актуальності, адже виклики, пов'язані з військовим протистоянням, нестабільністю економічної ситуації, загрозою поширення інфекційних захворювань тощо вимагають релевантного підвищення ефективності виконання функцій, спрямованих на забезпечення належного стану навколишнього середовища, умов життєдіяльності людини і її здоров'я.

Значення управління у сфері, яка розглядається, важко переоцінити, адже йдеться про забезпечення умов життєдіяльності всього суспільства, про його безпеку, а, отже, національну безпеку держави Україна. Дослідження правових засад управління санітарно-епідемічним благополуччям дасть змогу проаналізувати стан законодавчого забезпечення відповідних відносин, існуючі наукові

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. М. Єрмоленко

напрацювання у цій сфері та запропонувати власне бачення шляхів вдосконалення правового регулювання управління санітарно-епідемічним благополуччям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки питання управління загалом має адміністративно-правову прописку, його теоретичні основи досліджувалися більшістю вчених у галузі адміністративного права. Щодо управління санітарно-епідемічним благополуччям, його функції з позицій адміністративного права розглядалися на дисертаційному рівні В. В. Корнієць, В. В. Мартиновським, Т. О. Татаровою.

Управління санітарно-епідемічним благополуччям синтезує функції екологічного управління і управління охороною здоров'я. Екологічне управління було предметом наукового інтересу В. І. Андрейцева, Г. О. Білявського, О. М. Величка, А. П. Гетьмана, Д. В. Зеркалова, В. Р. Лозанського, Н. Р. Малишевої, Ю. М. Саталкіна, Ю. С. Шемшученка, В. Я. Шевчука та ін. Управління у сфері охорони здоров'я аналізували такі вчені як З. С. Гладун, Я. Ф. Радиш, І. Я. Сенюта, С. Г. Стеценко та ін. Однак спроби комплексного вивчення управління санітарно-епідемічним благополуччям у наукових роботах досі не було.

Метою дослідження є розгляд правових засад управління санітарно-епідемічним благополуччям, зокрема його поняття, видів, функцій.

Виклад основного матеріалу. Оскільки у роботах юристів-медиків чи вчених у галузі адміністративного права управління охороною здоров'я переважно зводиться до контролю і нагляду у цій сфері, теоретико-правовим підґрунтям для розгляду питання управління санітарно-епідемічним благополуччям будуть наукові напрацювання вчених-екологів щодо питання екологічного управління.

А. П. Гетьман, на основі узагальнення матеріалу з відповідної тематики, управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища визначає як механізм організації та систему діяльності органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері публічних екологічних відносин, що виникають у зв'язку з природокористуванням, відтворенням природних ресурсів, охороною навколишнього природного середовища, забезпеченням екологічної безпеки [1, с. 38]. Часто вчені, поряд з державними органами і органами місцевого самоврядування, до носіїв управлінських функцій зараховують громадські об'єднання [2, с. 135; 3, с. 182; 4, с. 78], і це є абсолютно виправданим (до того ж відповідає законодавству), особливо в управлінні охороною довкілля [4, с. 78]. На нашу думку, слід розширити участь об'єднань громадян в управлінні екологічною безпекою, зокрема в частині санітарно-епідемічного благополуччя, але про це – дещо пізніше.

Під управлінням санітарно-епідемічним благополуччям пропонуємо розуміти діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян у сфері відносин, що виникають

у зв'язку з забезпеченням стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, при якому показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарними нормами.

У наукових колах управління в галузі екології прийнято класифікувати за різними критеріями: 1) за суб'єктом складом – державне, самоврядне (у І. І. Каракаша – муніципальне чи комунальне), громадське [4, с. 78; 2, с. 136; 3, с. 183]; 2) залежно від сфери впливу на підконтрольні об'єкти – державне, галузеве, виробниче, громадське [1, с. 39]; 3) за функціями – загальне і спеціальне [2, с. 136; 3, с. 193]; 4) за рівнями – загальнодержавне, регіональне, місцеве [5, с. 4]. Найбільший інтерес для нас становить поділ державного управління на загальне, яке здійснюється державними органами загальної компетенції, і спеціальне, яке здійснюється державними органами спеціальної компетенції [4, с. 79; 6, с. 34; 3, с. 186; 7, с. 165; 8, с. 162–165]. Вищенаведена класифікація є актуальною і для управління санітарно-епідемічним благополуччям.

Органами управління санітарно-епідемічним благополуччям загальної компетенції є органи, для яких повноваження із забезпечення відповідного стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини є частиною загальних управлінських повноважень. До таких органів слід віднести Президента України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування у частині делегованих їм повноважень.

До органів управління санітарно-епідемічним благополуччям спеціальної компетенції належать Міністерство охорони здоров'я України, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та її територіальні органи. Спеціальними повноваженнями щодо управління у сфері, яка розглядається, наділені Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна служба України з питань праці, Державна інспекція ядерного регулювання України, Державна екологічна інспекція України.

Особливостями управління санітарно-епідемічним благополуччям є такі: 1) воно є похідним від екологічного управління і управління охороною здоров'я (має природоохоронний і антропоохоронний характер); 2) функціями управління у зазначеній сфері переважно наділені урядові органи державного управління, діяльність яких спрямовується і координується різними міністрами; 3) управління має бути комплексним, тобто охоплювати забезпечення всіх складових санітарно-епідемічного благополуччя (відповідних стану середовища життєдіяльності людини і стану здоров'я населення).

У зв'язку з відсутністю можливості в межах статті аналізувати повноваження, завдання, функції кожного із вищенаведених органів,

зупинимося лише на деяких проблемних аспектах.

Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. утворено центральний орган виконавчої влади – Державну санітарно-епідеміологічну службу України, на яку покладено функції з реалізації державної політики у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення [9]. Постановою Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. Державну санітарно-епідеміологічну службу України (разом з Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів) приєднано до новоствореної шляхом реорганізації Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [10]. Такі суттєві зміни в системі органів управління у сфері забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя мають своїм наслідком трансформацію відповідних відносин.

Загалом, ідея об'єднання трьох органів – Державної ветеринарної та фітосанітарної служби, Державної інспекції з питань захисту прав споживачів і Державної санітарно-епідеміологічної служби в одну службу не позбавлена раціональності, адже функції і завдання цих органів мають дуже багато точок перетину, що призводить до їх дублювання і пов'язаних з цим практичних проблем. Проте у цьому конкретному випадку оптимізація системи центральних органів виконавчої влади і, зокрема, назва новоствореного органу вступають в дисонанс з існуючим станом правового регулювання відповідних відносин і пріоритетами правового захисту. Оскільки права щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення включають право громадян (у тому числі, як споживачів – *уточнення моє М. Л.*) на безпечні для здоров'я і життя харчові продукти, питну воду, умови праці, навчання, виховання, побуту, відпочинку (ст. 4 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. [11]), було б логічніше до Державної санітарно-епідеміологічної служби України приєднати Державну інспекцію з питань захисту прав споживачів України і Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України.

Щодо Державної ветеринарної та фітосанітарної служби, її власне «аграрні» завдання – із реалізації державної політики у сфері племінної справи у тваринництві і охорони прав на сорти рослин, покладено на Міністерство аграрної політики та продовольства України [10]. Щодо санітарних завдань – розроблення, затвердження та здійснення санітарних, ветеринарно-санітарних та фітосанітарних заходів; організація заходів з локалізації та ліквідації спалаху заразних хвороб, спільних для тварин і людей, підготовка пропозицій щодо профілактики та боротьби з такими хворобами та ін. [12], було б послідовно їх покласти на створену Державну санітарно-епідеміологічну службу

України як окремий центральний орган виконавчої влади. Така наша позиція обґрунтовується тим, що ветеринарні та фітосанітарні заходи здійснюються не для самоцілі, а для забезпечення, в кінцевому результаті, санітарно-епідемічного благополуччя, і за своєю природою вони є санітарними. Крім вищезазначеного, не зовсім коректним є використання у назві новоствореної служби словосполучення «захист споживачів», адже її завданням є не захист особи-споживача як такий, а захист її прав у зазначеній сфері.

Також хотілося б звернути увагу на ще одну особливість управління санітарно-епідемічним благополуччям. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. затверджено Положення про Державне агентство України з питань відновлення Донбасу [13]. Не зважаючи на те, що інформації про конкретні показники стану навколишнього природного середовища, здоров'я населення Донецької і Луганської областей та про умови життєдіяльності людей на сьогодні з об'єктивних причин немає, зрозумілим є незабезпечення санітарно-епідемічного благополуччя на цій території. Доказом цього можуть слугувати численні повідомлення ЗМІ про спалахи інфекційних венеричних захворювань, проблеми з постачанням питної води, харчових продуктів тощо. Тим не менше, серед покладених на Державне агентство України з питань відновлення Донбасу двадцяти чотирьох завдань немає згадки про, як мінімум, збір та аналіз даних про забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя. Відтак пропонуємо доповнити п. 4 Положення про Державне агентство України з питань відновлення Донбасу пп. 25 «збір та аналіз даних про необхідність забезпечення прав щодо санітарного та епідемічного благополуччя».

Зміст управління санітарно-епідемічним благополуччям становлять його функції. Функціями управління санітарно-епідемічним благополуччям є основні напрями діяльності органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань щодо забезпечення стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, при якому показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарними нормами.

Для вирішення питання про класифікацію функцій управління сферою, яка розглядається, інтерес становлять запропоновані в еколого-правовій літературі класифікації функцій управління у галузі екології. В. І. Андрейцев здійснює поділ останніх на комплексні (міжгалузеві), до яких належить вирішення спорів у галузі екології, екологічне ліцензування, екологічна сертифікація, ведення кадастрів екологічно небезпечних об'єктів і територій та реєстру потерпілих від надзвичайних екологічних ситуацій, екологічний аудит, екологічне прогнозування, екологічна експертиза, екологічна стандартизація і нормування, інформаційне екологічне забезпечення, екологічний контроль,

екологічний моніторинг, і моноресурсові (галузеві), до яких відносять розподіл і перерозподіл природних ресурсів, облік і ведення природноресурсових кадастрів, організація ресурсопорядження [2, с. 142]. А. П. Гетьман розглядає організаційні (просторово-територіальний устрій об'єктів природи; ведення природоресурсних кадастрів; екологічне планування; екологічне прогнозування), попереджувально-охоронні (екологічний моніторинг; екологічний аудит; екологічна експертиза; екологічний контроль; екологічне страхування), стабілізаційні функції управління (інформування про стан довкілля; екологічна стандартизація і нормування; екологічне ліцензування) [1, с. 39–40].

Взявши за основу класифікацію А. П. Гетьмана, можна виокремити такі функції санітарного управління: організаційні – зонування території, санітарне прогнозування, державна реєстрація небезпечних факторів, державний облік захворювань; охоронні – медичне страхування, державна санітарно-епідеміологічна експертиза, державний санітарно-епідеміологічний нагляд, соціально-гігієнічний моніторинг, санітарний контроль, профілактичні щеплення, санітарна охорона території України, санітарно-епідемічне прогнозування; регулятивні – санітарне нормування, ліцензування, інформування про стан довкілля і здоров'я, організація гігієнічного навчання, гігієнічна сертифікація, гігієнічна регламентація, обов'язкові медичні огляди.

Сформулюємо пропозиції щодо підвищення ефективності деяких із наведених функцій. Доопрацювання потребує правове регулювання проведення санітарно-епідеміологічної експертизи. У медичній літературі висловлювалася позиція щодо необхідності прийняття Закону України «Про державну санітарно-епідеміологічну експертизу» [14]. Вважаємо, що ця думка є виправданою, адже таким чином, по-перше, вдасться уникнути дублювання правових норм, які регулюють відносини у зазначеній сфері. Наприклад, у Порядку проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи наведено терміни і їх визначення із Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». По-друге, подібний нормативно-правовий акт об'єднав би існуючі правові норми щодо врегулювання організації і проведення експертизи. По-третє, знайдуть своє правове відображення питання, які досі залишалися поза увагою законодавця. При формуванні тексту проекту Закону про державну санітарно-епідеміологічну експертизу можна за зразок взяти структурну будову Закону України «Про екологічну експертизу». У зазначеному проекті повинні бути норми, які б визначали поряд із загальними положеннями державне регулювання та управління у галузі експертизи, статус експерта, права та обов'язки замовників експертизи, порядок її проведення, фінансування, а також відповідальність за порушення законодавства про експертизу. Також слід пам'ятати, що одним із шляхів збільшення «коефіцієнту корисної дії» функцій управління у сфері санітарно-

епідемічного благополуччя є розширення участі громадськості у його здійсненні. Зважаючи на це, доцільно доповнити Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» ст. 10¹ «Громадська санітарно-епідеміологічна експертиза», а з прийняттям Закону України «Про державну санітарно-епідеміологічну експертизу» передбачити форми санітарно-епідеміологічної експертизи – державну і громадську.

Також особливої уваги потребує функція державного санітарно-епідеміологічного нагляду. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. «Про внесення змін до Положення про Міністерство охорони здоров'я України» на Міністерство були покладені повноваження із забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) [15]. У свою чергу, для забезпечення здійснення цієї функції у сфері управління Міністерства охорони здоров'я України було утворено установу «Центр громадського здоров'я» [16]. На цьому прикладі бачимо, що одна з найважливіших функцій, яку на професійній основі здійснювали органи Державної санітарно-епідеміологічної служби, відійшла новоствореній установі. Поки рано робити висновки щодо наслідків такої реформи, однак такі зміни навряд чи можуть позитивно вплинути на якість здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду.

Висновки і перспективи. Отже, особливостями управління санітарно-епідемічним благополуччям є такі: 1) воно є похідним від екологічного управління і управління охороною здоров'я (має природоохоронний і антропоохоронний характер); 2) функціями управління у зазначеній сфері переважно наділені урядові органи державного управління, діяльність яких спрямовується і координується різними міністрами; 3) управління має бути комплексним, тобто охоплювати забезпечення всіх складових санітарно-епідемічного благополуччя (відповідних стану середовища життєдіяльності людини і стану здоров'я населення).

З норм чинного законодавства можна виокремити наступні функції санітарного управління (об'єднавши їх у групи): організаційні – зонування території, санітарне прогнозування, державна реєстрація небезпечних факторів, державний облік захворювань; охоронні – медичне страхування, державна санітарно-епідеміологічна експертиза, державний санітарно-епідеміологічний нагляд, соціально-гігієнічний моніторинг, санітарний контроль, профілактичні щеплення, санітарна охорона території України, санітарно-епідемічне прогнозування; регулятивні – санітарне нормування, ліцензування, інформування про стан довкілля і здоров'я, організація гігієнічного навчання, гігієнічна сертифікація, гігієнічна регламентація, обов'язкові медичні огляди.

На основі проведеного дослідження узагальнено такі пропозиції:

1. Утворити Державну санітарно-епідеміологічну службу України, реорганізувавши шляхом перетворення Державну службу України з

питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

2. Доповнити п. 4 Положення про Державне агентство України з питань відновлення Донбасу пп. 25 «збір та аналіз даних про необхідність забезпечення прав щодо санітарного та епідемічного благополуччя».

3. Доповнити Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» ст. 10¹ «Громадська санітарно-епідеміологічна експертиза» і розпочати роботу над проектом закону України про санітарно-епідеміологічну експертизу.

Для кращого розуміння проблемних аспектів управління санітарно-епідемічним благополуччям потрібно проаналізувати повноваження органів загальної і спеціальної компетенції у зазначеній сфері. Це буде здійснено у наступних дослідженнях.

Список літератури

1. Екологічне право [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2013. – 432 с.

2. Андрейцев В. І. Екологічне право [Текст] : курс лекцій : навчальний посіб. для юрид. фак. вузів / В. І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.

3. Екологічне право України [Текст] : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І. І. Каракаша. – Одеса : Фенікс, 2012. – 788 с.

4. Кобецька Н. Р. Екологічне право України [Текст] : навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.

5. Лозанський В. Р. Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною [Текст] / В. Р. Лозанський. – Х. : УкрНДІЕП, 2000. – 68 с.

6. Балюк Г. І. Екологічне право України [Текст] : конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини) : навч. посіб. / Г. І. Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 192 с.

7. Екологічне право України. Академічний курс [Текст] : підруч. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка». – 2005. – 848 с.

8. Шевчук В. Я. Екологічне управління [Текст] : підруч. / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.

9. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.

10. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-п>.

11. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя

населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/4004-12>.

12. Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України : затв. Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 464/2011 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/464/2011>.

13. Положення про Державне агентство України з питань відновлення Донбасу : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 455 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/655-2014-п>.

14. Власик Л. І. Проблемні питання санітарно-епідеміологічної експертизи в Україні / Л. І. Власик, С. Є. Дейнека, М. М. Тураш, К. В. Халаїм, М. М. Мусурівська ; Державне підприємство «Науково-дослідний інститут медико-екологічних проблем МОЗ України», Буковинський державний медичний університет : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Medecine/67890.doc.htm.

15. Про внесення змін до Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. № 575 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575-2015-п>.

16. Питання Міністерства охорони здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 909-р / Урядовий портал : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248466367>.

References

1. Hetman, A. P. (2013). *Ekolohichne pravo: pidruch. dla stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl.* [Environmental law]. Kharkiv: Pravo, 432.

2. Andreitsev, V. I. (1996). *Ekolohichne pravo: kurs lektsii: navchalnyi posibnyk dla yuryd. fak. vuziv* [Environmental law]. Kyiv: Venturi, 208.

3. Karakash, I. I. (2012). *Ekolohichne pravo Ukrainy: pidruchnyk dla stud. vyshchych navch. zakladiv* [Environmental law of Ukraine]. Odesa: Feniks, 788.

4. Kobetska, N. R. (2008). *Ekolohichne pravo Ukrainy: navch. posibnyk* [Environmental law of Ukraine]. Kyiv: Jurinkom Inter, 352.

5. Lozanskyi, V. R. (2000). *Ekolohichne upravlinnia v rozvynutykh krainakh svitu v porivnianni z Ukrainoiu* [Environmental management in developed countries compared to Ukraine]. Kharkiv: UkrNDIEP, 68.

6. Baliuk, H. I. (2006). *Ekolohichne pravo Ukrainy: konspekt lektsii u skhemakh (Zahalna i Osoblyva chastyny): navch. posibnyk* [Environmental law of Ukraine]. Kyiv: Jurinkom Inter, 192.

7. Shemshuchenko, Yu. S. (2005). *Ekolohichne pravo Ukrainy. Akademichniy kurs: pidruchnyk* [Environmental law of Ukraine]. Kyiv:

TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», 848.

8. Shevchuk, V. Ya., Satakin, Yu. M., Biliavskyi, H. O. (2004). Ekolohichne upravlnnia: pidruchnyk [Environmental management]. Kyiv: Lybid, 432.

9. Order of the President of Ukraine № 1085/2010 of December 9, 2010 «On optimization of central executive authorities». Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.

10. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 442 of September 10, 2014 «On optimization of central executive authorities». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-п>.

11. Law of Ukraine № 4004-XII of February 24, 1994 «On ensuring sanitary and epidemiological welfare». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/4004-12>.

12. Order of the President of Ukraine № 464/2011 of April 13, 2011 «Regulation of the State Veterinary and Phytosanitary Service of Ukraine». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/464/2011>.

13. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 455 of November 26, 2014 «Regulations of the State Agency of Ukraine for recovery of Donbas». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/655-2014-п>.

14. Vlasyk, L. I., Deineka, S. Ye., Turash, M. M., Khalaim, K. V., Musurivska, M. M. Problemni pytannia sanitarno-epidemiolohichnoi ekspertyzy v Ukraini [Problems of sanitary-epidemiological examination in Ukraine]. Available at: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Medecine/67890.doc.htm.

15. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 575 of On August 5, 2015 «Amendments to the Regulations of the Ministry of Health of Ukraine». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575-2015-п>.

16. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 909-p of September 2, 2015 «Issues of the Ministry of Health». Available at: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248466367>.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ САНИТАРНО-ЭПИДЕМИЧЕСКИМ БЛАГОПОЛУЧИЕМ

М. П. Лихтер

Аннотация. В статье дается определение понятию управления санитарно-эпидемическим благополучием. Раскрывается классификация видов управления в рассматриваемой области. Исследуются функции управления санитарно-эпидемическим благополучием. Осуществляется анализ действующего законодательства, регулирующего соответствующие общественные отношения. Обосновывается предложение образовать Государственную санитарно-эпидемиологическую службу Украины, реорганизовав путем преобразования Государственную службу Украины по вопросам безопасности пищевых продуктов и защиты потребителей. Высказывается мнение о том, что на первом

этапе целесообразно дополнить Закон Украины «Об обеспечении санитарного и эпидемического благополучия населения» ст. 10¹ «Общественная санитарно-эпидемиологическая экспертиза», а на следующем – принять Закон Украины «О санитарно-эпидемиологической экспертизе».

Ключевые слова: управление, санитарно-эпидемическое благополучие, функции управления, Государственная санитарно-эпидемиологическая служба Украины.

LEGAL FUNDAMENTALS OF MANAGEMENT OF SANITARY-EPIDEMIOLOGICAL WELFARE

M. P. Likhter

Abstract. *The definition of the management of sanitary-epidemiological welfare is given in the article. Classification of management in sanitary and epidemiological welfare disclosed. Management functions of sanitary and epidemiological welfare investigated. Analysis of the current legislation, which regulates respective public relations, conducted. The proposal to create the State Sanitary and Epidemiological Service of Ukraine reorganized by transforming the State Service of Ukraine on issues of food safety and consumer protection justified. The idea to supplement the Law of Ukraine «On ensuring sanitary and epidemiological welfare» and to adopt the Law of Ukraine «On sanitary-epidemiological expertise» expressed.*

Keywords: *management, sanitary and epidemiological welfare, management functions, the State Sanitary and Epidemiological Service of Ukraine.*

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

А. Г. МАЙДАНЕВИЧ, здобувач*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: jurist@biqmir.net

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, пов'язаних із суб'єктами адміністративної відповідальності. На підставі аналізу чинного законодавства України та доктринальних думок зроблено висновок про передчасність і необґрунтованість визнання юридичних осіб суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: суб'єкти адміністративної відповідальності, фізичні особи, юридична відповідальність, порушення прав інтелектуальної власності.

Актуальність. Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) суб'єктами адміністративної відповідальності є осудні фізичні особи, яким на момент вчинення адміністративного правопорушення виповнилося шістнадцять років. Це так званий загальний суб'єкт адміністративного правопорушення. Спеціальним суб'єктом адміністративного правопорушення є особа, яка може бути визнана суб'єктом конкретного адміністративного правопорушення, а відтак притягнута до адміністративної відповідальності за наявності у неї, крім ознак загального суб'єкта, певних додаткових ознак. Однак крім вказаних суб'єктів на законодавчому рівні встановлено адміністративну відповідальність і юридичних осіб.

Метою дослідження є розкриття особливостей суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Розмаїття відносин публічного управління зумовлює і значну кількість різновидів суб'єктів, які є учасниками адміністративно-правових відносин взагалі й відносин адміністративної відповідальності зокрема. В науці адміністративного права виділяють загальний і спеціальний суб'єкти адміністративного правопорушення. Тобто, чинний КУпАП встановлює адміністративну

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент О. П. Світличний

відповідальність лише фізичних осіб. Проте рядом законів фактично встановлено відповідальність і юридичних осіб, яка за своєю природою не може вважатися нічим іншим, як адміністративною відповідальністю. Не вдаючись до розкриття змісту законів, якими встановлено адміністративну відповідальність юридичних осіб, потрібно зазначити, що законодавець, встановлюючи адміністративну відповідальність юридичних осіб, у КУпАП до цього часу не встановлює таку відповідальність, тоді як відповідальність юридичних осіб передбачена Кримінальним кодексом України. У зв'язку із встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб А. А. Музика зазначає, що визнання останніх суб'єктами кримінальної відповідальності не відповідає принципам кримінального права – особистої (індивідуальної) відповідальності особи за вчинений злочин та наявності вини [1, с. 62]. Що стосується визнання суб'єктами адміністративної відповідальності юридичних осіб, з цього приводу в науці адміністративного існують різні думки. Наприклад, Ю. П. Битяк, Є. В. Додін, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, Д. М. Лук'янець зазначають, що юридичні особи є суб'єктами адміністративних проступків, тоді як Е. Ф. Демський переконаний, що такий підхід є передчасним і необґрунтованим [2, с. 29]. Зокрема, він зазначає, що «визнання юридичних осіб суб'єктами адміністративної відповідальності є передчасним, необґрунтованим і включення до проекту нового Кодексу України про адміністративні проступки є недоцільним», а штрафи за правопорушення у сфері підприємницької діяльності та господарювання, які накладаються відповідно до чинного законодавства на юридичних осіб, є «окремим (особливим) видом юридичної відповідальності – економічною відповідальністю» [3, с. 168–176]. Думку Е. Ф. Демського підтримує О. П. Світличний, який доходить висновку про недоцільність визнання суб'єктами адміністративної та кримінальної відповідальності юридичної особи за порушення прав інтелектуальної власності [4, с. 211–212].

Крім того, важливим є питання встановлення суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення, вчиненого юридичною особою. До юридичної особи поняття «вина», яка характеризує свідоме, психологічне ставлення особи до вчинення нею протиправного діяння та його наслідків застосовуватися не може, оскільки сама по собі юридична особа як колективний суб'єкт не може володіти власне свідомістю. Також на сьогодні існує достатньо законодавчих актів, які дозволяють притягнути юридичну особу до відповідальності. В тому числі й керівника юридичної особи.

Незважаючи на те, що Ю. П. Битяк є прихильником визнання юридичної особи суб'єктом адміністративної відповідальності, він зазначає, що Господарський кодекс України (далі – ГК України), глава 28 якого повністю присвячена загальним питанням адміністративної відповідальності юридичних осіб, можна назвати не лише законом, який офіційно визнав адміністративну відповідальність юридичних осіб, а й

першим кодифікованим актом, який містить загальні положення щодо такої відповідальності. Водночас, на його думку, це положення стосується не всіх випадків, але значної частини з них. Вони регулюють відповідальність юридичних осіб за порушення в сферах обмеження монополізму, захисту конкуренції, захисту прав споживачів, зовнішньоекономічної діяльності, реклами тощо [5, с. 195].

Будучи прихильником визнання юридичної особи суб'єктом адміністративної відповідальності, І. П. Голосніченко також підкреслює, що частина санкцій за ГК України являє собою заходи адміністративної відповідальності, що можуть застосовуватися і до юридичних осіб [6, с. 488].

Водночас господарсько-правовій відповідальності властиві особливі ознаки. Юридична природа такої відповідальності полягає у негативній оцінці поведінки правопорушника з боку держави і в прямій вимозі або санкції закону застосувати до нього заходи майнового впливу у вигляді відшкодування збитків, сплати неустойки, штрафу, пені або інші несприятливі для правопорушника правові наслідки. Загальним принципом такої відповідальності є державна забезпеченість щодо застосування передбачених договором чи законом майнових та інших господарських санкцій. Держава гарантує застосування їх завдяки системі спеціальних і загальних правозахисних державних органів, функцією яких є саме застосування господарських санкцій [7, с. 279].

На сьогодні існує різноманітність законодавчих підстав відповідальності юридичних осіб за порушення прав інтелектуальної власності, яка значною мірою впливає на стан охорони суб'єктивних прав суб'єктів права інтелектуальної власності шляхом застосування різноманітних заходів. Заходи відповідальності щодо юридичних осіб за порушення прав інтелектуальної власності можна поділити на: 1) заходи майнового характеру; 2) заходи, пов'язані з обмеженням дієздатності юридичних осіб; 3) заходи організаційного характеру. Як наголошує І. П. Голосніченко, серед заходів адміністративної відповідальності юридичних осіб, найуживанішими є заходи майнового характеру, серед яких можна виділити: фінансові санкції; вилучення майна; вилучення прибутку (доходу) або інших незаконно отриманих сум [6, с. 489].

Взявши за основу запропоновані вище заходи відповідальності юридичних осіб та враховуючи значну кількість спеціальних законів у сфері охорони прав інтелектуальної власності, розглянемо це на прикладі ст. 55 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин». Також встановлено, що суд може постановити рішення про накладення на порушника штрафу у розмірі 10 % суми, присудженої судом на користь позивача. Сума штрафів у такому випадку спрямовуються до Державного бюджету України [8].

Згідно з ч. 3 ст. 55 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» суд має право вилучити з комерційного обігу чи конфіскувати незаконно одержаний відповідачем будь-який матеріал сорту та

продукту, отриманого безпосередньо з нього, а також вилучити чи конфіскувати матеріали, обладнання, які були значною мірою використані для незаконного виробництва матеріалу сорту. Також підлягають вилученню до вирішення питання у судовому порядку диски для лазерних систем зчитування, виготовлені, імпортовані або ті, що експортуються, а також обладнання та сировина, імпортовані з порушенням вимог, передбачених частиною п'ятою ст. 8 Закону «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» [9].

Ще одним різновидом заходів відповідальності майнового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є вилучення прибутку (або) інших незаконно отриманих сум. Так, згідно з ч. 6 ст. 8 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» прибуток, отриманий в результаті діяльності з порушенням вимог цього Закону, стягується у судовому порядку та зараховується до Державного бюджету України.

Сьогодні за вчинення правопорушень юридичними особами можуть бути застосовані такі адміністративні заходи як анулювання ліцензії на здійснення певного виду діяльності, обмеження або тимчасова заборона здійснення певних видів діяльності. Зокрема, Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. встановлено, що ліцензуванню підлягає діяльність суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана із здійсненням зовнішньоекономічної діяльності [10]. У разі здійснення операцій, пов'язаних із об'єктами інтелектуальної власності, відповідний суб'єкт господарювання (юридична особа) для здійснення такої діяльності повинна отримати ліцензію.

У разі порушення суб'єктом господарювання ліцензійних умов така діяльність може бути призупинена шляхом анулювання ліцензії. Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» встановлено, що анулювання ліцензії – це позбавлення ліцензіата права на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, шляхом прийняття органом ліцензування рішення про анулювання його ліцензії (ч. 1 ст. 16).

За провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, без ліцензії чи здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування посадові особи суб'єктів господарювання несуть адміністративну відповідальність, передбачену КУпАП.

Крім анулювання дії ліцензії, обмеження або тимчасова заборона здійснення певних видів діяльності може проявлятися і в інших формах. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з

виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» до суб'єктів господарської діяльності можуть бути застосовані спеціальні заходи стосовно припинення порушень під час виробництва, експорту/імпорту дисків для лазерних систем зчитування, матриць. З метою припинення порушень вимог щодо виробництва дисків для лазерних систем зчитування, матриць додатково можуть застосовуватися такі спеціальні заходи: обмеження або тимчасова заборона діяльності суб'єктів господарювання; опечатування та/або вилучення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, вироблених з порушенням встановлених вимог, а також обладнання та сировини для їх виробництва, що не відповідають вимогам вказаного Закону.

Крім того, відповідно до ст. 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» за порушення цього або пов'язаних з ним законів України до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності можуть бути застосовані спеціальні санкції, зокрема у вигляді застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності індивідуального режиму ліцензування або тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності. Індивідуальний режим ліцензування діє до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання цього Закону та/або пов'язаних з ним законів України та скасовується центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики [11].

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності діє до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання цього Закону та/або пов'язаних з ним законів України, але не більше трьох місяців з дати винесення відповідного рішення центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики. Подовження дії тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності здійснюється виключно за рішенням суду.

До заходів відповідальності, що застосовуються до юридичних осіб і мають організаційний характер, слід віднести примусову реорганізацію юридичної особи та ліквідацію юридичної особи.

До заходів відповідальності, що застосовуються до юридичних осіб і мають організаційний характер, слід віднести примусову реорганізацію, припинення та ліквідацію юридичної особи. Зокрема, нормами цивільного та господарського законодавства, а також Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [12] встановлений порядок реорганізації, припинення та ліквідації юридичної особи.

Висновки. На підставі здійсненого аналізу суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності з'ясовано особливості інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб. Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що правовою підставою притягнення юридичних

осіб до юридичної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності є норми господарського і спеціального законодавства. Враховуючи, що до юридичної особи за порушення прав інтелектуальної власності можуть бути застосовані адміністративно-господарські санкції, а також заходи цивільно-правової відповідальності, вважаємо їх достатніми для притягнення до відповідальності юридичних осіб, а тому на сьогодні визнання юридичної особи суб'єктом адміністративної відповідальності є необґрунтованим і передчасним.

Список літератури

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавранюка. – 3-тє вид., перероб. та доповн. – К. : Атіка, 2003. – 1056 с.
2. Демський Е. Співвідношення адміністративної і господарської відповідальності [Текст] / Е. Демський // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 24–29.
3. Демський Е. Ф. До питання про відповідальність юридичних осіб [Текст] / Е. Ф. Демський, В. С. Ковальський, С. Е. Демський // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 168–176.
4. Світличний О. П. До питання юридичної відповідальності юридичних осіб за порушення об'єктів права інтелектуальної власності [Текст] / О. П. Світличний // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 2. – С. 196–202.
5. Адміністративне право України [Текст]: підруч. / за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс [Текст]: підруч. : у 2 т. / ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – Т.1: Загальна частина. – 592 с.
7. Щербина В. С. Господарське право [Текст]: підруч. / В. С. Щербина. – 2-е вид. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.
8. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21 квітня 1993 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>.
9. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування : Закон України від 17 січня 2002 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2953-14>.
10. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

11. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

12. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

References

1. Melnyk, M. I., Khavraniuk, M. I. (2003). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary Criminal Code of Ukraine]. Kyiv: Atika, 1056.

2. Demskyi, E. (2005). Spivvidnoshennia administrativnoi i hospodarskoi vidpovidalnosti [Value administrative and economic responsibility]. Yurydychna Ukraina, 9, 24–29.

3. Demskyi, E. F., Kovalskyi, V. S., Demskyi, S. E. (2002). Do pytannia pro vidpovidalnist yurydychnykh osib [On the liability of legal persons]. Visnyk hospodarskoho sudochynstva, 4, 168–176.

4. Svitlychnyi, O. P. (2014). Do pytannia yurydychnoi vidpovidalnosti yurydychnykh osib za porushennia ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti [On the issue of legal liability of legal persons for violation of intellectual property rights]. Naukovui visnyk NULES of Ukraine: Seriya «Law», 197 (P. 2.), 196–202.

5. Bytiak, Yu. P. (2005). Administrativne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Administrative Law Ukraine]. Kyiv: Jurinkom Inter, 544.

6. Averianov, V. B. (2007). Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruch.: Zahalna chastyna [Administrative Law of Ukraine]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», 592.

7. Shcherbyna, V. S. (2005). Hospodarske pravo: pidruchnyk [Commercial law]. Kyiv: Jurinkom Inter, 592.

8. Law of Ukraine of April 21, 1993 «On the Protection of Plant Varieties». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>.

9. Law of Ukraine of January 17, 2002 «On peculiarities of state regulation of business entities associated with the production, export, import of disks for laser reading systems». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2953-14>.

10. Law of Ukraine of March 2, 2015 «On licensing of economic activities». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

11. Law of Ukraine of April 16, 1991 «On Foreign Economic Activity». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

12. Law of Ukraine of May 15, 2003 «On state registration of legal entities and individuals-entrepreneurs and community groups». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

СУБЪЕКТЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА

НАРУШЕНИЕ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

А. Г. Майданевич

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблемных вопросов, связанных с признанием субъектами административной ответственности. На основании анализа действующего законодательства Украины и доктринальных мнений сделан вывод о преждевременности и необоснованности признания юридических лиц субъектами административной ответственности.

Ключевые слова: юридические лица, субъекты административной ответственности, физические лица, юридическая ответственность, нарушение прав интеллектуальной собственности.

SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

A. G. Maidanevych

Abstract. The article is devoted to problematic issues related to the recognition of the subjects of administrative responsibility. Based on the analysis of the current legislation of Ukraine and doctrinal opinions, the conclusion is premature and unfounded the recognition of legal persons as subjects of administrative responsibility.

Keywords: legal entities, subjects of administrative responsibility, individuals, legal liability, violation of intellectual property rights.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

С. І. МАРЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: marchenko_svet@ukr.net

Анотація. Досліджуються актуальні проблеми правового регулювання рибного господарства України; визначено та охарактеризовано юридичні ознаки рибництва та рибальства як основних підгалузей рибного господарства України.

Ключові слова: *правове регулювання, юридичні ознаки, рибне господарство, рибництво, аквакультура, рибальство.*

Актуальність дослідження правових засад рибного господарства України як однієї із пріоритетних галузей національної економіки України зумовлено низкою правових, соціально-економічних та геополітичних чинників. Україна належить до морських держав, яка має вихід у будь-яку точку Світового океану і доступ до його сировинних біоресурсів, протяжність берегової лінії в 2782 км і 1,3 млн га внутрішніх водойм, об'єктивно зумовлюють необхідність існування рибного господарства як пріоритетної галузі національної економіки, його підтримку та розвиток з метою зміцнення позицій країни на міжнародній арені, збереження просторової і національної цілісності України.

Рибне господарство України має стратегічне значення у гарантуванні продовольчої безпеки держави, оскільки ефективний розвиток цієї сфери та складових рибництва (аквакультури) і рибальства сприятиме забезпеченню населення України продукцією з риби та інших водних живих ресурсів на рівні науково обґрунтованих фізіологічних норм їх споживання з розрахунку на душу населення, забезпеченню інших галузей економіки сировиною для виробництва біологічно активних речовин, лікувальних препаратів, технічної й кормової продукції та вирішенню проблем зайнятості населення. За даними Державного агентства рибного господарства України у рибній галузі нашої країни зайнято близько 30 тисяч працівників [1].

Незважаючи на те, що в останні роки рибне господарство України перебуває в глибокій, затяжній економічній кризі, за оцінками фахівців, зазначена галузь є цілком конкурентоспроможною та економічно привабливою з точки зору залучення інвестицій. Це свідчить про необхідність вжиття організаційних та правових заходів, які змогли б забезпечити ефективне правове регулювання в цій галузі з урахуванням

особливостей, притаманних рибному господарству України. З огляду на вищенаведене метою цієї статті буде виявлення юридичних ознак, особливостей правового регулювання рибного господарства в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі правові питання розвитку рибного господарства України були предметом дослідження таких вчених, як Т. В. Григор'єва, В. М. Єрмоленко, Л. М. Святченко, Т. О. Коваленко, М. В. Краснова, С. І. Марченко, Т. С. Новак, Т. О. Третяк та ін. Разом із тим зазначені автори не ставили за мету висвітлити юридичні ознаки, які притаманні рибному господарству та його основним складовим – рибництву й рибальству.

Виклад основного матеріалу. Необхідність висвітлення правових засад рибного господарства в Україні та аналізу юридичних ознак, притаманних цій сфері агробізнесу, підтверджується також наявністю значної кількості нормативних актів, що містять норми, присвячені правовому регулюванню рибного господарства, які потребують поглибленого дослідження. Так, варто зазначити, що серед галузей сільськогосподарського виробництва саме відносини в сфері рибного господарства врегульовано найбільшою кількістю законодавчих актів, серед яких: Закони України «Про аквакультуру» [2], «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [3], «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року» [4], «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [5], «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів» [6] та інші.

Важливе значення у законодавчому забезпеченні рибного господарства займають міжнародні договори, оскільки рибальство здійснюється як у внутрішніх водоймах, так і у внутрішніх морських економічних зонах та у відкритих районах Світового океану.

Не зважаючи на те, що в чинному законодавстві існують нормативно-правові акти, які регламентують правові питання рибного господарства, вбачається, що сучасний стан врегулювання цих суспільних відносин є недосконалим, характеризується наявністю прогалин, колізій та дублюванням правових норм. Передусім варто звернути увагу на відсутність єдиного підходу до термінологічного апарату. Зокрема, чинне законодавство містить різні визначення основних, базових понять, таких як: рибне господарство, рибництво, аквакультура, рибальство, промисел, водні живі ресурси тощо.

Визначення поняття рибного господарства містять закони України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», «Про загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року», наказ Державного агентства рибного господарства України «Про затвердження правил промислового рибальства в басейні Чорного моря» [7] та ін. Загалом ці визначення є подібними та базуються на розумінні рибного господарства

як однієї із галузей економіки (народного господарства)* та окресленні її основних завдань і мети.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» рибне господарство – галузь економіки, завданнями якої є вивчення, охорона, відтворення, вирощування, використання водних біоресурсів, їх вилучення (добування, вилов, збирання), реалізація та переробка з метою одержання харчової, технічної, кормової, медичної та іншої продукції, а також забезпечення безпеки мореплавства суден флоту рибної промисловості. Основу рибного господарства становлять рибництво та рибальство. У зв'язку з цим, на нашу думку, в назві вищезазначеного Закону словосполучення «промислове рибальство» є зайвим.

Варто зазначити, що чинне законодавство вживає терміни «рибництво» та «аквакультура» як синоніми. Зокрема, в ст. 1 Закону України «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року» закріплено два ідентичні визначення понять рибництво (підгалузь рибного господарства) та аквакультура. Більш широке та деталізоване визначення цих понять містить ст. 1 Закону України «Про аквакультуру», відповідно до якої аквакультура (рибництво) – сільськогосподарська діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-плеємної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг. Таким чином, можна зробити висновок, що законодавство містить широке та вузьке визначення аквакультури. Не ставлячи за мету в цій статті дати визначення поняття аквакультури, варто все ж підкреслити, що, на нашу думку, у вузькому розумінні термін «аквакультура» є тотожним «рибництву» і полягає у штучному розведенні, утриманні та вирощуванні водних живих ресурсів. У широкому розумінні аквакультура включає рибництво та інші види діяльності, у тому числі й надання рекреаційних послуг.

Подібний підхід застосовано в законодавстві України і щодо рибальства. Зокрема, в ст. 1 Закону України «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року» рибальство (підгалузь рибного господарства) – це промисел риби та інших водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах. Широке розуміння рибальства закріплено в Законі України «Про

* Термін «народне господарство» часто вживають як синонім виразу «економіка країни» або «національна економіка».

рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів».

Законодавче забезпечення розвитку рибництва та рибальства здійснюється комплексно, оскільки, як справедливо зазначено у Державній цільовій економічній програмі розвитку рибного господарства на 2012–2016 роки [8], забезпечення розвитку однієї із складових рибного господарства – рибальства або рибництва призведе, з одного боку, до виснажливого використання водних живих ресурсів або, з другого боку, – до занепаду України як морської держави у галузі рибного господарства.

Аналіз зазначених вище нормативно-правових актів та спеціальної літератури дають змогу виділити ознаки, що є спільними для рибництва (аквакультури) та рибальства як видів господарської діяльності в АПК України.

Специфіка рибного господарства полягає у тому, що це галузь з експедиційним виловом риби у віддалених районах Світового океану та сезонним характером товарного рибництва, уповільненим оборотом капіталу і низькою нормою прибутку (Розділ 8 Закону України «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року»).

Специфічною особливістю рибної галузі України є те, що близько 80 відсотків сировини добувається в межах виключних економічних зон іноземних країн та відкритій частині Світового океану і лише 20 відсотків риби – у виключній економічній зоні держави та внутрішніх водоймах України, включаючи товарне рибництво [9].

Господарська діяльність у галузі рибництва та рибальства спрямована не лише на провадження економічно доцільної, а й екологічно безпечної господарської діяльності. Тобто, така діяльність має на меті як забезпечення потреб населення у харчовій, технічній, медичній та кормовій продукції, так і збереження біологічного різноманіття й поліпшення екологічного стану водосховищ. Наприклад, Морською доктриною на період до 2035 року [10] серед шляхів реалізації національних пріоритетів України у сфері морської діяльності визначено провадження економічно доцільної та екологічно безпечної морегосподарської діяльності, пов'язаної з вивченням, розвідкою, видобуванням, використанням, збереженням та відтворенням природних ресурсів, забезпеченням їх невиснажливого використання.

Продукція рибництва та рибальства належить до сільськогосподарської продукції. Згідно з Законом України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 рр.» [11] рибу та морепродукти віднесено до сільськогосподарської продукції, а рибницькі та рибальські господарства – до сільськогосподарських підприємств. Належність суб'єктів господарювання в галузі рибного господарства до виробників сільськогосподарської продукції є однією з форм їх державної підтримки.

Зазначене положення знайшло закріплення і у Законі України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», згідно з яким суб'єктів рибогосподарського комплексу, діяльність яких пов'язана з промисловим виловом водних біоресурсів на водних об'єктах загальнодержавного значення, розведенням, вирощуванням та переробкою власної продукції, визнано товаровиробниками сільськогосподарської продукції (ст. 53).

Рибництво та рибальство характеризуються специфічним об'єктним складом. Перелік об'єктів правовідносин у сфері рибництва (аквакультури) та рибальства закріплено в Законі України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них»: риба та інші водні живі ресурси (водні біоресурси), тобто сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До водних живих ресурсів належать: прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, у тому числі молюски, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, головоногі, водорості та інші водні рослини.

Об'єкти рибальства є одночасно об'єктами рибного господарства і тваринного світу. Види тварин та рослин, занесені до Червоної книги або заборонені для добування чи штучного розведення, не належать до об'єктів рибного господарства.

На виконання ст. 11 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [12] постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1402 затверджено Правила транспортування тварин [13], які встановлюють вимоги до перевезення тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом. У п.п. 65–78 зазначених Правил визначено особливості транспортування риби та інших гідробіонтів.

Рибництво та рибальство характеризуються специфічним суб'єктним складом. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» суб'єкт рибного господарства – юридична чи фізична особа, яка провадить рибогосподарську діяльність відповідно до законодавства. Рибогосподарська діяльність – це діяльність юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, пов'язана з вивченням водних біоресурсів, їх охороною, відтворенням, спеціальним використанням, переробкою, реалізацією тощо. Тобто, законодавець уточнює, що фізичні особи мають бути зареєстровані як підприємці. Залежно від конкретного виду господарської діяльності в галузі рибного господарства законодавством визначено додаткові вимоги до суб'єктів господарювання. Наприклад, діяльність у сфері промислового рибальства підлягає ліцензуванню, обов'язковою є наявність позитивних ветеринарно-санітарних оцінок стану промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів загальнодержавного значення і показників безпеки риби, інших водних

живих ресурсів та ін.

Суб'єктами рибництва й рибальства можуть бути фізичні та юридичні особи – як національні, так і іноземні. Регулювання їх діяльності на рибогосподарських водних об'єктах, що знаходяться в межах юрисдикції України, здійснюється відповідно до міжнародних договорів.

У чинному законодавстві рибництво розглядається як сировинна база для рибальства в частині підвищення біопродуктивності рибогосподарських водних об'єктів (їх частин). Водночас рибальство може здійснюватись для цілей аквакультури (ст. 15 Закону України «Про аквакультуру»).

З метою інституційно-функціонального забезпечення рибництва та рибальства створено спеціальний орган – Державне агентство рибного господарства України, який є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України [14]. Важливе значення у регулюванні рибного господарства мають такі функції, як ліцензування, квотування, контроль у сфері ведення рибного господарства та ін.

Чинним законодавством передбачено державну підтримку рибництва (аквакультури) та рибальства з метою створення сприятливих умов для забезпечення розвитку рибного господарства та його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках. Основні напрями державної підтримки рибництва (аквакультури) та рибальства визначені відповідно у ст. 22 Закону України «Про аквакультуру» та ст. 53 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів». Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1245 затверджена Державна цільова економічна програма розвитку рибного господарства на 2012–2016 роки, яка, на думку розробників, повинна зумовити позитивні зрушення у галузі рибного господарства та сприяти стабілізації й нарощуванню виробництва вітчизняної конкурентоспроможної рибної продукції для гарантування продовольчої безпеки України.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити загальний висновок, що рибна галузь України є стратегічною для національної економіки. З метою ефективного використання потенціалу рибної галузі слід враховувати специфічні особливості рибництва та рибальства як окремих видів агробізнесу у правовому регулюванні зазначених відносин.

Список літератури

1. Реформування рибного господарства : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://darg.gov.ua/files/1/Konceptsiya_reformuvannya.pdf.
2. Про аквакультуру : Закон України від 18 вересня 2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>.

3. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 8 липня 2011 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>.

4. Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року : Закон України від 19 лютого 2004 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1516-15>.

5. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них : Закон України від 6 лютого 2003 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/486-15>.

6. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення доквілля Азовського і Чорного морів : Закон України від 22 березня 2001 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2333-14>.

7. Про затвердження правил промислового рибальства в басейні Чорного моря : наказ Державного агентства рибного господарства України від 8 грудня 1998 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0147-99>.

8. Про затвердження Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства на 2012–2016 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1245-2011-п>.

9. Про Концепцію розвитку рибного господарства України : постанова Верховної Ради України від 13 липня 2000 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/1885-14>.

10. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-п>.

11. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 рр. : Закон України від 18 січня 2001 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>.

12. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>.

13. Про затвердження Правил транспортування тварин : постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-п>.

14. Про затвердження Положення про Державне агентство рибного господарства України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-п>.

References

1. Reformuvannia rybnoho hospodarstva [Reform of Fisheries]. Available at: http://darg.gov.ua/files/1/Koncepciya_reformuvannya.pdf.
2. Law of Ukraine of September 18, 2012 «On aquaculture». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>.
3. Law of Ukraine of July 8, 2011 «On fisheries, commercial fisheries and the protection of water bioresources». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>.
4. Law of Ukraine of February 19, 2004 «On the National Program of Fisheries of Ukraine for the period till 2010». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1516-15>.
5. Law of Ukraine of February 6, 2003 «On fish, other aquatic living resources and food products are». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/486-15>.
6. Law of Ukraine of March 22, 2001 «On approval of the National Program Protection and Rehabilitation of the Azov and Black Seas». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2333-14>.
7. Order of the State Agency for Fisheries of Ukraine of December 8, 1998 «On approval of rules for industrial fisheries in the Black Sea». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0147-99>.
8. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 23, 2011 «On approval of the State Target Economic Program development of fisheries for 2012-2016». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1245-2011-п>.
9. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of July 13, 2000 «On the Concept of Fisheries Ukraine». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/1885-14>.
10. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 7, 2009 «Marine Doctrine of Ukraine till 2035». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-п>.
11. Law of Ukraine of January 18, 2001 «On stimulation of agricultural development for the period 2001-2004». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>.
12. Law of Ukraine of February 21, 2006 «On protection of animals from cruelty». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>.
13. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 16, 2011 «On approval of rules of transportation of animals». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-п>.
14. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 30, 2015 «On approval of the State Agency for Fisheries». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-п>.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫБНОГО ХОЗЯЙСТВА В УКРАИНЕ

С. И. Марченко

Аннотация. *Исследуются актуальные проблемы правового регулирования рыбного хозяйства Украины; определены и охарактеризованы юридические признаки рыбоводства и рыболовства в качестве основных подотраслей рыбного хозяйства Украины.*

Ключевые слова: *правовое регулирование, юридические признаки, рыбное хозяйство, рыбоводство, аквакультура, рыболовство.*

THE LEGAL REGULATION FEATURES OF FISHERIES IN UKRAINE

S. I. Marchenko

Abstract. *Explores current issues of legal regulation fisheries in Ukraine; identify and describe the legal attributes of fish farming and fishing as the main sub-sectors of fisheries of Ukraine.*

Keywords: *legal regulation, legal features, fish industry, fish farming, aquaculture, fishing.*

КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ РАННЬОЇ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ: УРОКИ ІСТОРІЇ

Л. В. МІХНЕВИЧ, кандидат юридичних наук, доцент
*Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана*
E-mail: michnevisch@ukr.net

Анотація. Розкрито особливості радянської освітньої реформи 1920-х рр., зокрема процес становлення радянської вищої юридичної школи на прикладі діяльності юридичних факультетів інститутів народного господарства в Києві, Одесі та Харкові. Зроблено висновок, що шляхи вирішення окремих проблем сучасності можна віднайти в історичному минулому.

Ключові слова: освітня реформа, юридична освіта, інститути народного господарства, юридичний факультет.

Актуальність. Стійкий інтерес до вивчення історії юридичної освіти та науки, що спостерігається останні десятиліття в Україні, викликав появу значної кількості спеціальних досліджень. Але вища освіта в Україні довоєнного часу в історіографії розглядалась лише епізодично та поверхово. Спеціальних праць, що безпосередньо розкривають діяльність правових факультетів інститутів народного господарства, які презентували юридичну освіту та науку в 1920–1930-х рр. в Україні, небагато. Так, якщо юридичному факультету Київського інституту народного господарства (далі – КІНГ) присвячені окремі розвідки (Є. І. Кельман, Л. В. Міхневич, І. Б. Усенко), то юридичні факультети Харківського та Одеського інститутів народного господарства лише згадуються в загальних працях з історії цих закладів (В. П. Бородатий, Д. Ю. Михайленко, О. Є. Музичко). Втім, досвід організації та діяльності цих факультетів у період становлення радянської системи вищої освіти, на наш погляд, може бути повчальним при реформуванні освітньої галузі в сучасній Україні. Адже успіх будь-яких реформ є сумнівним без урахування історичного досвіду.

Тому **метою дослідження** є аналіз особливостей радянської освітньої реформи 1920-х рр., зокрема процесу становлення вищої радянської юридичної школи, що допоможе відшукати в історичному минулому шляхи вирішення окремих проблем та уникнути повторення помилок.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зазначити, що з утвердженням радянської влади поступальний розвиток вузівської

юридичної освіти і науки опинився мало не на межі повного знищення. Більшовики визнали за необхідне ліквідувати дореволюційну професійну підготовку кадрів. Університетська освіта вважалася віджилою, а самі університети, з їх схоластичними методами викладання – відірваними від життя, які не відповідали ідеалам пролетарської революції. І хоча радянські діячі освіти визнавали високий теоретичний рівень знань випускників університетів, втім, були впевнені, що ті не мали конкретних професійних навичок. Тож ставилися нові завдання – підготувати кваліфікованих фахівців-практиків для народного господарства. Замість університетів утворювали галузеві інститути як синтез спеціальної та загальної освіти. Але гоніння юридичної школи та спроба замінити юристів старої формації робітниками привели до кризи юридичної освіти.

Треба визнати, що більшовицька реформа вищої школи була непослідовною, а іноді носила суперечливий характер. Спочатку (в 1918 р.) діяльність урядових структур обмежилася незначними змінами в структурі управління (був утворений Секретаріат народної освіти) та виданням розрізнених нормативних актів. Тоді як уже в 1919 р. конституційно було закріплене право на всебічну і безоплатну освіту, школа була відділена від церкви, проголошувався вільний вступ до вишів. Відміна плати за навчання і введення нових правил прийому, якими скасовувався освітній ценз, забезпечили вільний доступ до вищих навчальних закладів представників усіх верств суспільства. Але така демократизація насамперед здійснювалася в інтересах міського і сільського пролетаріату. Зауважимо, що наслідки цих перших реформ на території України є досить суперечливими і отримали неоднозначні оцінки в науковій літературі. Схоже, радянські функціонери своєрідно розуміли принципи демократизації школи. Певна річ, що вільний доступ до вишів та їх пролетаризація привели до значного зростання студентства. Але водночас нові правила вступу, відсутність середньої, а іноді й початкової освіти в пролетарської молоді, призвели до радикального розшарування студентської аудиторії, що негативно позначалося на якості навчання.

Надалі кардинально була змінена й система управління вишами. Був створений Народний комісаріат освіти (далі – НКО), що замінив Секретаріат народної освіти. Запроваджувався жорсткий державний контроль над діяльністю освітніх закладів. У структурі НКО був утворений окремий відділ вищої школи, який безпосередньо управляв усіма вишами республіки. Окремою постановою № 8 від 10 березня 1919 р. скасовувалася автономія вищої школи, безпосереднє керівництво навчальним закладом зосереджувалося в руках призначеного в адміністративному порядку комісара. Колишні ради професорів були замінені об'єднаними факультетськими радами на чолі з президіями та їх головами [1]. Це був початок централізації системи управління вищою школою. Однак поки що реформи не торкнулися навчально-методичної складової, тому виші продовжували працювати у

традиційних для них формах. З метою впровадження єдиної системи навчальних закладів республіки було прийнято рішення про їх об'єднання, щоправда в 1919 р. воно не було реалізоване.

Ситуація змінилася вже наступного року. Відтак у 1920 р. експерименти з вищою освітою лише розпочалися. Влада вдалася до масштабної освітньої реформи. Якщо реорганізуючи державний апарат українські більшовики орієнтувалися переважно на Радянську Росію, то в освітній сфері все було інакше. Українські урядовці відмовилися від схеми шкільної реформи РРФСР та запровадили свою освітню концепцію. Була вироблена та затверджена схема народної освіти УСРР: трудова (семирічна) школа формувала щабель соціального виховання, професійна школа утворювала шість вертикалей: індустріально-технічну, сільськогосподарську, соціально-економічну, педагогічну, медичну та мистецьку, а за рівнями кваліфікації – школи масової профосвіти та виші. Вищу школу становили технікуми та інститути [2, с. 26].

Основою реформування вищої школи став принцип вузького практицизму, головна увага приділялася формуванню системи професійної освіти. Тож докорінно змінилися як система вишів та їх управління, так і організація навчального процесу й порядок формування викладацького і студентського складу. Для реалізації планів НКО прийняв низку декретів, інструкцій та постанов, провів три Всеукраїнські наради з освіти. Радянська освітня реформа тривала впродовж 1920-х рр. і пройшла кілька етапів.

Так, на першому етапі (початок 1920-х рр.) були ліквідовані університети як школи «чистої науки» і утворені галузеві виші: технікуми (випускали спеціалістів-практиків) та інститути (готували спеціалістів-організаторів) [3, с. 80]. Освіту було зведено до рівня елементарної професійної підготовки, зорієнтовано на кількісні показники за рахунок якості навчання. Вже на першому етапі реформ була створена законодавча база в галузі освіти та налагоджена система центрального «керування» освітою (НКО, Укрголовпрофос, Методком) та встановлена державна монополія в освітній галузі. Реформовано внутрішнє управління вишами: безпосереднє керівництво закладом зосереджено в руках політкомісара та ректора, автономія вишів була ліквідована, але їм залишили адміністративно-технічні функції. Контроль за навчальним процесом здійснювала навчально-контрольна комісія, а факультетами керували відповідні ради. Водночас діяла ще низка комісій: для заміщення вакансій, фахівців (узгоджувала навчальні програми), соціального забезпечення студентів тощо. Між тим внутрішня організаційна структура вишів збереглася. Вони функціонували у складі факультетів та кафедр. Продовжував діяти й інститут професорських стипендіатів. Були збережені й залікова система навчання, мінімум для переходу на наступний рік та умовні переведення. Лише семестровий поділ навчального року був замінений триместровим, а загальний термін навчання скоротили до трьох років.

Спочатку навчальні плани та програми розробляли самі виші, адаптуючи під власні умови, але Укрголовпрофос їх коригував, вилучаючи «наукові дисципліни». Навчальні плани мали два цикли: загальний (дисципліни, що дають попередні знання спеціалізації) та спеціальний (дисципліни виробничих спеціальностей даного вишу). Матеріал ретельно підбирався відповідно до завдань окремого інституту та «виключно за цільовими ознаками кваліфікації і підготовки особи до загальнокорисної суспільної праці» [4, с. 17]. Аналогічно формувалися і програми. Згодом Методком координував роботу щодо розроблення базових навчальних планів та програм, проводив їх апробацію, видавав дозволи на друк підручників тощо. Перевірці «у центрі» підлягав і конспект курсу кожного викладача. Тим самим влада усувала свідомі чи несвідомі спроби професорів вкласти в нові програми старий матеріал – це свідчило про встановлення державного контролю та ідеологічного стандарту в галузі освіти. Втім, підготовка конспектів була й позитивною, оскільки вони стали основою нових підручників.

Пріоритетним завданням перебудови освіти стало розроблення нових методів роботи. Цей процес мав свої особливості у різних вишах. Загальним принципом формування нових методик було злиття практики з теорією. Лекція як основна навчальна форма поступалася «колективній обробці знань».

Професорсько-викладацький склад комплектувався із старих фахівців та з нових спеців. Старі кадри поступово усувалися від роботи через чистки, репресії, звільнення. Ліквідовано інститут професорських стипендіатів, натомість організовано аспірантури при науково-дослідних кафедрах. Тим самим виші поступово відсторонили від науки. Була розпочата українізація й пролетаризація вищої школи, введена планова розкладка, відкриті робітфаки. Відновлено плату за навчання, від якої звільнялося пролетарське студентство.

Для другого етапу (середина 1920-х рр.) характерним є спроби підняти якість навчання. Інститути були переведені на 4-річний строк навчання. Скасовано розкладки та підвищено вимоги до вступника, введено вступні іспити, запроваджено районування вищих шкіл [5, с. 79–81]. Однак були різко зменшені набори до вишів. А для збільшення випусків запроваджувався екстернат, розподіл на роботу замінив виробничий стаж, а дипломні роботи на певний час були скасовані. Ці заходи скоротили загальні строки перебування у виші і дали країні певну кількість дипломованих спеціалістів.

У системі центрального управління освітою започатковано єдиначальність. Центр академічної роботи у вишах перемістився в предметні комісії (кафедральна структура інститутів була ліквідована). А факультети інститутів були перетворені на цикли, що розпадалися на підвідділи. Однак уже до кінця 1924/1925 н.р. факультети знову відновили, а циклову систему скасували. У вишах республіки запроваджували курсову систему навчання (замість залікової), а мінімум

у разі переходу з курсу на курс та умовне переведення скасували. Навчальний рік, як і раніше, поділявся на триместри, а навчання було платним [6, с. 52]. Формування викладацького корпусу за конкурсом змінили призначення на посади. Була проведена реєстрація наукових працівників, поділ на штатних та позаштатних професорів і викладачів I та II групи.

Третій етап (кінець 1920-х р.) передбачав уніфікацію освіти, що була покликана усунути відмінності систем освіти в УСРР і РРФСР та встановити державну монополію в освітній діяльності. Суть уніфікації полягала у створенні низки галузевих вишів. Керівництво ними передавалось галузевим наркоматам і відомствам. Була зруйновано система профільних вертикалей; змінено систему керівництва інститутами: правління ліквідовано, посада ректора замінена директором, який одноособово відповідав за всі справи вишу. Інститути знову були переведені на трирічний термін навчання, викладання – на денну форму та семестрову систему. Встановлено періодизацію навчального року. Кардинально новим для освіти стало запровадження соціалістичного змагання між однотипними вишами республіки. Його мета – «максимально можливе підвищення якості продукції вузів» [7, с. 9]. Відтак успішність, пропускна здатність вишів, організація ефективних методів викладання, облік студентської роботи тощо підганялися під планові показники. Формування нового покоління викладачів було повністю передано аспірантурам, де був встановлений фіксований відсоток набору аспірантів-комуністів. Втім, роздрібнення та штучне кількісне збільшення вишів, пристосування їх до вузьковідомчих інтересів мали негативні наслідки: розпорошення матеріально-технічної та навчально-методичної бази, втрата наступності підготовки науково-педагогічних працівників, зниження теоретичної підготовки студентів тощо. Однак уніфікацією розпочався процес адміністративного підпорядкування освіти союзному керівництву.

Серйозні зміни пережила й вища юридична освіта. Насамперед зауважимо, що на українських теренах у дореволюційний час вища юридична освіта була представлена юридичними факультетами старих університетів, правовими факультетами (відділеннями) вищих жіночих курсів (Київ, Одеса) та приватним Новоросійським (Одеським) міжнародним інститутом. Водночас досить сильну юридичну компоненту містили навчальні плани Київського та Харківського комерційних інститутів, які готували кадри з економіко-правовою освітою. Упродовж 1917–1920 рр., окрім названих осередків юридичної освіти, право стали вивчати на правових факультетах новоутворених університетів: Українського державного, Кам'янець-Подільського, Катеринославського та Таврійського. Також були засновані юридичні інститути: Київський (у 1917 р.) та Севастопольський (у 1918 р.). Широке вивчення права започаткував Боспорський університет (Керч), відкритий у 1920 році.

Але остаточне утвердження радянської влади кардинально змінило

життя цих вишів. Більшість закладів, в тому числі університети, були ліквідовані. Український радянський уряд став на позицію налагодження роботи технічних та медичних вишів. Щодо юридичних факультетів і вишів, то спочатку на підставі «Тимчасової інструкції Губернським відділам народної освіти» від 20 лютого 1920 р. вони разом з історико-філологічними підлягали ліквідації [8, с. 10]. Але насправді історико-філологічні та фізико-математичні факультети університетів та жіночих курсів утворили Тимчасові педагогічні курси, які згодом були реорганізовані в педагогічні технікуми (у Харкові – в Академію теоретичних знань), а далі – в інститути народної освіти.

Натомість інша доля чекала юридичні факультети і виші. Остаточною датою їх ліквідації став червень 1920 року. Інструкцією НКО встановлювалося «на бувших правничих факультетах навчання зовсім припинити й організаційні форми їх без шкоди для інвентаря рішуче ліквідувати» [9, с. 52]. Так, у Києві юридичний факультет університету (разом з приєднаним до нього правничим факультетом Українського державного університету), правове відділення вищих жіночих курсів, юридичний інститут та комерційний інститут утворили Київський інститут соціально-економічних наук. Останній 24 вересня 1920 р. був перейменований в Київський інститут народного господарства ім. Євгенії Бош (далі – КІНГ). Юридичний факультет Харківського університету та Харківський комерційний інститут були об'єднані в Харківський інститут гуманітарно-суспільних наук, який згодом був реорганізований в Харківський інститут народного господарства (далі – ХІНГ). В Одесі на основі злиття юридичних та історико-філологічних факультетів університету та вищих жіночих курсів, Одеського міжнародного інституту та економічного факультету політехнічного інституту 1 липня 1920 р. був відкритий Одеський гуманітарно-суспільний інститут (8 грудня 1920 р. йому присвоїли ім'я О. І. Хмельницького). А 1 липня 1921 р. із двох його відділень (соціально-правового та соціалістично-економічного) був утворений Одеський інститут народного господарства (далі – ОІНГ). У складі всіх трьох інститутів народного господарства були відкриті юридичні факультети, вже як осередки радянської юридичної освіти.

Зауважимо, що становлення радянської вищої юридичної освіти в Україні початку 1920-х рр. було доволі складним. Не існувало єдиної думки щодо підготовки юристів. У пресі точилася гостра дискусія про планову правову освіту та про методи підготовки правників. Ці проблеми порушувалися на з'їздах та нарадах діячів радянської юстиції. Провідні науковці підтримували ідею злиття теорії і практики юриспруденції та підготовки на цій основі кваліфікованої робочої сили. Було вирішено виділити напрями кваліфікації юристів, утворивши на правових факультетах господарсько-юрисконсультське, адміністративне та судове відділення. Господарсько-юрисконсультське відділення мало готувати юрисконсультів господарських наркоматів, госпорганів, профспілкових, кооперативних та інших спеціалістів; адміністративне – правників для

центральных і місцевих органів влади, а судове – юристів, що захищають діючий порядок від здійснених і можливих правопорушень (суддів, прокурорів, слідчих, нотаріусів, захисників, працівників місць ув'язнення, діячів комісій з роботи із неповнолітніми, керівників кримінального розшуку).

Такий проект реформування юридичної освіти потребував відповідних навчальних планів. До їх розроблення долучилися провідні вчені-юристи. Наприклад, план юридичного факультету КІНГ розробив професор Є. І. Кельман, ОІНГ – Є. В. Васьковський. Хоча ці плани передбачали спеціалізацію на судове, адміністративне та господарсько-юрисконсультське відділення, пропонували студентам вивчати загальні юридичні предмети та додаткові спецкурси, кожен з них мав свої особливості, що вносило плутанину в роботу факультетів. Тому з метою упорядкування викладання юридичних дисциплін, систематизації підготовки юристів нової формації був напрацьований базовий навчальний план. На нарадах за участю представників Методкому та вишів було прийнято рішення, що викладання на правових факультетах повинне мати за основу радянське право, а історично- і порівняльно-правовий матеріал може використовуватися як виняток. І вже у 1924 р. узгоджений навчальний план для юридичних факультетів інститутів народного господарства був затверджений окремою резолюцією на І Всеукраїнській нараді з освіти [10, с. 46–49].

На відміну від попередніх планів, він був спрощеним та ліквідував тягар багатопредметності. Студенти-юристи вивчали 2–3 основні та 1–2 додаткові дисципліни (всього не більше п'яти) в осінньому та зимовому триместрах, літній відводився на практику [11, арк. 69]. Тижневе навантаження студента (лекції та практичні) не могло перевищувати 36 годин. Особлива увага приділялася практичним заняттям і спеціалізації. Окрім відділів, факультети могли ініціювати поглиблену спеціалізацію в семінарах підвищеного типу, гуртках, організовуючи виробничу практику, через тематику дипломних робіт та стажування. Водночас із планів вилучили історію і догму римського права, історію руського права, історію західно-руського права. Єдиним історико-правовим предметом залишився курс історії правових інститутів.

Центр академічної роботи зосереджувався в предметних комісіях. Управління факультетами здійснювали ради професорів, викладачів, осіб навчального персоналу та представників студентів. Рада обирала деканів, їх заступників, секретарів, завідуючих відділеннями, згодом виборність деканів змінили призначенням.

Хоча юридичні факультети користувалися попитом, їх набори постійно скорочувалися, а кількісні показники випусків були незначними. Тож відчувався дефіцит кадрів із юридичними знаннями, особливо в органах юстиції. Командировані пролетарські студенти мали слабку підготовку і неспроможні були вчасно опанувати курс вишу, а більшість студентів-юристів були із непролетарських станів, тому продовжувалися

«чистки», внаслідок яких навіть успішних студентів «викидали» з вишів «як антирадянський елемент». Втім, офіційну думку, сформовану в радянській історіографії, про успішну «пролетаризацію» студентства не можна застосувати до юридичних факультетів, де 65 % студентства становили представники інтелігенції. Натомість, щоб підготувати за короткі строки юристів нової формації, було прийнято рішення про організацію професійних курсів. Тобто, основна маса суддів, прокурорів, слідчих здобували юридичну освіту на короткотермінових курсах НКЮ, які були відкриті в Харкові, Києві та Одесі. Це була спроба створити сітку спеціальних професійних шкіл [12].

Проте норми прийому студентів скорочувалися. Якщо пропускна здатність I курсу юридичного факультету КІНГУ в 1925–1926 н. р. мала становити 100 осіб, то з наступного року всі інститути народного господарства мали набирати лише по 80 студентів-юристів. А в 1929 р. набір був зведений до мінімуму: на юридичних факультетах КІНГ і ОІНГ могли навчатися не більше як по 60 першокурсників, а в ХІНГ – 75 [13, арк. 98; 14, с. 14; 15, с. 8]. Врешті, скорочення наборів негативно впливало на кількісні показники випусків.

Висновки і перспективи. Отже, радянські реформи були досить радикальними. Вони базувалися на радянській ідеологічній доктрині, що повністю змінила дореволюційну систему освіти та характеризувалася крайньою формою раціоналізму освіти, утвердженням командного стилю управління та орієнтацією на кількісні показники за рахунок якості навчання. Але деякі урядові заходи в галузі освіти повинні привернути увагу сучасників. Зокрема, це встановлена фіксована кількість навчальних закладів, які мали право готувати юристів, застосовуючи спеціалізацію, залежно від потреб держави. Адже кількість вишів, які готують юристів в сучасній Україні, не тільки не відповідає реальним потребам держави та суспільства, а й ставить під сумнів якість такої підготовки. Водночас заслуговує на увагу визначення цілей і завдань навчальних закладів та контроль змісту юридичної освіти державою, яка виступала основним замовником юридичних кадрів. Сьогодні цей досвід можна застосувати, впроваджуючи активну співпрацю з майбутнім роботодавцем для підготовки юриста, адаптованого до сучасних умов ринку, який готовий до конкретного виду правової діяльності. Врешті, поглиблене вивчення досвіду юридичної школи минулого може стати корисним у процесі підготовки сучасних юридичних кадрів.

Список літератури

1. Постанова № 8 від Народного Комісаріату Освіти по відділу вищої школи // Народна освіта. – 1919. – № 1. – С. 88–90.
2. Рябошапко Л. І. Становлення законодавства про народну освіту УРСР (1917–1922) / Л. І. Рябошапко // Проблеми правознавства. – 1990. – № 51. – С. 23–29.
3. Міхневич Л. В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському

комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.) / Л. В. Міхневич. – К. : КНЕУ, 2011. – 286 с.

4. Производственная программа Укрглавпрофобра на 1922 г. – Х., 1922. – 120 с.

5. Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту / сост. М. А. Гейзер. – Х. : Вид. НКО УСРР, 1927. – 207 с.

6. Циркулярні розпорядження Всім Губпрофосам // Бюлетень народного комісаріату освіти. – 1924. – № 2. – С. 52.

7. Про поміжвузівське соціалістичне змагання // Бюлетень народного комісаріату освіти. – 1929. – № 23. – С. 9–10.

8. Тимчасова інструкція Губвіднародосвіти // Збірник Декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР. – 1920. – Вип. 1. – С. 10–11.

9. Інструкція до оголошення законодавчим шляхом положень про державну систему Вищих Шкіл в УСРР від 9 червня 1920 р. // Збірник Декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР. – 1920. – Вип. 1. – С. 51–53.

10. Задачі і структура правничого факультету. Резолюція Першої Всеукраїнської Наради по освіті // Бюлетень народного комісаріату освіти. – 1924. – № 2. – С. 40–49.

11. Нормальный учебный план юридического факультета // ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 1. – Спр. 538.

12. Міхневич Л. В. Правова підготовка працівників юстиції в Україні в 1920-х роках / Л. В. Міхневич // Науковий вісник НУБіП України. – 2015. – № 233. – С. 19–26. – (Серія «Право»).

13. Циркуляри Укрглавпрофобра // ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 1. – Спр. 67.

14. Норми прийому до ВУЗів на 1927–1928 рр. // Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1927. – № 30–31. – С. 14.

15. Норми прийому на 1928–29 академічний рік до вузів УСРР // Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1928. – № 34. – С. 8–11.

References

1. Regulation № 8 of the People's Commissariat of Education to the Department of High School (1919). National education, 1, 88–90.

2. Riaboshapko, L. I. (1990). Stanovlennia zakonodavstva pro narodnu osvitu URSR (1917–1922) [The formation of legislation on public education of USSR (1917–1922)]. Problems of jurisprudence, 51, 23–29.

3. Mikhnevich, L. V. (2011). Rozvytok iurydychnoi nauky i osvity v Kyivskomu komertsiiinomu instytuti – Kyivskomu instytuti narodnoho hospodarstva (1906–1930 rr.) [The development of legal science and education at the Kiev Commercial Institute – Kyiv Institute of National Economy (1906–1930 years)]. Kyiv: KNEU, 286.

4. The production program of Ukrainian Main Committee, professional and social-scientific education in 1922. Kharkiv, 120.

5. Heizer, M. A. (1927). Zbirnyk chynnoho zakonodavstva USRR pro narodnu osvitu [Collection of the current legislation of the USSR on public education]. Kharkiv: Vyd. NKO USSR, 207.

6. Circular orders (1924). Bulletin of people's Commissariat of education, 2, 52.

7. About interuniversity socialist competition (1929). Bulletin of people's Commissariat of education, 23, 9–10.

8. Temporary instruction Gubvidnarodosvity. Collection of decrees, regulations, orders and instructions on USSR National Commissariat of Education, 1, 10–11.

9. Instructions to the announcement by the legislative provisions of the state system of Higher Schools in the USSR on June 9, 1920. Collection of decrees, regulations, orders and instructions on USSR National Commissariat of Education, 1, 51–53.

10. Tasks and structure law faculty. Resolution of the First Ukrainian Conference on education (1924). Bulletin of people's Commissariat of education, 2, 40–49.

11. State archive of Kyiv. F. S-871 Kyiv Institute of national economy. [Normal curriculum of the faculty of law]. 1, 538.

12. Mikhnevich, L. V. (2015). Pravova pidhotovka pratsivnykiv yustytzii v Ukraini v 1920-kh rokakh [Legal training of staff of justice in Ukraine in 1920]. Scientific bulletin NULES of Ukraine: Series «Law», 233, 19–26.

13. State archive of Kyiv. F. S-871 Kyiv Institute of national economy. [Circulars Ukrainian Main Committee, professional and social-scientific education]. 1, 67.

14. The rules of admission to universities in 1927-1928 years (1927). Bulletin of people's Commissariat of education, 30–31, 14.

15. The rules of admission to the 1928-29 academic year to universities USSR (1928). Bulletin of people's Commissariat of education, 34, 8–11.

КОНЦЕПЦИЯ ПОСТРОЕНИЯ ВЫСШЕГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ РАННЕЙ СОВЕТСКОЙ ЭПОХИ: УРОКИ ИСТОРИИ

Л. В. Михневич

Аннотация. *Раскрыты особенности советской образовательной реформы 1920-х гг., в частности, процесс становления советской высшей юридической школы на примере деятельности юридических факультетов институтов народного хозяйства в Киеве, Одессе и Харькове. Сделан вывод, что пути решения отдельных проблем современности можно найти в историческом прошлом.*

Ключевые слова: *образовательная реформа, юридическое образование, институты народного хозяйства, юридический факультет.*

THE CREATION OF THE CONCEPT OF LEGAL EDUCATION IN THE

EARLY SOVIET ERA: THE LESSONS OF HISTORY

L. V. Mikhnevich

Abstract. *The features of the Soviet educational reforms of the 1920, in particular, the process of formation of the Soviet law school on the example of the law faculties of the institutes of national economy in Kiev, Odessa and Kharkov. It is concluded that solutions to individual problems can be found in the historical past.*

Keywords: *educational reform, legal education, institutes of national economy, faculty of law.*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КУРОРТІВ І ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИХ МІСЦЕВОСТЕЙ

**Ю. С. ПЕТЛЮК, кандидат юридичних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: petliuk2012@yandex.ru

Анотація. У статті розглянуто проблемні питання забезпечення правового режиму курортів і лікувально-оздоровчих місцевостей як природних об'єктів особливого значення. Указано на те, що функціонування курортів та інших об'єктів курортно-лікувальної інфраструктури є можливими за наявності природних лікувальних ресурсів і природних лікувальних факторів. Адже існування або відсутність зазначених чинників безпосередньо впливає на правовий режим тих об'єктів і територій, використання яких здійснюється для забезпечення реалізації лікувально-оздоровчої функції.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновки, що основними причинами неналежного використання великого потенціалу природних лікувальних ресурсів є насамперед недосконалість чинного законодавства, відсутність цілісної та дієвої системи органів управління в курортно-оздоровчій галузі, невідповідність переважної більшості курортно-оздоровчих закладів міжнародним стандартам тощо.

Ключові слова: курорт, лікувально-оздоровча місцевість, правовий режим, землі оздоровчого призначення.

Актуальність. У теорії права сформовано різноманітні підходи до визначення поняття «правовий режим» і з'ясування його сутності. Під правовим режимом вбачається порядок регулювання, виражений комплексом правових засобів, які характеризують особливе поєднання дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань [1, с. 185]; особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні юридичних засобів та який створює бажаний соціальний стан і конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [2, с. 17]; специфічний вид правового регулювання, виражений у своєрідному комплексі правових стимулів і правових обмежень [3, с. 645]; особливий порядок законодавчого врегулювання діяльності, дій чи поведінки фізичних і юридичних осіб у різних сферах суспільних відносин або на визначених об'єктах, що

охоплює встановлення механізму забезпечення фактичної реалізації системи стимулів, гарантій, заборон, позитивних приписів, обмежень [4, с. 23–24].

Загальнотеоретичні ознаки правового режиму як юридичної категорії запропоновані І. В. Жилінковою. Вона акцентує увагу на тому, що правовим режимом є порядок регулювання, який виникає в результаті дії комплексу взаємопов'язаних правових засобів; має єдиний регулятивний стержень, що визначає його загальну спрямованість; включає всі способи й типи правового регулювання при різному їх поєднанні; є правовою формою, яка постійно рухається та розвивається [5, с. 57].

Отже, можна вважати, що вищевикладені загальнотеоретичні ознаки характерні для всіх видів правового режиму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням законодавчого забезпечення правового режиму курортів і лікувально-оздоровчих місцевостей присвячено наукові доробки таких дослідників, як А. Г. Бобкова, І. Г. Булах, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, А. М. Орлов, О. П. Савоста, О. М. Ткаченко та ін.

Ознайомившись із базовими теоретичними основами багатозначного поняття «правовий режим», доцільно зосередитися на проблемних питаннях забезпечення правового режиму курортів і лікувально-оздоровчих місцевостей.

Метою дослідження є аналіз проблемних питань правового забезпечення використання та охорони курортів і лікувально-оздоровчих місцевостей як природних об'єктів особливого значення.

Виклад основного матеріалу. В Україні при визначенні статусу лікувальних та оздоровчих місцевостей спостерігається термінологічна суперечливість як на законодавчому рівні, так і в спеціальній літературі. При визначенні їх правового статусу за основу беруться не самі місцевості, а природні території, що одержали назву зон: курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних.

А. М. Орлов з цього приводу вказує на те, що законодавча суперечливість щодо зазначених понять як об'єктів правового регулювання та правової охорони є наслідком недостатньої розробки цієї проблеми в науковому аспекті [6, с. 416].

Функціонування курортів здійснюється на основі прийнятого 5 жовтня 2000 р. Закону України «Про курорти», яким визначаються правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні та спрямований на забезпечення використання з метою лікування й оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій курортів, які є надбанням народу України, та їх охорони.

Курортом, відповідно до ст. 1 цього нормативно-правового акта, є освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та

споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні.

Термін «курорт» набув значного поширення у спеціальній літературі. Зокрема, в Географічній енциклопедії України зазначено, що курорт – це місцевість, яка має природні лікувальні фактори та необхідні умови використання їх з лікувально-профілактичною метою. Курорти, крім досліджених природних лікувальних ресурсів, спеціального обладнання для раціонального застосування курортних факторів і рекреаційних заходів, передбачають наявність культурно-освітніх, спортивних, торговельних та інших установ, а також інших умов, необхідних для нормальної життєдіяльності, активного відпочинку та належного лікування [7, с. 252].

Курортами, як стверджує А. Г. Бобкова, є освоєні природні території, розташовані на землях оздоровчого призначення, які мають природні лікувальні ресурси та необхідні для їх експлуатації будівлі й споруди з об'єктами інфраструктури, що використовуються з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань і рекреації та підлягають особливій охороні [8, с. 356].

Істотними ознаками курорту, на думку І. Г. Булах, є наявність природних лікувальних ресурсів, тобто об'єктів та умов, що застосовуються в медичних цілях для реабілітації, лікування й профілактики захворювань; наявність об'єктів відповідної інфраструктури, що дає змогу належним чином використовувати лікувальні ресурси та фактори; визнання актом уповноваженого органу в установленому законом порядку [9, с. 9].

Лікувально-оздоровчі місцевості, як зазначає А. І. Черемнова, відрізняються від курортів за своїм функціональним призначенням: лікувально-оздоровчі місцевості та їх природні ресурси використовуються лише для лікувально-оздоровчих потреб, а території курортів і їх ресурси використовуються крім лікувально-оздоровчих також і в рекреаційних цілях [10, с. 522].

Поділяємо думку І. Г. Булах, яка вважає, курорт відрізняється від лікувально-оздоровчої місцевості тим, що на його території розміщено об'єкти інфраструктури, що допомагають повною мірою використовувати природні лікувальні ресурси. Лікувально-оздоровча місцевість являє собою територію, що володіє рядом елементів природного походження, комплекс яких утворює особливе природне явище.

Досліджуючи проблеми визначення правового статусу лікувальних та оздоровчих місцевостей, А. М. Орлов стверджує, що сформований у законодавстві та юридичній науці підхід до визначення правового статусу лікувальних та оздоровчих місцевостей як курортів і лікувально-оздоровчих місцевостей означає відрив від природного середовища – природних ландшафтів, частиною яких вони є.

Учений виділив чотири ознаки курортних місцевостей: вони мають один або декілька природних лікувальних ресурсів та є одним із видів географічних ландшафтів; розташовані на прибережних частинах водойм, які мають пляжі та прилеглі до них території, зелені насадження, мальовничі ландшафти, природні об'єкти та комплекси з особливо сприятливими кліматичними умовами, придатними для використання з лікувальними й профілактичними цілями; мають необхідні запаси лікувальних ресурсів для потенційного використання протягом тривалого часу, а території курортів дають можливість розмістити на них необхідну інфраструктуру; інфраструктура курортів повинна відповідати санітарно-епідеміологічним нормам і правилам, встановленим для особливо охоронюваних територій курортного й лікувального призначення [6, с. 10–11].

Стратегічною метою державної політики у сфері діяльності курортів, як зазначено в п. 1 Концепції розвитку санаторно-курортної галузі, є створення умов для поліпшення стану здоров'я, продовження тривалості життя та періоду активного довголіття населення, впровадження здорового способу життя шляхом формування та розвитку ефективного, прибуткового та конкурентоспроможного на світовому ринку курортного комплексу. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити ряд проблем, зумовлених відсутністю досконалого економічного механізму його роботи; незабезпеченням комплексного розвитку курортних територій; зношеністю основних фондів; практичною відсутністю інвестицій; неефективним маркетингом; низьким рівнем менеджменту; неналежним обслуговуванням у санаторно-курортних закладах тощо.

Дослідники наголошують, що стратегії розвитку курортів державного та місцевого значення мають врахувати запровадження ефективної системи фінансування санаторно-курортної галузі та створення системи заохочення інвестицій у модернізацію та будівництво закладів санаторно-курортної галузі, створення доступного за ціною оздоровчого продукту, дотримання державних стандартних методик у галузі лікування та медичної реабілітації на курортах, координацію діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів незалежно від форми власності та підпорядкування.

На думку О. П. Савости, необхідно врахувати, що курорти мають особливе соціально-економічне значення для держави: санаторно-курортні блага є соціально корисними та здатні покращити демографічну ситуацію, знизити рівень захворюваності людей; залучення інвестицій у розвиток курортів сприятиме економічному зростанню як регіонів, так і держави в цілому [11, с. 115]. Розвиток курортів неможливий без збереження їх екологічної системи, що зумовлено особливостями використання природних лікувальних ресурсів, насамперед їх унікальністю та вразливістю.

Погоджуємося з О. В. Аніщенком, що санаторно-курортна справа в Україні є важливою складовою процесів лікування, профілактики та реабілітації. У нашій державі гармонійно поєднуються багаті природні ресурси, що можуть використовуватися для збереження й покращання здоров'я населення, подовження тривалості життя: сприятливий клімат лісів, лісостепу та степу, гірських і приморських місцевостей, унікальний мікроклімат соляних шахт, багатий спектр природних мінеральних вод, лікувальні грязі, озокерит тощо [12, с. 581].

Основні перешкоди розвитку регіонального санітарно-курортного комплексу, як вважає науковець, зумовлені недосконалістю нормативно-правової бази; незбалансованістю соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів і необхідністю їх збереження; незабезпеченням комплексного розвитку курортних територій; підпорядкованістю спеціалізованих закладів, що надають оздоровчі послуги, різним міністерствам, відомствам, підприємствам; невідповідністю переважної більшості оздоровчих закладів міжнародним стандартам; недостатнім рівнем якості обслуговування у підрозділах харчування санаторно-курортних закладів тощо.

Десятиріччями система санаторно-курортних закладів розвивалась у межах державної системи охорони здоров'я, її послуги були соціально орієнтованими та достатньо дешевими для громадян (за рахунок фонду соціального страхування та інших джерел фінансування). Але недостатньо розвинена матеріально-технічна база галузі, її низька пропускна спроможність і застаріле обладнання, навіть при високій кваліфікації персоналу й досконалості методик профілактики та лікування, робить санаторно-курортні заклади важкодоступними для більшості населення [13, с. 13].

Функціонування курортів та інших об'єктів курортно-лікувальної інфраструктури є можливими за наявності природних лікувальних ресурсів і природних лікувальних факторів. Адже існування або відсутність зазначених чинників безпосередньо впливає на правовий режим тих територій, використання яких здійснюється для забезпечення реалізації лікувально-оздоровчої функції.

Загальне законодавче визначення поняття природних лікувальних ресурсів відсутнє. Однак у Законі України «Про курорти» (ст. 6) вказано на те, що до природних лікувальних ресурсів належать мінеральні й термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси зі сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

В еколого-правовій літературі природними лікувальними ресурсами визнають природні утворення, які формують особливі ландшафти та мікрокліматичні умови в регіоні, що справляють на організм людини оздоровчий ефект, пляжі, акваторії морів, внутрішні водосховища, мінеральні й термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та

озер, морська вода, природні об'єкти та комплекси із сприятливими кліматичними умовами, парки, лісопарки, лісові й гірські масиви, соляні виробки тощо.

Не розмежовуючи поняття природних лікувальних ресурсів та факторів, О. М. Ткаченко вказує на те, що під ними слід розуміти певні елементи навколишнього природного середовища, які за своїми природними властивостями здатні здійснювати лікувально-оздоровчий вплив на фізіологічний та психологічний стан організму людини, поновлюючи його життєві сили. До них належать мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти й комплекси зі сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань [14, с. 388].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що наявність в Україні великого потенціалу природних лікувальних ресурсів і факторів не є запорукою ефективного розвитку й функціонування курортно-оздоровчого комплексу. Основні причини таких негативних тенденцій – це насамперед недосконалість чинного законодавства, відсутність цілісної системи органів управління, яка б базувалася на засадах чіткої визначеності та розмежування повноважень її структурних елементів, невідповідність переважної більшості курортно-оздоровчих закладів міжнародним стандартам тощо.

Список літератури

1. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 256 с.
2. Матузов М. И. Правовые режимы: вопросы теории и практики / М. И. Матузов // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 17–18.
3. Томаш Л. В. Правовой режим: поняття та ознаки / Л. В. Томаш // Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту. – 2005. – Вип. 282. – С. 23–24. – (Серія «Правознавство»).
4. Исаков Б. В. Правовые режимы и их совершенствование / Б. В. Исаков // XXVI съезд КПСС и развитие теории права. – Свердловск, 1982. – С. 34–39.
5. Жилинкова И. В. Правовой режим имущества членов семьи / И. В. Жилинкова. – Х. : Нац. юрид. акад. им. Ярослава Мудрого; Иноформ.-прав. центр «Ксилон», 2000. – 398 с.
6. Орлов А. М. Проблеми визначення правового статусу лікувальних і оздоровчих місцевостей / А. М. Орлов // Держава і право : Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : ІДіП ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 21. – С. 416–423.
7. Географічна енциклопедія України : у 3 т. / [редкол.: О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін.]. – К. : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. – (Т. 2 : З-О). – 480 с.

8. Бобкова А. Г. Правовий режим використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих зон і курортів // Екологічне право. Особлива частина підруч. / А. Г. Бобкова; за ред. В. І. Андрейцева – К. : Істина, 2001. – С. 483–501.

9. Булах І. Г. Правове регулювання використання та охорони земель оздоровчого призначення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / І. Г. Булах; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2010. – 21 с.

10. Черемнова А. І. Правові засади використання й охорони курортів, лікувально-оздоровчих об'єктів і рекреаційних територій / А. І. Черемнова // Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І. І. Каракаша. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 512–531.

11. Савоста О. П. Організаційно-правові засади використання та охорони земель оздоровчого призначення / О. П. Савоста // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІНАДУ «Магістр», 2008. – № 1(33). – С. 114–120.

12. Аніщенко О. В. Проблеми розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу / О. В. Аніщенко // Науково-технічний збірник. – 2013. – № 108. – С. 181–190.

13. Пасхер Ю. О. Мінеральні води як важлива складова розвитку курортно-рекреаційної сфери / Ю. О. Пасхер // Науковий вісник УжНУ. – 2009. – Вип. 28. – С. 45–49. – (Серія «Економіка»).

14. Ткаченко О. М. Правове регулювання використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон / О. М. Ткаченко // Екологічне право : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2013. – С. 387–397.

References

1. Horshenev, V. M. (1972). *Sposoby i organizatsyonnye formy pravovoho regulirovaniia v sotsyalisticheskom obshchestve* [Methods and organizational forms of legal regulation in socialistic society]. Moscow, Russia: Legal literature, 256.

2. Matuzov, M. I. (1996). *Pravovye rezhymy: voprosy teorii i praktiki* [Legal regimes: theoretical and practical questions]. Jurisprudence, 1, 23–24.

3. Tomash, L. V. (2005). *Pravovyi rezhym: poniattia ta oznaky* [Legal regim: concept and features]. Naukovyi visnyk Chernivetskogo universytetu, 282, 23–24.

4. Isakov, B. V. (1982). *Pravovye rezhymy i ikh sovershenstvovanie* [Legal regims and their refining]. XXVI siezd KPSS i razvitie teorii prava, 34–39.

5. Zhilinkova, I. V. (2000). *Pravovoi rezhym imushchestva chlenov semyi* [The legal regime of the family property]. Kharkov: Natsionalnaia yuridicheskaia akademiia im. Yaroslava Mudroho, Inoform.-prav. tsentr

«Ksilon», 398.

6. Orlov, A. M. (2003). Problemy vyznachennia pravovoho statusu likuvalnykh i ozdorovchykh mistsevosti [The problems of determining the legal status of medical and health areas]. Derzhava y pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky, 21, 416–423.

7. Marinich, O. M. (1990). Heohrafichna entsyklopediia Ukrainy [Geographical Encyclopedia of Ukraine]. Kyiv, 480.

8. Bobkova, A. H. (2001). Pravovy rezhy vykorystannia ta okhorony kurortnykh, likuvalno-ozdorovchykh zon i kurortiv [The legal regime of use and health resort, therapeutic areas and resorts]. Kyiv, 483–501.

9. Bulah, I. H. (2010). Pravove rehulivannia vykorystannia ta okhorony zemel ozdorovchoho pryznachennia [Regulation of land use and protection of health appointment]. Institute of Economic and Legal Research of the NAS of Ukraine, Donetsk, 21.

10. Cheremnova, A. I. (2012). Pravovi zasady vykorystannia y okhorony kurortiv, likuvalno-ozdorovchykh ob'ektiv i rekreatsiinykh terytorii [Legal principles of use and health resorts, therapeutic facilities and recreational areas]. Odesa, 512–531.

11. Savosta, O. P. (2008). Orhanizatsiino-pravovi zasady vykorystannia ta okhorony zemel ozdorovchoho pryznachennia [The organizational legal principles of the use and protection of land recreational purposes]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats, 33, 114–120.

12. Anischenko, O. V. (2013). Problemy rozvytku rehionalnoho sanatorno-kurortnoho kompleksu [The development problems of regional spa complex]. Naukovo-tehnimchniy zbirnyk, 108, 181–190.

13. Paskher, Yu. O. (2009). Mineralni vody yak vazhlyva skladova rozvytku kurortno-rekreatsiinoi sfery [Mineral water as an important part of the resort and recreation]. Naukovyi visnyk UzhNU, 28, 45–49.

14. Tkachenko, O. M. (2013). Pravove rehulivannia vykorystannia ta okhorony kurortnykh, likuvalno-ozdorovchykh i rekreatsiinykh zon [Legal regulation of use and protection of resort, therapeutic and recreational areas]. Kharkiv, 387–397.

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ КУРОРТОВ И ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ МЕСТНОСТЕЙ

Ю. С. Петлюк

Аннотация. В статье рассмотрены проблемные вопросы обеспечения правового режима курортов и лечебно-оздоровительных местностей как природных объектов особого значения. Указано на то, что функционирование курортов и других объектов курортно-лечебной инфраструктуры является возможным при наличии природных лечебных ресурсов и природных лечебных факторов. Ведь существование или отсутствие указанных факторов непосредственно влияет на правовой режим тех объектов и

территорий, использование которых осуществляется для обеспечения реализации лечебно-оздоровительной функции.

На основе проведенного исследования можно сделать выводы, что основными причинами ненадлежащего использования большого потенциала природных лечебных ресурсов является прежде всего несовершенство действующего законодательства, отсутствие целостной и действенной системы органов управления в курортно-оздоровительной отрасли, несоответствие подавляющего большинства курортно-оздоровительных учреждений международным стандартам и тому подобное.

Ключевые слова: курорт, лечебно-оздоровительная местность, правовой режим, земли оздоровительного назначения.

THE LEGAL REGIME RESORTS AND MEDIKAL AND WELLESS AREAS

Y. S. Petlyuk

Abstract. *The article deals with the problematic issue of the legal regime resorts and medical and wellness areas as natural objects of special importance. It says that the operation of resorts and other facilities of resort and medical infrastructure are possible in the presence of natural medicinal resources and natural medical factors. Indeed, the existence or absence of these factors directly affects the legal regime of the sites and areas that are of made to ensure the implementation of health-improving function.*

Based on the investigation can be concluded that the main causes great potential misuse of natural medicinal resources is primarily loopholes in legislation, lack of coherent and effective system of controls in the resort and recreational area, the vast majority of non-compliance resort and recreational facilities to international standards and so on.

Keywords: *resort, therapeutic area, the legal regime, land recreational purposes.*

ПОЛІЦЕЙСЬКЕ ПРАВО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПРАЦЯХ ЮРИСТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

А. М. Піляй, аспірант*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: pila2104@gmail.com

Анотація. Досліджується теоретична сторона поліцейського права Російської імперії першої половини ХІХ ст. як науки, що передувала сучасному адміністративному праву України, з точки зору юристів-сучасників. Проаналізовано стан законодавства і праці юристів та філософів першої половини ХІХ століття.

Ключові слова: поліцейське право, поліція, державне управління, адміністративна функція держави, благоустрій.

Актуальність. Адміністративне право пройшло дуже довгий шлях, перш ніж сформувалася сучасна галузь права, чітко окреслився предмет та завдання зазначеної галузі права. Нині під адміністративним правом як галуззю публічного права розуміють насамперед процес регуляції управлінських відносин у сфері реалізації публічної влади. Однак на початку свого формування адміністративне право зазнало низки серйозних метаморфоз. На початковому етапі цього шляху адміністративне право називалося поліцейським і було набагато ширшим, ніж сучасне адміністративне.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поліцейське право як наука, досліджується ще з кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. і до моменту його перетворення в адміністративне право розглядалося такими науковцями як: С. Ю. Десницький, М. А. Балудянський, М. Х. Бунге, М. М. Сперанський, І. В. Платонов, В. М. Лешков та ін. Серед сучасних дослідників поліцейського права можна виділити В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяка, Є. В. Додіна, Л. В. Ковалю, А. П. Ключниченка, О. Ю. Луньова, О. О. Самойленко, А. Г. Соломаху, О. М. Якубу.

Метою дослідження є з'ясування особливостей поліцейського права та адміністративної функції держави першої половини ХІХ ст. для кращого розуміння сучасного адміністративного права України.

Виклад основного матеріалу. Адміністративне право пройшло

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. В. Ладиченко

дуже довгий шлях, перш ніж сформувалася сучасна галузь права, чітко окреслились її предмет та завдання. Нині під адміністративним правом як галуззю публічного права розуміють насамперед процес регуляції управлінських відносин у сфері реалізації публічної влади. Адміністративне право України має регулювати відносини у зв'язку з реалізацією виконавчої влади (управління) з боку не тільки держави, а й органів місцевого самоврядування [1, с. 5–6].

На час виникнення поліцейського права поняття «поліція» охоплювало майже всю сферу діяльності держави, предметом поліцейського права визначалася сукупність державних і суспільних заходів з метою сприяння інтересам (матеріальним і духовним) народу. Занадто широке коло об'єктів і невизначеність статусу поліцейського права в категоріальному апараті тогочасної юридичної науки тривалий час гальмувало його розвиток.

Не менш важливим для розуміння історії поліцейського права є усвідомлення того, що наприкінці 1860-х – на початку 1870-х рр. поліцейське право розглядалося як суміжна з політичною економією наукова дисципліна [2, с. 25]. Тобто, науковці того часу не розділяли управлінські та економічні функції держави. Насправді, навіть сам факт того, що єдиним джерелом права тих часів була воля імператора, вказує на те, що широта повноважень законодавчих, виконавчих чи судових державних органів та їх розподіл між цими структурами залежали від волі імператора і не завжди вони розподілялися достатньо ізольовано. Часто один і той самий орган державної влади мав повноваження у сфері виконавчої та судової, а іноді – й законодавчої влади.

До XIX ст. призначенням поліцейської державної діяльності вважалося забезпечення «щастя громадян» (Й. фон Зонненфельс), їх безпеки та благоустрою. Відповідно, з терміном «поліція» ототожнювалося внутрішнє управління (за винятком управління фінансами, яке поступово набуло самостійного значення). Тому і література з управління називалася поліцейською наукою та становила своєрідну комбінацію викладу конкретних управлінських справ (випадків, казусів) і аналізу виданих у зв'язку з цим інструкцій та практичних вказівок, як здійснювати адміністративні дії [3, с. 256].

За визначенням І. фон Юсті, завдання поліції полягає у досягненні благополуччя держави, внаслідок чого предметом поліції є рухоме і нерухоме майно та моральні багатства. Водночас він пов'язував з поліцейським управлінням фінансове. На його думку, цивільні закони повинні видаватися вищими поліцейськими установами, а комерційні науки необхідно включати у науку про поліцію, предметом якої повинно бути і державне господарство [4, с. 8].

Наука поліцейського права Російської імперії тих часів ще не була самостійною і розвивалася під впливом західноєвропейської юридичної думки. Найсильнішим був вплив Німеччини та Австро-Угорщини. Також потрібно зауважити, що західноукраїнські землі безпосередньо входили

до складу Австро-Угорщини і таким чином являли собою безпосередню складову цієї системи поліцейського права.

С. Ю. Десницький у своїй доповіді на публічному зібранні Московського університету «Слово о прямом и ближайшем способе к научению юриспруденции» визначив, що вчення про поліцію або благоустрій громадянський є однією з чотирьох головних частин «юриспруденції натуральної». Тут, на думку українського просвітника, має бути зосереджене все, що «принадлежит до благоустроения и благосостояния, удобного содержания и безопасности обывателей». Зокрема, це – питання управління зовнішніми зносинами, армією, мануфактурним виробництвом, комерцією, банківськими і фінансовими справами, пошук засобів для вдосконалення землеробства, утримання наук і мистецтв, раціональне ведення бюджетної і податкової політики. Просвітник надав свої пропозиції щодо організації виконавчої влади в Росії. Відтоді виразно намітилися два підходи до поліцейського права. Воно могло розглядатися як юридичний засіб захисту абсолютизму і, навпаки, як засіб обмеження свавілля і деспотизму [4, с. 13]. Як показала історія, незважаючи на старання багатьох державних діячів та науковців того часу, перший варіант так ніколи і не було до кінця реалізовано.

Значний вклад у розвиток поліцейського права першої половини XIX ст. зробив видатний дослідник адміністративної науки, перший ректор Санкт-Петербурзького університету, який походив із сім'ї закарпатських українців-русинів – М. А. Балудянський. У своїй праці «Рассуждения о средствах исправления учреждений и законодательства в России» М. А. Балудянський станом на першу половину XIX ст. зазначив наступний перелік законів та установ:

- закони про Імператорську фамілію, про спадок, про Найвищий двір та ін.;
- закони про устрій урядових місць за частинами: законодавчою, виконавчою та судовою, починаючи з Державної Ради до останнього місця;
- закони про земські установи і управління дворянства, міст волостей та сіл;
- закони про громадську службу: про визначення, виробництво, про пенсії і ордени, про звільнення та покарання за злочини чиновників;
- обряд зіставлення, видання та публікації законів;
- трактати з іноземними державами та похідні від них права й обов'язки держави та громадян [5, с. 27–28].

Закон про Імператорську фамілію розглядався вченими-поліцейстами того часу як фундаментальний закон, який є основою спокою та благополуччя держави. Монархічний спосіб правління вважався якісно кращим порівняно з іншими формами правління. Із законності спадкування престолу походила законність всіх інших громадянських прав.

Кількість міністерств в першій половині XIX ст. досягала 13 і

включала в себе наступні: Іноземних справ; Головний штаб; Військових справ; Морський штаб; Морське міністерство; Уділів, Кабінету та різних придворних управлінь; Просвітництва та духовних справ; Юстиції; Внутрішніх справ; Фінансів; Державного контролю; Водних комунікацій; Головного управління пошти [5, с. 31].

До недоліків установ міністерств, на думку М. А. Балудянського, належали неозначеність влади, належної міністрам, департаментам та підлеглим в губерніях, велика чисельність департаментів, відділів і службовців, «нескінченність письмоводства», переписки, довідок та ін. Вчений доходить висновку, що одним із головних недоліків є деспотизм керівників на місцях, викликаний відсутністю відповідальності та неокресленістю повноважень чиновників як на рівні Комітету Міністрів та Державної ради, так і на місцях. У своїй праці він зазначає: «Свавілля та деспотизм всіх чиновників від Міністра до останнього. В нашому столітті деспотизм? В Царях? Поглянемо на Європейських Государів! Де деспотизм? Він є в керівниках на місцях, які діють з абсолютно неокресленою владною (не мають чітких повноважень) в замішанні в діловодстві» [5, с. 32].

М. А. Балудянський вважав за необхідне скоротити департаменти у всіх стратегічно неважливих міністерствах, таких, наприклад, як Міністерство просвіти чи юстиції, залишивши їх виключно у таких міністерствах, як Міністерство фінансів, військових та морських справ. Також одним із необхідних заходів М. А. Балудянський вважав колегіальність прийняття найважливіших рішень у міністерствах замість одноособовості їх прийняття міністрами. Водночас на місцях потрібно було провести реформу та надати губернським повітовим і міським управлінням всю повноту влади та відповідальності на місцях. На його думку, це підвищило б престиж роботи службовців, пришвидшило розв'язання завдань, розвантажило міністрів і імператора в справах, які можливо вирішити без їх участі та створило б справжніх державних мужів замість секретарів, якими по суті були чиновники в сфері виконавчої влади Російської імперії в той час. В якості контролю пропонувалося ввести обов'язкові щомісячні звіти та щорічні ревізії.

М. А. Балудянський вважав, що загальне благо є сумою всіх благ і таким чином міць держави заснована на достатку громадян, що, в свою чергу, не завжди відповідало дійсності, навіть в Росії тих часів, де могутність держави протиставлялася бідності й злидням народу. Однією із найважливіших ідей М. А. Балудянського було бачення необхідності створення в державі нової системи управління, що будувалася б на «незалежних» чиновниках, які б швидко і оперативно виконували свої завдання на місцях без втручання вищого керівництва, чим підняли б авторитет держави в очах її громадян, а також дали б змогу зменшити витрати держави на непотрібну «паперову роботу», яка в той час була досить затратною. Крім того, це б зменшило навантаження на міністрів та імператора.

Також слід згадати про вклад у розвиток поліцейського права Російської імперії першої половини XIX ст. видатного правознавця українського походження, доктора права І. В. Платонова. Результатом перших наукових досліджень вченого став переклад з німецької мови твору Еверса «Древне-русское право» (Санкт-Петербург, 1835–1839 pp.), а також видання власної роботи «О мерах, принятых в России к поощрению сельского хозяйства», що вийшла у двох різних редакціях (Санкт-Петербург, 1839 р., 1840 р.). Праця є оглядом починань російського уряду, направлених на підвищення ефективності сільського господарства держави. Автор, зокрема, розглядав заходи зі створення економічних товариств (у Петербурзі і Москві), землеробських шкіл, дослідних зразкових ферм, видання для землеробів, а також поліпшення шляхів сполучення та умов торгівлі сільськими товарами тощо.

В останній праці І. В. Платонова «Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благочинии государственном» висвітлювалася роль поліції в реалізації державної влади. Як зазначав сам автор, його твір присвячувався «методології і систематизації вчення про благоустрій і благочиння державне» [7].

У своїх працях І. В. Платонов зазначав, що метою держави є право і благо (справедливість і добробут). Право є для громадянина виключно засобом для захисту його від насильства з боку інших членів суспільства. Воно створює навколо кожного члена суспільства «священну межу», в яку ніхто не повинен втручатися, проте за межі якої він сам не повинен виходити в своїх діях. Однак у цьому «священному колі» право не покладає на громадянина нічого, залишаючи його без уваги у всіх інших відношеннях [6, с. 21]. Таким чином, І. В. Платонов доходить висновку, що державі у своїй діяльності необхідно докладати більших зусиль, направлених на всюдисущий контроль над своїми громадянами, навіть на побутовому рівні. І. В. Платонов зазначав, що для отримання раціонального розуміння поняття про суть та значення благоустрою держави необхідно попередньо зрозуміти мету держави, для досягнення якої потрібно пристосувати будь-яке законодавство. Що ж становить мету життя держави? Вона двояка: право та благо (справедливість і добробут). На думку І. В. Платонова, величезною помилкою правознавців того часу було обмеження мети держави лише забезпеченням справедливості між людьми. Особливо ця думка укорінилася в часи І. Канта, який чітко відділив мораль від права і визначив досягнення справедливості як головну та єдину мету держави [6, с. 21–22].

Оскільки не підлягає сумніву той факт, що кожна держава прагне посилення своєї могутності та підвищення добробуту, то очевидно, що держава повинна піклуватися про добробут своїх громадян, адже на приватному добробуті громадян тримається могутність цілої держави, оскільки здоров'я тіла залежить від здоров'я всіх органів [6, с. 25]. І. В. Платонов вважав, що підтримання справедливості не може

вважатися єдиною метою держави. У своїй праці «Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благочинии государственном» він зазначав: «Яка втіха для людей в тому, щоб бути захищеним від посягань неправди і під охороною правосуддя переживати весь тягар бідності та страждань». Тобто, хоч І. В. Платонов і не вважав, що добробут держави базується на «сумі добробутів» громадян, тим не менше, держава, яка має незабезпечених громадян, не виконує своїх функцій, тому не може розраховувати на їх сумлінну допомогу.

І. В. Платонов виділяв три способи, якими уряд може впливати на добробут населення:

- позитивним чином, вживаючи відповідних заходів і створюючи необхідні заклади для підвищення добробуту народу;
- опосередкованим чином, тільки прибираючи перешкоди, які можуть виникати на шляху народного прагнення до вищого добробуту;
- негативним чином, досягаючи будь-якої корисної цілі за рахунок посилення приватної праці [6, с. 23–25].

На думку вченого, основна мета держави полягає у забезпеченні права (справедливості) і блага (благоустрою). Співвідношення між ними повинні бути такі, що право, яке відіграє домінуючу роль у суспільному житті, в деяких випадках може підлягати обмеженню в інтересах блага або користі. Це обмеження може існувати лише при наступних умовах: відповідне благо повинне бути загальним і не викликати жодного сумніву; право, яке порушується для загальної користі, має бути порівняно незначним; порушене право повинно обмежуватися певними рамками, необхідними для досягнення поставленої мети; особи, які зазнали господарських збитків від позбавлення чи обмеження прав, повинні бути за це винагороджені. Предметом науки про благоустрій І. В. Платонов визначав «таку частину законодавства, яка має метою визначення заходу з улаштування матеріального і морального добробуту народу, шляхом як позитивним (благоустрій), так і негативним (благочиння)». Розглядаючи роль поліції в реалізації державної влади, автор підкреслював, що поліцейська діяльність уряду повинна базуватися не стільки на примусових засобах, скільки на створенні державою соціально-правових гарантій матеріального і духовного розвитку народу [7].

Висновки. Незважаючи на неокресленість предмета та меж тогочасного поліцейського права, всі науковці схилилися до спільної ідеї, яка мала на меті насамперед досягнення права (справедливості) та блага (добробуту), хоч і бачили її реалізацію по-різному. Також велику роль для досягнення справедливості та добробуту мав відігравати добробут народу. Шляхи досягнення цього, на їх погляд, були різними – від надання більшої свободи для діяльності громадян до прямого економічного стимулювання. Необхідно зазначити, що ряд ідей щодо досягнення цілей, окреслених зазначеними вище правознавцями та державними діячами, було реалізовано в ході реформ, проведених у

шістдесятих роках XIX ст., передусім у ході земської, міської, судової та аграрної реформ.

Відповідно до земської та міської реформ створювалися виборні земські та відповідно міські установи, які перебирали на себе питання життєдіяльності земств та міст і підпорядковувалися губернаторові, чим розвантажували керівників, призначених з центру, насамперед губернаторів та їх апарат, а також давали можливість керувати на місцях громадянам, які краще знайомі з потребами та проблемами місцевого населення. Судовою реформою вводилися мирові суди, до яких судді та присяжні засідателі обиралися населенням, у зв'язку з чим вперше в історії Російської імперії саме народ став джерелом судової влади. Однак судова реформа не мала довготривалих наслідків, оскільки дуже швидко коло справ, які розглядалися мировими судами, було обмежено.

Таким чином, не було досягнуто головного завдання, яке ставили перед собою вчені-поліцейисти того часу, – добробуту населення. У подальшому, з розвитком поліцейського права питання добробуту населення буде викреслено з його складових, залишаючи при цьому виключно питання необхідності підтримки добробуту держави та правопорядку.

Список літератури

1. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : підруч. / Ю. П. Битяк. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

2. Соломаха А. Г. Поліцейське право у наукових поглядах М. Бунге / А. Г. Соломаха // Адміністративне право і процес. – № 2 (12). – 2015. – 348 с.

3. Российское полицейское (административное) право, конец XIX – начало XX века : хрестоматия / сост. Ю. Н. Стариков. – Воронеж, 1999. – 624 с.

4. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. ; упоряд. : Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов, І. Б. Усенко; відп. редактори Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – Т. 5 : Поліцейське та адміністративне право. – 600 с.

5. Сборникъ Императорскаго Российскаго Историческаго Общества. – Санкт-Петербург, 1894. – Т. 90. – 640 с.

6. Платонов І. В. Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благочинии государственном / І. В. Платонов. – Х., 1856. – 143 с.

7. Біля витоків поліцейського права (до 200-річчя з дня народження І. В. Платонова (Холмогорова) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yuricom.com/ua/yuridichniy_visnyk_ukrainy/overview/?id=933.

References

1. Bytyak, Yu. P. (2005). Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative Law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter.
2. Solomakha, A. H. (2015). Politseys'ke pravo u naukovykh pohlyadakh M. Bunhe [Police powers in the scientific views of M. Bunge]. Administratyvne pravo i protses, 2 (12), 348.
3. Starylov, Yu. N. (1999). Rosсыyskoe polytseyskoe (admynystratyvnoe) pravo, konets XIX – nachalo XX veka [The Russian police (administrative) law in the end of the nineteenth and beginning of the twentieth century]. Voronezh, 624.
4. Rymarenko, Yu. I., Averyanov, V. B., Usenko, I. B. (2003). Antolohiya ukrayinskoyi yurydychnoyi dumky. Politseys'ke ta administratyvne pravo [Anthology of Ukrainian legal opinions]. Kyiv: Vydavnychyy dim «Yurydychna knyha», 600.
5. Sbornyk Imperatorskaho Rosсыyskaho Istorycheskaho Obshchestva. (1894) [Collection of the Imperial Russian Historical Society]. Sankt-Peterburh, 640.
6. Platonov, I. V. (1856). Vstupytelnye ponyatyia v uchenye o blahoustroystve y blahochynnyy hosudarstvennom [Opening of the concept in the doctrine of the accomplishment and the deanery state]. Kharkiv, 143.
7. Bilya vytokiv politseyskoho prava (do 200-richchya z dnya narodzhennya I. V. Platonova (Kholmohorova) [At the root of police law (the 200th anniversary of I. V. Platonov (Kholmogorov))]. Available at : http://yuricom.com/ua/yuridichniy_visnyk_ukrainy/overview/?id=933.

ПОЛИЦЕЙСКОЕ ПРАВО РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ТРУДАХ ЮРИСТОВ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

А. М. Пиляй

Аннотация. *Исследуется теоретическая сторона полицейского права Российской империи первой половины XIX в. как науки, предшествовавшей современному административному праву Украины, с точки зрения юристов-современников. Проанализировано состояние законодательства и труда юристов и философов первой половины XIX века.*

Ключевые слова: *полицейское право, полиция, государственное управление, административная функция государства, благоустройство.*

POLICE LAW OF RUSSIAN EMPIRE IN WORKS OF LAWYERS FIRST HALF NINETEENTH CENTURY

A. M. Piliai

Abstract. *The article examines the theoretical side of the police law of Russian empire first half of the nineteenth century, as a science that preceded the modern administrative law Ukraine, in terms of lawyers contemporaries. The state labor law and lawyers and philosophers of the first half of the nineteenth century.*

Keywords: *police law, police, public administration, administrative function of the state, improvements.*

МОЖЛИВОСТІ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ВИБУХІВ

Ю. П. ПРИХОДЬКО, старший викладач
Національна академія внутрішніх справ
E-mail: prukhodky@yandex.ua

Анотація. Проведено аналіз можливостей техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних вибухів. Враховуючи специфіку даного виду злочинів, було вивчено перелік технічних засобів, які використовуються при огляді місця події за фактом вибуху, а також тих, які використовуються при виявленні та знешкодженні вибухонебезпечних предметів. Також у статті дається визначення техніко-криміналістичного засобу, загальнокриміналістична класифікація техніко-криміналістичних засобів. При описі техніко-криміналістичних засобів в окрему категорію винесено спеціальне обладнання, яке використовується при розслідуванні кримінальних вибухів, з характеристикою можливостей його застосування. Дана стаття може бути корисною як для практичних працівників, так і для науковців. Зроблений аналіз в статті спонукає до удосконалення існуючих технічних засобів та розробки нових, з урахуванням використання їх при розслідуванні кримінальних вибухів.

Ключові слова: техніко-криміналістичне забезпечення, криміналістичні прийоми, криміналістичні методи, технічні засоби, кримінальні вибухи, спеціальні технічні засоби.

Актуальність. Основне завдання криміналістики, як науки у розслідуванні злочинів полягає в розробці та застосуванні засобів, прийомів і методів виявлення та усунення обставин, що сприяють вчиненню злочинів. Також велике значення має розробка засобів, прийомів і методів, спрямованих на попередження, припинення злочинів, що готуються, перешкоджання їх скоєнню та полегшення виявлення винних у розслідуванні скоєних злочинів.

Розв'язанню зазначених завдань сприяє техніко-криміналістичне забезпечення попередження та розслідування злочинів, у тому числі пов'язаних з кримінальними вибухами. Кримінальні вибухи відбуваються, як правило, з використанням вибухових пристроїв і вибухових речовин. Статистичні дані свідчать про зростання даної категорії злочинів. Якщо взяти для порівняння період 2007–2009 рр., то загальна кількість скоєних вибухів в Україні становила 118, з них 74 кримінального характеру, а

протягом 2010–2012 рр. загальна кількість скоєних вибухів становила вже 192, з них кримінальних – 97 [1, с. 220].

Враховуючи події останніх років, кількість кримінальних вибухів помітно збільшилась як в Україні, так і за кордоном, про що свідчать повідомлення засобів масової інформації.

У складній системі заходів щодо протидії кримінальним вибухам та їх розслідуванню важливе місце посідає техніко-криміналістичне забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими питаннями щодо технічного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з використанням вибухових пристроїв, а також криміналістичного забезпечення розслідування вибухів, займалися такі відомі вітчизняні та закордонні вчені: В. Н. Агинський, А. Ю. Аполлонова, І. І. Артамонова, М. І. Асташова, В. П. Бахін, Л. В. Бертовський, Т. М. Бульба, О. А. Буханченко, С. І. Винокуров, В. П. Власов, Ю. М. Дільдін, А. В. Іщенко, А. М. Єгоров, С. М. Колотушкин, М. В. Кобець, В. В. Мартинов, М. А. Михайлов, І. Д. Моторний, І. П. Пантелєєв, В. І. Пащенко, В. М. Плєскачевський, А. С. Подшибякін, М. А. Погорецький, В. В. Поліщук, В. А. Ручкін, А. Ю. Семенов, Є. Н. Тихонов, А. А. Топорков, А. Б. Шмерего та багато інших.

Однак питання щодо висвітлення особливостей техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами, ще не знайшло належного відбиття у науковій літературі. Новизна даного дослідження полягає у розгляді питання використання науково-технічних засобів і методів забезпечення попередження і розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами.

Метою дослідження є розкриття особливостей, можливості техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами.

Виклад основного матеріалу. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами, потребує використання певних наукових знань. При цьому зв'язки криміналістичних досліджень з існуючими науковими знаннями, що застосовуються для їх проведення, мають різнобічний характер. В одних випадках ці зв'язки безпосередні, якщо наукові положення використовуються для криміналістичних досліджень без відповідного доопрацювання або переопрацювання (наприклад, наукові положення про теорію і практику вибуху, властивості вибухових речовин і засобів вибуху, способи поводження з ними і характер протікання процесу вибуху). В інших випадках ці зв'язки опосередковані, коли наукові положення перетворюються і на їх основі розробляються спеціальні методи, прийоми та засоби виявлення, фіксації, вилучення, зберігання і дослідження матеріальних носіїв інформації про обставини вибуху та інші обставини, пов'язані з ним [2, с. 87–92].

Техніко-криміналістичні засоби – це пристрої, пристосування або матеріали, що використовуються для збирання й дослідження доказів, або створення умов, що перешкоджають вчиненню злочинів [3, с. 227].

Різні точки зору в криміналістиці існують не тільки щодо поняття техніко-криміналістичних засобів, а й їх класифікації. П. Т. Скорченко пропонує класифікувати техніко-криміналістичні засоби на наступні групи: ті, що підвищують результативність слідчих дій; ті, що підвищують результативність діяльності слідчого; ті, що застосовуються для одержання пошукової інформації; ті, що застосовуються в лабораторних дослідженнях; ті, що застосовуються в профілактиці злочинів; ті, що застосовуються при проведенні оперативно-розшукових заходів [4, с. 7–10].

Так, наприклад, стосовно огляду місця події слід виділити наступні групи техніко-криміналістичних засобів, які повинні бути використані в процесі огляду: засоби виявлення невидимих і слабковидимих слідів та інших об'єктів, пошукові засоби, засоби закріплення (копіювання) і вилучення слідів, засоби фіксації, засоби для одержання відбитків пальців у живих осіб і трупів, засоби-маркери, універсальні засоби.

Одним з основних положень криміналістики є правило, відповідно до якого організація й тактика огляду місця події визначається слідчою ситуацією, яка склалася на даному етапі розслідування. Але незалежно від виду вихідної «експертної» ситуації суб'єкти огляду місця події повинні мати у своєму розпорядженні засоби польової криміналістики загального призначення, тобто ті, які використовуються для виявлення й фіксації слідів і при огляді місця подій, пов'язаних в тому числі з кримінальними вибухами. До них належать: засоби фото- й відеозапису, за допомогою яких фіксується загальна обстановка на місці події, окремі об'єкти й сліди; вимірювальні інструменти та пристосування; засоби обчислювальної техніки, що дають змогу проводити первинні розрахунки на місці події, мікрокалькулятори, спеціальні комп'ютерні програми та ін.

Значний перелік технічних засобів, які можуть бути використані для забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами, надає підставу розглянути його через класифікуючі ознаки.

У спеціальній літературі існує класифікація спеціального обладнання, яка заснована на її групофікації за ознаками основних видів виконання спеціальних вибухотехнічних робіт. При цьому виділяється окреме спеціальне обладнання, що за функціональними можливостями призначено для виконання декількох операцій у різних видах виконання спеціальних вибухотехнічних робіт.

За ознаками умов використання спеціального обладнання воно поділяється на стаціонарне та польове: стаціонарне – спеціальне обладнання, що використовується в пунктах постійної дислокації та на постійно визначених нормативними документами підривних майданчиках; польове – спеціальне обладнання, що використовується при виїздах для ліквідації інцидентів, пов'язаних з вибуховими

матеріалами. При використанні спеціального обладнання основна увага повинна приділятися можливостям представлених зразків, їх надійності та функціональному призначенню. Кожний зразок обладнання не може задовольнити усі функціональні можливості проведення повного обсягу вибухотехнічних робіт і повинен розглядатися у сукупності з іншими.

За ознаками функціонального призначення спеціальне обладнання поділяється на: індивідуальні засоби захисту; колективні засоби захисту та транспортування вибухових пристроїв; засоби для виявлення й ідентифікації вибухових пристроїв і речовин; засоби для контактної та дистанційної роботи з вибуховими пристроями; спеціальні пересувні вибухотехнічні лабораторії.

У прикладному значенні науково-технічні засоби, які застосовуються під час попередження і розслідування кримінальних вибухів, доцільно класифікувати за походженням, загальним призначенням і конструктивними особливостями, а також за функціональним призначенням.

Спеціально розроблені науково-технічні засоби – це різні типи науково-технічного обладнання, приладів та інструментів, які пройшли сертифікацію, рекомендовані для практичного застосування і прийняті на оснащення у вибухотехнічні підрозділи правоохоронних органів [2, с. 87–92].

При дослідженні місць кримінальних вибухів в основному застосовуються так звані засоби «польової криміналістики» – техніко-криміналістичні засоби й методи роботи з доказами, які використовуються або можуть бути використані не в кабінеті слідчого або в лабораторіях експерта, а безпосередньо в «польових умовах» – на місці події при огляді або при проведенні на цьому місці інших слідчих дій або дослідницьких експертних операцій [5, с. 37].

На нашу думку, за функціональним призначенням техніко-криміналістичні засоби і методи дослідження кримінальних вибухів можна класифікувати на такі групи: техніко-криміналістичні засоби і методи пошуку (виявлення) вибухового пристрою та слідів його застосування; техніко-криміналістичні засоби і методи фіксації та вилучення слідової інформації з місця кримінального вибуху; техніко-криміналістичні засоби дослідження вибухонебезпечних об'єктів; техніко-криміналістичні засоби і методи запобігання кримінальних вибухів.

Техніко-криміналістичні засоби і методи пошуку (виявлення) вибухових пристроїв та слідів його застосування. Основним завданням при огляді місця події, коли у наявності є інформація про знаходження на певному об'єкті вибухового пристрою або предметів, подібних з ним, є їхній пошук. Тому науково-технічні засоби і методи для виявлення вибухонебезпечних об'єктів, їх розробка (або пристосування вже існуючих) значною мірою залежить від властивостей та особливостей вибухонебезпечних об'єктів, що є предметами пошуку експертів-криміналістів [6, с. 91]. У кожному випадку перед здійсненням пошуку

вибухового пристрою безпосередньо фахівцем в галузі вибухотехніки необхідно попередньо застосовувати службово-пошукову собаку, натренованого на виявлення вибухових речовин. Якщо реакція службово-пошукової собаки була позитивною, тобто виявлено вибухонебезпечний предмет, подібний з вибуховим пристроєм, необхідно використовувати комплекти дистанційних маніпуляторів і робототехнічних комплексів, обладнаних відеокамерами для дистанційного зовнішнього огляду.

Після обстеження місця події з використанням службово-пошукової собаки, що не дав результатів, до пошуку вибухового пристрою приступає фахівець вибухотехнік. При цьому він використовує ряд технічних засобів і методів, що допомагають виявити вибуховий пристрій. До них належать криміналістичні й армійські металошукачі різних типів, газоаналізатори (детектори), що реагують на молекули вибухових речовин у повітрі, наприклад, газовий хроматограф «Кристал-2000», який використовується для експрес-аналізу різних речовин, виявлених на місці події, та портативний газоаналізатор, наприклад «МО-2», що використовується для виявлення парів вибухових речовин. Використовуються стетоскопи й віброфони, призначені для виявлення годинникового механізму вибухового пристрою [7, с. 214].

Якщо є достатні підозри про наявність у конструкції вибухового пристрою елемента уповільнення, не можна здійснювати детальний огляд, фотографування, відеозапис до повного знешкодження або знищення шляхом підриву. Якщо таких підозр немає, вибухотехнік приступає до дистанційного обстеження виявленого об'єкта. Зокрема, при цьому рекомендується застосовувати портативне рентгенівське устаткування.

Визнання можливості механічних переміщень вибухового пристрою здійснюється зокрема при наявності вибухозахисного контейнера, якими оснащені спеціальні вибухотехнічні лабораторії й спеціалісти-вибухотехніки. Так, наприклад, вибухозахисні контейнери типу «ЕТЦ» виготовляються чотирьох видів і розраховані на безпечне перевезення вибухових пристроїв із вибуховими речовинами у тротиловому еквіваленті, відповідно: ЕТЦ-1 – до 10 г; ЕТЦ-2 – до 400 г, ЕТЦ-3 – до 850 г, ЕТЦ-4 – до 5 кг. Крім того, випускається контейнер типу «Плутон-1», що дає змогу здійснювати перевезення до 400 г тротилу [8, с. 140–142].

Для виявлення дрібних металевих фрагментів підірваного вибухового пристрою може використовуватися металошукач «Корунд». Так само з цією метою можна застосовувати спеціальний комплект для виявлення й вилучення осколків «Хрест», до складу якого входять: підйомник для пошуку осколків в ущелинах, водоймах, колодязях до 10 м завглибшки, щуп для виявлення осколків у вузькому лабіринтовому просторі, граблі для роботи в траві, калюжі, бруді й т.п., магнітна кисть для дослідження ґрунту, сміття, снігу і т.д. [4, с. 54].

З метою виявлення осколків у важкодоступних місцях можуть використовуватися металеві щупи, рентгенівські апарати «Інспектор», «Особняк-4». Останні можуть застосовуватися й для дослідження внутрішнього устрою предметів, що викликають підозру на їхню приналежність до вибухового пристрою. Крім того, для визначення центру вибуху рекомендується використовувати спеціальні засоби візування польоту окремих елементів вибухового пристрою («откос», мотузка й т.п.) Для вилучення фрагментів вибухового пристрою й предметів навколишнього оточення необхідно мати столярні й слюсарні інструменти [9, с. 93–96].

На наш погляд, назріла необхідність створення й впровадження у практику уніфікованого спеціалізованого комплексу для роботи зі слідами вибуху на місці події. Очевидно, що різноманіття завдань, які доводиться розв'язувати учасникам огляду вибухового пристрою або місця вибуху, не дає змоги зробити такий комплект компактним. Тому з метою технологізації розслідування даної категорії злочинів створюються пересувні вибухотехнічні лабораторії.

Техніко-криміналістичні засоби і методи фіксації та вилучення слідової інформації з місця кримінального вибуху. Існують різні засоби і методи криміналістичної фіксації доказової інформації (відповідно до різних способів такої фіксації – вербальної (словесної), графічної, предметної, наочно-образної).

Вербальна (словесна) фіксація є найпоширенішою і здійснюється шляхом складання протоколів окремих слідчих дій і звукозапису із застосуванням технічних засобів, наявних у слідчій валізі, а також органолептичних засобів.

Різні прилади, апарати, інструменти та матеріали використовуються і для доволі поширеної у криміналістичному дослідженні вибухонебезпечних об'єктів графічної форми фіксації, за якої шляхом складання планів, схем, креслень, малюнків тощо можна відобразити ті чи інші властивості, сторони та якості об'єкта [10, с. 35–38].

Зважаючи на те, що вибухові речовини змінюють свої властивості під дією кисню (що відбивається на їх збереженні (консервації), а у подальшому – і на результатах їх дослідження та транспортуванні), важливе значення має застосування фото- та відеозаписувальної апаратури, за допомогою якої фіксуються образ об'єкта, його ознаки і властивості, недоступні для безпосереднього сприйняття. Ця форма фіксації доказової інформації дозволяє наочно відтворити місце події для подальшого його аналізу суб'єктами судового розгляду і забезпечує високу точність та об'єктивність відтворення місця злочину.

Техніко-криміналістичні засоби дослідження вибухонебезпечних об'єктів. Усі технічні засоби такого призначення поділяються на: засоби, які використовуються для аналізу окремих складових досліджуваного об'єкта; засоби, які полегшують порівняльне дослідження об'єктів;

засоби, які полегшують оцінку даних, одержаних під час дослідження [11, с. 215].

Різноманіття технічних засобів, що застосовуються для дослідження вибухонебезпечних об'єктів, зумовлюється різноманіттям конструкції вибухових пристроїв та матеріалів, з яких вони виготовлені. Так, хімічний склад вибухової речовини, якою було споряджено вибуховий пристрій, досліджується за допомогою газового аналізатора (наприклад, прилад типу «EGIS», США). Для складних і точних досліджень вибухових речовин та їх слідів у лабораторних умовах можуть застосовуватися газові хроматографи, рентгенофлуоресцентні аналізатори тощо. До технічних засобів, які полегшують проведення порівняльного дослідження вибухонебезпечних об'єктів, дають змогу наочно й швидко порівняти їх за якісними і кількісними характеристиками, належать мікроскопи, лупи, освітлювальні прилади тощо. Оцінка даних, отриманих під час дослідження вибухонебезпечних об'єктів, проводиться з використанням комп'ютерної техніки зі спеціальним програмним забезпеченням, що допомагає автоматизувати процес дослідження.

Техніко-криміналістичні засоби і методи запобігання кримінальним вибухам. Залежно від характеру профілактичних адміністративних заходів із цією метою можуть застосовуватися ті самі прилади, інструменти, пристрої, що й для виявлення, огляду, фіксації, вилучення і дослідження вибухонебезпечних об'єктів.

Так, для проведення огляду і спеціального контролю на режимних об'єктах застосовуються стаціонарні та інші засоби металовиявлення, детектори парів вибухових речовин тощо (наприклад, в аеропортах проводиться контроль багажу із застосуванням рентгенотелевізійної техніки; аналогічна апаратура використовується для виявлення вибухових пристроїв і засобів, що імітують їх, у поштової кореспонденції, посилках тощо). Перевірка важкодоступних місць в автомобілях, будівельних конструкціях, каналах вентиляції здійснюється із застосуванням оглядових дзеркал та ендоскопів (набір МК-1, МК-2 (Німеччина), набір спеціального інструменту PIRO-1 (Англія), набір спеціального інструменту PIRO-2M (Польща, Україна).

Для блокування радіосигналу радіоприймачів, яким можуть бути укомплектовані підривачі саморобних вибухових пристроїв, використовуються генератори перешкод типу «Персей», «Завада», «Форт». Високотужний частотний генератор перешкод «Камиш-М4» допомагає запобігти вибуху відповідних пристроїв, керованих радіоканалом. У випадку застосування на автотранспортних засобах мін-пасток з магнітним кріпленням типу «МПМ», «СПМ» доцільно використовувати систему «Талос» (Великобританія), що має високу стійкість до завад і перемінних магнітних полів [12, с. 87–92].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід підкреслити, що ефективність застосування зазначених засобів залежить від багатьох

чинників, у тому числі наявності їх у достатній кількості, уміння використання, своєчасності технічного обслуговування, ремонту та ін.

Наведений у статті перелік науково-технічних засобів і методів, які використовуються для попередження та розслідування кримінальних вибухів, має важливе значення для створення нових, удосконалення вже існуючих технічних засобів. Також дана інформація необхідна для підготовки навчально-практичної літератури щодо застосування засобів і методів криміналістичної техніки такої спрямованості.

Створення ефективних засобів та методів виявлення, вилучення, дослідження й знешкодження вибухонебезпечних об'єктів допоможе підвищити рівень матеріально-технічного забезпечення вибухотехнічних підрозділів сучасними науково-технічними засобами (комплексами). Тому ці питання необхідно вирішувати, як в середині держави, так і на міжнародному рівні. Адже боротьба з кримінальними вибухами та умовами, які сприяють їх вчиненню, не може замикатись в межах однієї держави. На наше глибоке переконання, необхідний постійний обмін досвідом відповідних фахівців різних держав і взаємодопомога щодо технічного оснащення підрозділів, які розслідують дані види злочини та запобігають вчиненню кримінальних вибухів.

Список літератури

1. Поліщук В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв : дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Поліщук ; НАВС. – К., 2013. – 229 с.
2. Кобець М. В. Науково-технічні (техніко-криміналістичні) засоби, які застосовуються під час попередження та розслідування кримінальних вибухів / М. В. Кобець // Криміналістичний вісник. – К. : ДНДЕКЦ/КНУВС, 2010. – № 1 (13). – С. 87–92.
3. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М., 1997. – 227 с.
4. Скорченко П. Т. Криминалистика / П. Т. Скорченко // Техничко-криминалистическое обеспечение расследования преступлений : учеб. пособ. – М., 1999. – 272 с.
5. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы / Р. С. Белкин. – М., 1988. – 304 с.
6. Дулов А. В. Криминалистика : учеб. пособ. / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.; под ред. А. В. Дулова. – Минск : Экоперспектива, 1998. – 415 с.
7. Топорков А. А. Собираение и исследование объектов взрывотехники / А. А. Топорков // Записки криминалистов. – М., 2001. – 214 с.
8. Моторный И. Д. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике / И. Д. Моторный. – М., 2000. – 335 с.

9. Агинский В. Н. Выездной комплект средств для экспресс анализа взрывчатых веществ / В. Н. Агинский, Ю. М. Дильдин, А. И. Колмаков, С. И. Тетерев // Экспертная практика. М., 1981. – № 18.
10. Пащенко В. І Огляд місць подій за фактами вибухів: довідк.-метод. посіб. / [Пащенко В. І., Ткаченко Є. М., Грущенко С. А., Кобець М. В.]. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2004. – 69 с.
11. Топорков А. А. Собираение и исследование объектов взрывотехники / А. А. Топорков // Записки криминалистов. – М., 1994. – Вып. 4. – С. 213. – 220 с.
12. Кобець М. В. Науково-технічні (техніко-криміналістичні) засоби, які застосовуються під час попередження та розслідування кримінальних вибухів / М. В. Кобець // Криміналістичний вісник. – К. : ДНДЕКЦ/КНУВС, 2010. – № 1 (13). – С. 87–92.

References

1. Polischuk, V. V. (2013). Rozsliduvania zlochiniv, povuazanih z zastosuvanniam vubyhovuh prustroiv [The Investigation of crimes involving the use of explosive devices]. Kyiv, 229.
2. Kobets, N. V. (2010). Naukovo-tehnichni (techiko-kruminalistuchni) zasobu, yaki zastosovujutsa pid chas poperedgennya ta rozslidyvannya kruminalnuh vubyhiv [Scientific and technical (technical and forensic) drug prescribed for the prevention and investigation of crime explosions]. Journal of Forensic, 1 (13), 87–92.
3. Belkin, R. S. (1997). Kriminalisticheskaya enciklopedia [Criminalistics encyclopedia]. Moscow, Russia, 227.
4. Skorchenko, P. T. (1999). Kriminalistika [Criminalistics]. Moscow, Russia, 272.
5. Belkin, R. S. (1988). Kriminalistika [Criminalistics]. Moscow, Russia, 304.
6. Dulov, V. A., Gramovich, G. S., Lapin, A. V. and others (1998). Kriminalistika [Criminalistics]. Minsk, Belarysya: Ekoperspektiva, 415.
7. Toporkov, A. A. (2001). Sobranie i issledovanie obyektov vzrivotekhniki [Collecting and study of objects explosives]. Moscow, Russia, 214.
8. Motornuy, I. D. (2000). Kriminalisticheskaya vzrivotekhniki: novoe ychenie v kriminalistike [The forensic explosives: the new doctrine in criminology]. Moscow, Russia, 335.
9. Aginsky, V. N., Dildin, Y. M., Kolmakov, A. S., Teterev, S. I. (1981). Vyezdnoi komplet sredstv dlya ekspres analiza vzrivotekhniki veshchestv [Field kit for rapid analysis of explosives]. Expert practice. Moscow, 18.
10. Pashchenko, V. I., Tkachenko, E. M., Grushenko, S. A., Kobets, N. V. (2004). Oglyad misty podiy za factamu vubyhiv [Inspection of places of accidents on the facts of explosions]. Kyiv, 69.

11. Toporkov, A. A. (1994). Sobiranie i issledovanie ob'ektov vzruvotekhniki [Collecting and study of objects explosives]. Notes forensics, 4, 213–220.

12. Kobets, N. V. (2010). Naukovo-tekhnichni (tekhniko-kriminalistichni) zasoby yaki zastosovuyutsya pid chas poperedzhennya ta rozsliduvannya kryminalnykh vybuchiv [Scientific and technical (technical and forensic) drug prescribed for the prevention and investigation of crime explosions]. Journal of Forensic, 1 (13), 87–92.

ВОЗМОЖНОСТИ ТЕХНИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ КРИМИНАЛЬНЫХ ВЗРЫВОВ

Ю. П. Приходько

Аннотация. Проведен анализ возможностей технико-криминалистического обеспечения расследования криминальных взрывов. Учитывая специфику данного вида преступлений, был изучен перечень технических средств, используемых при осмотре места происшествия по факту взрыва, а также тех, которые используются при обнаружении и обезвреживании взрывоопасных предметов. Также в статье даются определение технико-криминалистического средства, общекриминалистическая классификация технико-криминалистических средств. При описании технико-криминалистических средств в отдельную категорию вынесено специальное оборудование, которое используется при расследовании криминальных взрывов, с характеристикой возможностей его применения. Данная статья может быть полезной как для практических работников, так и для ученых. Сделанный в статье анализ побуждает к совершенствованию существующих технических средств и разработке новых, с учетом использования их при расследовании криминальных взрывов.

Ключевые слова: технико-криминалистическое обеспечение, криминалистические приемы, криминалистические методы, технические средства, криминальные взрывы, специальные технические средства.

OPPORTUNITIES OF TECHNICAL-CRIMINALISTICS MAINTENANCE OF INVESTIGATION OF CRIMINAL EXPLOSIONS

Yu. P. Prykhodko

Abstract. Analysis of potential of technical-criminalistics supply of criminal explosions investigation was held. In consideration of specific of such kind of crimes, the list of technical modes that are used during the inspection of the site of occurrence on the fact of explosion was studied and that which are used during the detection and defusing of highly explosive objects. In the article the definition of technical-criminalistics modes and generally criminalistics classification of technical-criminalistics mode is given. At the description of technical-criminalistics supply, the special equipment, which is

used in investigations of criminal explosions, is listed in the separate category with the description of its usage possibilities. This article can be useful for the practice executives as well as for the scientists. The analysis made in the article motivates the study and improvement of existent technical modes and the development of the new ones with the account of their usage at the investigations of the criminal explosions.

Keywords: *technical-criminalistics supply, criminalistics technics, criminalistics methods, technical modes, criminal explosions, special technical modes.*

УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА ТА ПОЛІТИЧНА ДУМКА ЗА І. ЛИСЯКОМ-РУДНИЦЬКИМ

Л. С. ПРОТОСАВІЦЬКА, кандидат історичних наук
*Національний університет біоресурсів і природокористування
України*

E-mail: protosavitska@gmail.com

Анотація. У статті викладено погляди І. Лисяка-Рудницького, з'ясовано особливості формування української нації. Досліджено чотири напрями української політичної та правової думки: демократично-народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний.

Ключові слова: народ, нація, консерватизм, народництво, комунізм, інтегральний націоналізм.

Актуальність теми обумовлена потребою вивчення процесу українського націо- та державотворення за І. Лисяком-Рудницьким через дослідження процесу формування української нації у системі загальноєвропейських національних рухів.

Мета дослідження полягає в аналізі на основі залучених джерел та літератури політико-правових поглядів І. Лисяка-Рудницького, визначенні особливостей української правової та політичної думки.

Виклад основного матеріалу. І. Лисяк-Рудницький був автором близько 200 наукових праць з новітньої історії України, формування модерної української нації та української політичної думки XIX–XX ст. [1–9].

У своїх працях І. Лисяк-Рудницький доводить, що національний характер формується історично [7, с. 1]. На його думку, Україна перебуває між Сходом і Заходом. Україна «західна» остільки, постільки вона являє собою органічну складову частину європейської спільноти народів. Європа – це сім'я народів, що поділяють спільну культурну і суспільну спадщину [7, с. 2]. Європейський характер України визначається завдяки впливам і контактам з іншими європейськими країнами.

Водночас «Схід» євроазіатських номадів мав на формування українського національного характеру подвійний вплив: євразійська кочова стихія діяла на український народ ззовні; грецька (візантійська) релігійна й культурна традиція – з середини, формуючи духовність українського суспільства [7, с. 6].

У Київській державі, на думку вченого, поєднано східну, грецько-візантійську релігійну й культурну традицію з переважно західною

суспільною і політичною структурою. Державна і церковна влада були в ті часи не злиті, а розділені, кожна з них була автономна у своїй сфері [7, с. 8]. Свободолюбний, європейський за своєю суттю, дух притаманний українським державним організаціям пізніших епох. Так, Галицько-Волинська держава XIII–XIV ст. виразно еволюціонувала до феодального устрою. Для Литово-Руської держави XIV–XVI ст. характерний дозрілий феодализм з феодальним парламентаризмом. Козацька держава XVII–XVIII ст. мала становий устрій.

Завершуючи дану думку, І. Лисяк-Рудницький припустив, що коли б встояла відроджена в 1917 р. самостійна українська держава, вона б долучилася до західних конституційних форм [7, с. 8]. Наголошував на тому, що українська громадськість у своїй більшості бажала демократичної республіки з соціалістичним забарвленням, а консервативна меншість схилилася до конституційної монархії [7, с. 8].

У статті «Формування українського народу і нації» [8] І. Лисяк-Рудницький розмірковував над поняттями «народ» та «національність». Вважав, що під «народом» слід розуміти одиницю етнічну, а під «нацією» – одиницю політичну [10]. Для народу притаманні такі об'єктивні ознаки, як походження, мова, побут. Народи постали і жили упродовж довгих століть, інколи тисячоліть. Приналежність до народу зумовлена не тільки народженням, а й вихованням.

Вчений наполягав на тому, що кожен народ може і мусить стати нацією [8, с. 14]. Народ є суспільним явищем, незрівнянно старшим і тривалішим, ніж нація.

Існування нації спирається на свідому волю її членів. Суттю нації є воля творити політичний суверенний колектив – державу. Мислитель зазначав: якщо людина не хоче виконувати обов'язків, якщо саботує закони, якщо вона не почуває себе співвідповідальною за долю колективу – тоді вона ділом засвідчує, що не дорожить своєю приналежністю до нації [8, с. 12]. Нація – це колектив людей, що хочуть бути державою [11].

І. Лисяк-Рудницький зазначав, що в західних мовах (французькій, англійській) слово «нація» вживається як синонім держави. Однак не всі держави заслуговують на назву нації. Вчений припускає, що більшість держав не були націями. Так, різні азіатські завойовницькі імперії – це не нації.

Дослідник вказує, що існують також і «бездержавні нації». Так, при дослідженні поняття «нація» І. Лисяк-Рудницький зазначає, що нації можуть складатися з кількох народів, як і народи, що розпадаються на кілька націй [8, с. 12]. Кожна нація має унікальну «субстанцію» (характер, сутність чи якість). Вчений наполягає на тому, що нації слід порівнювати одна з одною [2, с. 32–33].

Щоб нація вмерла, як розмірковує І. Лисяк-Рудницький, зовсім не треба фізичної загибелі того етнічного масиву, який творить її продовження. Вистачає, щоб у колективі згасла воля бути окремим

політичним суб'єктом. Добровільна капітуляція провідної верстви, прийняття нею якоїсь нової, чужої національно-державної ідеології свідчить про «самогубство нації» [8, с. 15].

На основі цього вчений робить висновок, що нація є суспільним утворенням куди слабкішим, ніж народ. Проте нація компенсує це великими досягненнями у сфері політики (держава) та культури. Нація – вищий щабель такого суспільного витвору, як народ [8, с. 16].

Початок формування української нації, на думку І. Лисяка-Рудницького, слід шукати після розпаду Київської Русі, після витворення українського народного колективу. Держава Володимира і Ярослава не була ані «українська», ані «російська» – це була спільна східноєвропейська держава доби патримоніальної монархії, так само як і держава Карла Великого не була ані «німецькою», ані «французькою» [8, с. 26]. Нація вперше на наших теренах, як стверджує вчений, викристалізувалася в Галицько-Волинському Королівстві та Великому князівстві Литовському. Вона «загибає» після Люблінської унії. Вдруге нація «загибає» після ліквідації решток автономних установ козацької України. Вчений доводить, що в другій половині XIX ст. Україна була знову лише «етнографічною масою» [8, с. 18].

Розмірковуючи над тим, що всі нації слід поділити на історичні та неісторичні нації, І. Лисяк-Рудницький вказує на те, що, наприклад, М. Драгоманов виділяє «аристократичні» та «плебейські» нації; І. Кант поділяє народи Австро-Угорщини на дві категорії: «національні групи з самостійною національною історією» і «національні групи без самостійної національної історії». До першої І. Кант зараховував німців, угорців, чехів, поляків, хорватів, італійців; до другої – словаків, сербів, словенців, румунів і русинів (українців); інший вчений, Гю Сітон-Вотсон, як зазначає І. Лисяк-Рудницький, розрізняв «старі сталі нації Європи» та «нові нації», до числа яких Гю Сітон-Вотсон відносив і українців [2, с. 32–33].

У результаті дослідження поняття «нація» І. Лисяк-Рудницький доходить висновку, що вирішальним фактором в існуванні історичних націй було збереження, незважаючи на втрату незалежності, репрезентативної провідної верстви як носія політичної свідомості та «високої» культури. Що ж стосується неісторичних націй, то вони втратили, або ніколи і не мали репрезентативного класу і були зведені до безмовної народної маси, з невисокою національною свідомістю і культурою переважно народного характеру [2, с. 33]. Таким чином, Україну слід віднести до неісторичних націй Середньо-Східної Європи [12, с. 73; 8, с. 21].

Вчений називає змагання до опанування берегів Чорного моря елементом, який зв'язує між собою окремі епохи формування української нації. І. Лисяк-Рудницький відслідковує ці змагання і в Київській Русі, і в Галицько-Волинській державі, і у Великому Князівстві Литовському, і в Гетьманщині, і в новітній УНР [8, с. 23]. Він доводить, що в 1917 р. не вдалося закріпити держави, проте Україна вийшла з революції як політична

нація. Поразка української революції внутрішньо переродила суспільство України, вона створила Україну як модерну політичну націю [12, с. 50, 121]. Навіть більшовики були змушені визнати існування української нації, на противагу старій царській Росії, і створили УРСР [8, с. 25].

Отже, нація за І. Лисяком-Рудницьким – це спільнота з виразною свідомістю і волею, а не просто сукупність індивідів, яким випало мати спільну мову і певні етнічні риси [2, с. 37]. У минулі віки, коли носієм національної самосвідомості була певна репрезентативна верства, зникнення цієї верстви – внаслідок фізичного винищення або через втрату внутрішньої енергії, означало смерть нації [2, с. 37]. Формування української нації завершилося в 1917–1920 рр., упродовж наступних чотирьох десятиліть відбувалася боротьба нації за збереження свого існування. Ця боротьба спрямовувалася як проти радянської Росії, так і проти Польщі, а в роки Другої світової війни – проти нацистської Німеччини [6, с. 149].

Розглядаючи українську політичну думку, І. Лисяк-Рудницький виділяє чотири напрями: демократично-народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний. Наголошує, що перші два неподільно панували до першої світової, а два останні виникли після революції [4, с. 66].

Народницькі риси І. Лисяк-Рудницький бачить і у Товаристві об'єднаних слов'ян, і в Кирило-Мефодіївському братстві [4, с. 66]. Він підкреслював, що програма Кирило-Мефодіївського братства являла собою синтез романтичного націоналізму з радикальними суспільно-політичними ідеями декабристського руху і була сповнена духом християнської віри. Вчений вказує, що Кирило-Мефодіївці основою національного відродження країни вважали визволення селянських мас, а їхньою метою була незалежна українська республіка у федерації слов'янських народів і новий суспільний устрій, який базувався на християнських засадах свободи, справедливості й рівності [2, с. 68].

Вченим, який розвинув ідею федералізму, на думку І. Лисяка-Рудницького, був М. Драгоманов. Дослідженню творчості та поглядів М. Драгоманова І. Лисяк-Рудницький присвятив низку праць [3; 9].

М. Драгоманова І. Лисяк-Рудницький зараховує до соціалістів немарксистського напрямку, який висував пропозиції щодо конституційної реорганізації Росії на засадах федералізму з твердими гарантіями особистих громадянських прав та самоврядування для регіонів і національностей. Драгоманов сподівався забезпечити національні інтереси України шляхом федералізації двох держав – Росії й Австро-Угорщини [4, с. 69; 9].

Досліджуючи напрями української політичної думки, І. Лисяк-Рудницький викриває деякі способи фальсифікації, до яких вдалися радянські дослідники. Зокрема, він різко критикував намагання охарактеризувати І. Франка як «революційного демократа». Він зауважував, що І. Франко дотримувався «еволюційних політичних методів» і не був прихильником насильницьких революцій; він був одним

із засновників радикальної партії, поступово відійшовши від федералістської концепції свого вчителя М. Драгоманова, став одним із перших речників ідеї повністю незалежної української демократичної держави.

Кульмінації демократично-народницька течія, на думку І. Лисяка-Рудницького, досягла у 1917 році. Революційний парламент України, Центральна Рада, був прямим спадкоємцем тієї лінії розвитку, яку започаткувало Кирило-Мефодіївське братство, а розвинув і обґрунтував М. Драгоманов. Першими своїми універсалами Центральна Рада стояла на позиціях автономії та федералізації з Російською державою [4, с. 70].

Стосовно другого напряму української політичної думки – консерватизму, першим виявом новітнього консерватизму, на думку І. Лисяка-Рудницького, була «Історія Русів», яка відображала спосіб мислення значної частини лівобережного дворянства – нащадків козацької старшини. Вчений зазначає, що мрії про відновлення автономної козацької держави зберігалися в цих колах десь до середини XIX століття [4, с. 70]. І. Лисяк-Рудницький вбачав спробу відродити історико-юридичну програму «Історії Русів» в творчості М. Міхновського. У брошурі «Самостійна Україна» М. Міхновський закликав співвітчизників розпочати боротьбу за відновлення «Переяславської конституції» [4, с. 71].

Найвищим виявом консервативного напряму, за І. Лисяком-Рудницьким, був уряд П. Скоропадського в 1918 році. Після падіння російської монархії консервативні елементи в Україні звільнилися від своїх вірнопідданчих обов'язків щодо династії Романових і тепер могли спрямувати свою лояльність на українську державу, яка заявила, що відроджує традиційний козацький устрій XVII–XVIII ст. [4, с. 72]

Прихильником консерватизму часів П. Скоропадського був В. Липинський, який дав поштовх для виникнення цілої української консервативної школи. [5, с. 129]. В. Липинський запропонував нову інтерпретацію української історії і трактував революцію Хмельницького як процес, метою якого було створити українську козацьку державу [13; 14]. Він обстоював незмінність функцій еліти в кожному організованому суспільстві, тим більше, в кожній державі, а також вірив, що здоровий соціальний розвиток потребує рівноваги між силами змін і стабільності, свободи і влади. І. Лисяк-Рудницький вказує, що В. Липинський бачив майбутню незалежну Україну як конституційну монархію з диференційованою класовою структурою на чолі з верствою заможних хліборобів [12, с. 153; 1; 4, с. 73].

Досліджуючи третій напрям української політичної думки – комунізм, І. Лисяк-Рудницький стверджував, що український комунізм не мав дореволюційного коріння, між українським та російським комунізмом існувала принципова відмінність. У Росії більшовики були законними спадкоємцями революційних традицій своєї нації, вони захопили й утримали владу своїми власними силами. А в Україні комунізм було встановлено за «братньої допомоги» російської Червоної армії [4, с. 74].

Проте, зауважує І. Лисяк-Рудницький, українським комуністам випало боронити національні та державні інтереси своєї батьківщини. Розвиток Радянської України зіткнувся з московським централізмом. Порушення державних і національно-культурних прав УРСР – прав, національно гарантованих партійною програмою і радянським законом, – викликали реакцію деяких українських комуністів. Це свідчить про те, що комунізм став українською політичною течією [4, с. 75]. Основна праця українського націонал-комунізму – трактат С. Мазляха та В. Шахрая «До хвилі. Що діється на Україні і з Україною». Ця праця містила гостру критику двозначної політики більшовиків стосовно України і завершувалася програмою побудови незалежної української радянської республіки, що вступає в союз з радянською Росією та іншими соціалістичними державами на засадах справжньої рівності [4, с. 75]. І. Лисяк-Рудницький зазначає, що сталінський терор, штучний голод 1933 р., відновлення курсу на русифікацію в Українській РСР завдали нищівного удару українському комунізмові.

Четвертий напрям української політичної думки – інтегральний націоналізм. Націоналістична течія, на думку вченого, зародилася у 1920-х рр. як реакція на поразку змагань за самостійність України. Націоналісти закликали плекати «новий дух» безкомпромісної войовничості та рішучого утвердження примату національних інтересів [4, с. 77].

Публіцистом, який мав вирішальний вплив на формування ідеології українського інтегрального націоналізму, на думку І. Лисяка-Рудницького, був Д. Донцов. Він був сповнений відризи як до держави Росії, так і до російського народу і його культури [4, с. 77].

Національними ідеями були пронизані також програмні документи ОУН. І. Лисяк-Рудницький вказує, що ОУН ставило собі за мету здобуття національної незалежності революційними засобами. Він зауважує, що націоналісти бачили майбутню незалежну Україну як диктаторську однопартійну державу. Доводить, що було декілька причин, чому інтегральний націоналізм відкидав демократію: саме демократія відповідальна за падіння української держави у 1917–1921 рр.; обурення політикою західних демократичних держав, що відмовлялися визнати і підтримати українську націю; прагнення наслідувати успіх російських більшовиків і диктаторського режиму Ю. Пілсудського в Польщі.

І. Лисяк-Рудницький стверджував, що хоча український інтегральний націоналізм виріс на місцевому ґрунті, він брав собі за зразок тогочасні фашистські рухи й режими на Заході. Згідно з доктриною націоналістів, революційна боротьба мала вестися проти всіх «окупантів» [4, с. 79]. Водночас роки Другої світової війни стали періодом і найбільшого піднесення, і кризи інтегрального націоналізму. Бойові операції УПА одночасно проти фашистської Німеччини і радянської Росії були переконливим свідченням прагнення українського народу до національної незалежності, яку відстоювали за найбільш несприятливих умов [4, с. 81].

Висновки. Підбиваючи підсумки, можемо сказати, що І. Лисяк-

Рудницький у своїх наукових пошуках звертає увагу на розмежування понять «держава» і «нація», вважаючи останнє поняттям дещо глибшим – не всі держави заслуговують назву нації. Він зазначає, що нації можуть складатися з кількох народів, як і народи, які розпадаються на кілька націй. Нації за І. Лисяком-Рудницьким, поділяються на «історичні» та «неісторичні», до останніх він зараховує українську. Крім того, вчений при дослідженні української політичної і правової думки виділяє чотири напрями, які впливали на розвиток історичних подій в Україні в XIX–XX ст. ст.: демократично-народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний.

Список літератури

1. Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський / І. Лисяк-Рудницький // Сучасність. – 1961. – № 6.
2. Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй / І. Лисяк-Рудницький : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.convdocs.org/docs/index-52953.html?page=4>.
3. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
4. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки / І. Лисяк-Рудницький : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Napriamy_ukrainskoi_politychnoi_dumky/.
5. Лисяк-Рудницький І. Консерватизм. Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uahistory.info/2012/02/02/_lisjakrudnickij_rolja_ukrani_v_novtnij_stor.html.
7. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uahistory.info/2012/02/02/_lisjakrudnickij_ukrana_mzh_skhodom_zakhodom.html.
8. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації / І. Лисяк-Рудницький : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goodreads.com/book/show/17879508>.
9. Лисяк-Рудницький І. Mykhailo Drahomanov and the Problem of Ukrainian-Jewish Relations (англ.) / І. Лисяк-Рудницький : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Mykhailo_Drahomanov_and_the_Problem_of_Ukrainian-Jewish_Relations_anhl/.
10. Бондар С. В. Зародження української «модерної» нації в контексті історіософських студій І. Лисяка-Рудницького / С. В. Бондар // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, – 2004. – № 44.

11. Караульна О. М. Теоретичні концепції націогенезу у Лисяка-Рудницького в контексті специфіки розвитку України / О. М. Караульна // Науковий Вісник МНУ Імені В. О. Сухомлинського. – Вип. 3.38 (110) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/115.pdf>.

12. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький та його праці з нової укр. історії / Я. Грицак // Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf>.

13. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський ; ред. Я. Пеленський. – К. : Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.

14. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (нарис інтелектуальної біографії) / Я. Грицак // Сучасність. – 1994. – № 11.

References

1. Lysyak-Rudnytskyi, I. (1961). Vyacheslav Lypynskyi [Vyacheslav Lipinski]. Suchasnist, 6.

2. Lysyak-Rudnytskyi, I. Zauvagy do problemy «istorychnykh» ta «neistorychnykh» natsii [Remarks to the problem of «historical» and «unhistorical» nations]. Available at: <http://ua.convdocs.org/docs/index-52953.html?page>.

3. Lysyak-Rudnytskyi, I. (1994). Istorychni ese [Historical essays]. Kyiv: Osnovy, 554.

4. Lysyak-Rudnytskyi, I. Napriamy ukrainskoi politychnoi dumky [Fields of Ukrainian political thought]. Available at: http://chtyvo.org.ua/authors/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Napriamy_ukrainskoi_politychnoi_dumky/.

5. Lysyak-Rudnytskyi, I. (1994). Konservatyzm. Istorychni ese [Conservatism. Historical essays]. Kyiv: Osnovy, 573.

6. Lysyak-Rudnytskyi, I. Rol Ukrainy v novitnii istorii [The role of Ukraine in recent history]. Available at: http://uahistory.info/2012/02/02/_lisjakrudnickijj_rolja_ukrani_v_novtnijj_stor.html.

7. Lysyak-Rudnytskyi, I. Ukraina mizh Shodom s Zahodom [Ukraine between East and West]. Available at: http://uahistory.info/2012/02/02/_lisjakrudnickijj_ukrana_mzh_skhodom__zakhodom.html.

8. Lysyak-Rudnytskyi, I. Formuvannia ukrainskoho narodu i natsii [Forming Ukrainian people and nation]. Available at: <http://www.goodreads.com/book/show/17879508>.

9. Lysyak-Rudnytskyi, I. Mykhailo Drahomanov and the Problem of Ukrainian-Jewish Relations. Available at: http://chtyvo.org.ua/authors/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Mykhailo_Drahomanov_and_the_Problem_of_Ukrainian-Jewish_Relations_anhl/.

10. Bondar, S. V. (2004). Zarodzhennia ukrainskoi «modernoï» natsii v konteksti istoriosofskykh studii [Ukrainian origin «modern» nation in the context of historiosophical studios of I. Lysyak-Rudnytsky]. Multyversum, Filosofskyi almanakh, 44.

11. Karaulna, O. M. Teoretychni kontseptsiiinatsiohenezu u Lysyaka-Rudnytskoho v konteksti spetsyfyky rozvytku Ukrainy [Theoretical concept of nation-building of Lysyak-Rudnytsky in the context of the specifics of Ukraine]. Available at: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/115.pdf>.

12. Hrytcak, Ya. (1991). Ivan Lysyak-Rudnytskyi ta yoho pratsi z novoi ukrainskoi istorii [Ivan Lysyak-Rudnytsky and his work with the new Ukrainian history]. Available at: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf>.

13. Lypynskyi, V. (1995). [Letters to fellow farmers. On the idea and organization of Ukrainian monarchism]. Kyiv: Kyiv-Filadelfiia, 470.

14. Hrytcak, Ya. (1994). Ivan Lysyak-Rudnytsky (narys intelektualnoi biohrafii) [Ivan Lysyak-Rudnytsky (essay of intellectual biography)]. Suchasnist, 11.

УКРАИНСКАЯ ПРАВОВАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ ПО И. ЛЫСЯКУ-РУДНИЦКОМУ Л. С. Протосавицкая

Аннотация. В статье изложены взгляды И. Лысяка-Рудницкого, определены особенности формирования украинской нации. Исследованы четыре направления украинской политической и правовой мысли: демократически-народническое, консервативное, коммунистическое и интегрально-националистическое.

Ключевые слова: народ, нация, консерватизм, народничество, коммунизм, интегральный национализм.

UKRAINIAN LEGAL AND POLITICAL THOUGHT BY I. LYSYAK-RUDNYTSKY L. S. Protosavitska

Abstract. The article presents the views of I. Lysyaka-Rudnickogo defined features of the formation of the Ukrainian nation. Are investigated four areas of the Ukrainian political and legal thought: the democratic-populist, conservative, of the Communist and integral-nationalist.

Keywords: the people, the nation, conservatism, populism, communism, integral-nationalism.

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОСЛИННИЦТВІ

А. М. РАДЧЕНКО, аспірант*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: simpoti@meta.ua

Анотація. У статті дається визначення поняттям «сортowa діяльність», «принцип», «правовий принцип». Здійснено дослідження правового регулювання селекційної діяльності і насінництва та виокремлено основні принципи правового регулювання сортової діяльності в рослинництві. Запропоновано доповнення Законів України «Про охорону прав на сорти рослин» та «Про насіння і садивний матеріал» основними принципами правового регулювання відповідної сфери.

Ключові слова: *правове регулювання, сорт рослин, рослинництво, селекція, насінництво.*

Актуальність. Необхідно констатувати, що в сучасній науці аграрного права чималий акцент зроблено на розгляд і наукове осмислення практичних питань і вкрай мало уваги приділяється фундаментальним питанням теорії права, зокрема принципам правового регулювання суспільних відносин. Так, на сьогодні не існує чітко визначених принципів правового регулювання сортової діяльності в рослинництві. Адже сортові рослинні ресурси відіграють особливу роль в економічному і соціальному розвитку України, насамперед у стабілізації та збільшенні обсягів виробництва продукції рослинництва як основи продовольчої безпеки держави. Відповідно, виокремлення принципів правового регулювання сортової діяльності в рослинництві має не тільки теоретичне, а й практичне значення та допоможе усвідомити сутність правових інститутів рослинництва, таких як селекція й насінництво.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній і зарубіжній юридичній науці не приділялося достатньої уваги дослідженню принципів правового регулювання сортової діяльності в рослинництві. Тим не менш, слід зазначити, що рядом авторів було запропоновано приблизний перелік принципів правового регулювання селекційної діяльності і насінництва, основою яких є сорт рослин, а також здійснено їх теоретичне обґрунтування. Вказаній проблематиці

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. М. Єрмоленко

присвячені роботи таких відомих науковців, як: З. П. Білошкурської [1], Н. Г. Кузьміної [2], В. І. Левченко [3], В. Ю. Лебедєва [4], М. В. Пухонти [5], В. М. Синельникової [6].

Таким чином, комплексне теоретичне осмислення принципів правового регулювання сортової діяльності в рослинництві є однією з найважливіших задач науки аграрного права України.

Метою дослідження є визначення принципів правового регулювання сортової діяльності в рослинництві.

Виклад основного матеріалу. Нові сорти рослин з високою врожайністю, поліпшеною якістю або кращою стійкістю до шкідників і хвороб здатні значно збільшити продуктивність і якість продукції в сільському господарстві, садівництві та лісовому господарстві. Сортова діяльність відіграє провідну роль у розвитку сільського господарства країни, оскільки вона є невід'ємною частиною селекційної і насінницької діяльності, що є ґрунтовними складовими галузі рослинництва.

Перш ніж перейти до аналізу принципів правового регулювання, вбачаємо за необхідне розкрити його основні дефініції. Так, у межах цього дослідження пропонується під поняттям «сортова діяльність в рослинництві» (далі – сортова діяльність) розуміти процес здійснення відповідними суб'єктами дій, пов'язаних з виведенням нового, покращенням існуючого сорту рослин, тиражуванням та введенням його в господарський обіг та забезпеченням прав на нього. Щодо поняття «принцип», то у словнику іншомовних слів вказується, що воно походить від лат. *principium* – «початок, основа» і означає «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеології; засада; особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хтось у житті і поведінці; основоположення, керівна ідея, основне правило поведінки, діяльності» [7]. Г. В. Чубуков звертає увагу, що правовий принцип – це керівне становище, вихідні засади, що відбивають істотну властивість суспільних відносин, врегульованих правом. Принцип віддзеркалює не всі, а лише одну властивість, окрему сторону явища, чим відрізняється від об'єктивного закону, який висловлює зв'язок між двома властивостями [8, с. 7]. Тобто, поняття принципу розкривається як основне висхідне положення, на якому базуються певне наукове положення, висновок, концепція. Переносячи загальне наукове значення принципу на сферу дії галузі аграрного права, В. М. Єрмоленко визначає принципи аграрного права як основні засади, на яких ґрунтується механізм правового регулювання аграрних відносин [9, с. 55].

На жаль, чітко визначених принципів правового регулювання сортової діяльності ні в науковій літературі, ні в законодавстві не існує. Тому з метою їх виокремлення пропонуємо здійснити дослідження системи принципів правового регулювання селекційної діяльності і насінництва, враховуючи принципи аграрного права.

Так, В. М. Єрмоленко до принципів аграрного права відносить

наступні:

- 1) принцип забезпечення потреб населення і промисловості безпечною і якісною сільськогосподарською сировиною;
- 2) принцип забезпечення продовольчої безпеки держави;
- 3) принцип врахування особливостей сільськогосподарської діяльності;
- 4) принцип вільного обрання селянами форм і напрямів сільськогосподарської діяльності;
- 5) принцип забезпечення рівності учасників аграрних правовідносин;
- 6) принцип підвищення ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки;
- 7) принцип забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства;
- 8) принцип пріоритетності соціального розвитку села;
- 9) принцип екологізації сільського господарства;
- 10) принцип гарантованості захисту прав сільськогосподарських товаровиробників;
- 11) принцип постійного удосконалення механізму правового регулювання аграрних відносин;
- 12) принцип запозичення позитивного досвіду правового регулювання аграрних відносин зарубіжними країнами [9, с. 56–61].

Основним інститутом аграрного права, до складу яких входять норми, що регулюють відносини у сфері охорони прав на сорти рослин та селекції і насінництва, є інститут рослинництва. Тому вважаємо за доцільне здійснити аналіз принципів правового регулювання селекційної діяльності і насінництва. Так, В. М. Синельникова до принципів правового регулювання селекційної діяльності відносить: свободу вибору форм охорони прав на результати творчої діяльності; визнання сорту рослини і породи тварин одним з об'єктів інтелектуальної власності і товаром; договір як основу діяльності щодо створення нового сорту рослини і породи тварини; рівність прав селекціонерів; можливість встановлення виключної прерогативи; захист авторських прав селекціонерів різними галузями законодавства [6, с. 19–22]. На нашу погляд, вказаний перелік принципів є неповним, оскільки охоплює собою лише правову охорону селекційних досягнень. Тому для більш ширшого розкриття системи принципів правового регулювання селекційної діяльності необхідно звернутися до системи принципів, що розкривають специфіку впровадження результатів селекційної діяльності при здійсненні сільськогосподарської діяльності. Так, на думку З. П. Білошкурської, до таких принципів слід віднести: принцип екологічної та економічної обґрунтованості розміщення й виробництва сортового насіння; принцип правового забезпечення охорони сортового насіння і насінневих посівів зернових культур; принцип відповідальності органів управління АПК та посадових осіб за неналежний розвиток

насінництва; принцип підвищення в законодавчому порядку відповідальності за розкрадання сортового насіння; принцип встановлення роздрібних цін на сортовий матеріал [1, с. 8, 14]. В. Ю. Лебедев вважає, що принципами правового регулювання селекційної діяльності необхідно вважати: нерозривний зв'язок селекції з особливим режимом користування природними ресурсами; максимально ефективне використання наукового потенціалу в селекції; поєднання матеріального і морального стимулювання в селекції; обов'язкову ідентифікацію селекційних досягнень; підвищення цивільної, кримінальної та адміністративної відповідальності за протиправні дії в селекції; охорону науково-економічних інтересів держави; обов'язковість міжнародного співробітництва в галузі селекції; взаємність в охороні селекційних досягнень [4, с. 27]. В. І. Левченко доповнює перелік принципів, зазначений В. Ю. Лебедевим, такими принципами, як: принцип взаємності в охороні біологічних об'єктів; принцип охорони науково-економічних інтересів держави в селекції; принцип науково-виробничого ризику в селекції; принцип органічного зв'язку селекції з особливим режимом користування природними ресурсами; принцип максимального використання наукового потенціалу в селекції [3, с. 15–21]. Хочеться також звернутися до думки Н. Г. Кузьміної, згідно з якою в систему принципів необхідно включити принципи, що відображають сучасні тенденції розвитку селекційної діяльності (наприклад, активне застосування біотехнологій при створенні селекційних досягнень та впровадження таких результатів у сільськогосподарське виробництво): принцип збереження біологічного різноманіття в процесі селекційної діяльності; принцип відкритості інформації на всіх етапах здійснення селекційної діяльності; принцип незалежності контролю за селекційною діяльністю і громадське сприяння впровадженню нових сортів рослин [2, с. 62]. Так, А. В. Горелько вважає, що під принципами правового регулювання селекційної діяльності слід розуміти фундаментальні, засадничі положення, які здійснюють функції внутрішнього узгодження, функціонування і безпосереднього регулювання відносин у галузі селекційної діяльності. Така чітка теоретична дефініція принципів правового регулювання селекційної діяльності допоможе посилити роль комплексного правового інституту селекційної діяльності [10]. Керуючись такими критеріями, як особливе значення для цього правового інституту в цілому, відображення його специфіки, істотний вплив на ефективність механізму, а також сучасних тенденцій розвитку можна дійти висновку про те, що до принципів правового регулювання селекційної діяльності слід відносити: принцип збереження біологічного різноманіття при здійсненні селекційної діяльності; принцип прийняття запобіжних заходів в процесі здійснення селекційної діяльності; принцип мінімізації ризику селекційної діяльності на здоров'я людини і навколишнє середовище; принцип незалежності контролю в галузі селекційної діяльності; принцип доступу до інформації в галузі селекційної діяльності [10].

Якщо говорити про такий інститут рослинництва, який здійснює практичне застосування сортів рослин, як насінництво, то Н. В. Пухонта вказує, що принципи його правового регулювання необхідно розділити на дві групи: основні (мають загальний характер і частково є в усіх галузях права) та специфічні (властиві правовому регулюванню насінництва). Так, до першої групи відносять: принцип плановості розвитку насінництва, принцип правильного поєднання галузей і територіального управління насінництвом, принцип матеріальної заінтересованості виробництва сортовим насінням, принцип юридичної відповідальності сільськогосподарських органів і посадових осіб за забезпечення належного розвитку насінництва. До другої групи належать: принцип забезпечення пріоритетного розвитку насінництва серед інших галузей сільськогосподарського виробництва, принцип екологічної обґрунтованості насінництва, принцип підвищеної правової охорони насінницьких посівів і насінневого (посівного) матеріалу [5, с. 34].

Варто зазначити, що ні Закон України «Про насіння і садивний матеріал» від 26 грудня 2002 р. № 411-IV, ні Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 1993 р. № 3116-XII не має чіткого переліку вищезазначених принципів. Тому вважаємо за необхідне доповнити Закон України «Про насіння і садивний матеріал» пунктом, що включав би наступні принципи:

- 1) забезпечення пріоритетного розвитку насінництва серед інших галузей сільськогосподарського виробництва;
- 2) екологічної та економічної обґрунтованості розміщення і виробництва сортового насіння;
- 3) плановості розвитку насінництва;
- 4) підвищеної правової охорони насінницьких посівів і насінневого (посівного) матеріалу;
- 5) матеріальної заінтересованості виробництва сортовим насінням;
- 6) юридичної відповідальності сільськогосподарських органів і посадових осіб за забезпечення належного розвитку насінництва.

Також пропонуємо доповнити Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» переліком таких принципів:

- 1) визнання сорту рослини одним з об'єктів інтелектуальної власності і товаром;
- 2) максимально ефективного використання наукового потенціалу в селекції рослин;
- 3) рівність прав селекціонерів;
- 4) відкритість інформації на всіх етапах здійснення селекційної діяльності;
- 5) мінімізація ризику селекційної діяльності на здоров'я людини і навколишнє середовище;
- 6) збереження біологічного різноманіття в процесі селекційної діяльності;

- 7) охорона науково-економічних інтересів держави в селекції рослин;
- 8) обов'язкова ідентифікація селекційних досягнень;
- 9) захист авторських прав селекціонерів різними галузями законодавства;
- 10) обов'язковість міжнародного співробітництва в галузі селекції рослин.

Разом з тим необхідно враховувати, що сучасною тенденцією функціонування агропромислового комплексу є його перехід на інноваційний розвиток, що може бути досягнуто завдяки застосуванню в селекційній діяльності сучасних біотехнологій (генна інженерія). Однак варто пам'ятати, що, з одного боку, створення нових сортів рослин за допомогою сучасних біотехнологій може призвести до небажаних наслідків для здоров'я людини, а з другого, – вирішити проблему голоду, а також ефективного ведення сільського господарства й підтримки системи охорони здоров'я [11, с. 77]. Тому доцільно врахувати думку А. Меніва, який сформував систему принципів правового регулювання використання генетично модифікованих організмів (далі – ГМО) при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження. Це: принцип запобіжності; принцип пріоритету публічних інтересів при використанні ГМО; принцип раціонального використання і охорони сільськогосподарських угідь при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження; принцип екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людини [12, с. 61]. Вищезазначені принципи віднайшли свою регламентацію в ст. 3 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. № 1103-V.

Так, на основі дослідження принципів правового регулювання селекційної діяльності, насінництва і, зокрема, аграрного права, можна виокремити наступні принципи сортової діяльності:

- 1) принцип забезпечення потреб населення і промисловості безпечним і якісним сортовим насінням;
- 2) принцип мінімізації негативного впливу сортової діяльності на здоров'я людини та навколишнє середовище;
- 3) принцип підвищення ефективності державного регулювання сортової діяльності;
- 4) принцип відкритості інформації на всіх етапах здійснення сортової діяльності;
- 5) принцип врахування особливостей сортової діяльності;
- 6) принцип забезпечення рівності учасників сортової діяльності;
- 7) принцип гарантованості забезпечення охорони і захисту прав суб'єктів сортової діяльності різними галузями права;
- 8) принцип забезпечення пріоритетного розвитку сортової діяльності серед інших галузей сільськогосподарського виробництва.

Висновки і перспективи. Отже, вважаємо, що при подальшому вдосконаленні правового регулювання сортової діяльності в рослинництві вищезазначені принципи необхідно закріпити на законодавчому рівні. Адже запропонований перелік принципів об'єктивно відображає сучасні тенденції в розвитку сортової діяльності і має особливу актуальність для подальшого конструювання цілісного механізму правового регулювання в зазначеній галузі.

Список літератури

1. Белошкурская З. П. Правовое регулирование семеноводства зерновых культур в СССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / З. П. Белошкурская; Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М., 1990. – 24 с.
2. Кузьмина Н. Г. Правовое регулирование селекционной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук / Н. Г. Кузьмина. – М., 2004. – 223 с.
3. Левченко, В. И. Проблемы правового обеспечения селекции и охрана ее достижений в СССР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 / В. И. Левченко; Науч.-исслед. ин-т совет. гос. стр-ва и законодательства. – М., 1990. – 29 с.
4. Лебедев В. Ю. Правовая охрана селекционных достижений в Республике Молдова / В. Ю. Лебедев. – Кишинев : Центр. тип., 1999 . – 344 с.
5. Пухонта Н. В. Семеноводство в СССР: Правовые вопросы / Н. В. Пухонта ; под ред. М. И. Козыря. – Мн. : Наука и техника, 1985. – 111 с.
6. Синельникова В. Н. Проблемы правового регулирования селекционной деятельности : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 / В. Н. Синельникова. – М., 1992. – 46 с.
7. Принцип. Словник іншомовних слів : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=27691>.
8. Чубуков Г. В. Правовое регулирование труда работников сельскохозяйственных предприятий / Г. В. Чубуков. – М. : Наука, 1980. – 245 с.
9. Аграрне право України : підруч. / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
10. Горелько А. В. Принципы правового регулирования селекционной деятельности : теоретические проблемы / А. В. Горелько : [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.simst.bsu.by/main/departments/law/staff/gorelko/publications/12.pdf>.
11. Ермишин А. П. Биотехнология. Биобезопасность. Биоэтика / А. П. Ермишин [и др.] . – Минск : Тэхналогія, 2005. – 430 с.
12. Менив А. О принципах правового регулирования использования

ГМО при выращивании сельскохозяйственной продукции растительного происхождения в Украине и Европейском Союзе / Алексей Менив // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata». – 2015. – № 7. – С. 58–61.

References

1. Beloshkurskaya, Z. P. (1990). Pravovoye regulirovaniye semenovodstva zernovykh kul'tur v SSSR [Legal regulation of seed crops in the USSR]. All-Union Correspondence Institute of Law. Moscow, 24.
2. Kuz'mina, N. G. (2004). Pravovoye regulirovaniye selektsionnoy deyatel'nosti [Legal regulation of breeding activities]. Moscow, 223.
3. Levchenko, V. I. (1990). Problemy pravovogo obespecheniya selektsii i okhrana eye dostizheniy v SSSR [Problems of legal maintenance of plant breeding and protection of its achievements in the USSR]. Research Institute of the Soviet state-building and legislation. Moscow, 29.
4. Lebedev, V. Yu. (1999). Pravovaya okhrana selektsionnykh dostizheniy v Respublike Moldova [The legal protection of selection achievements in the Republic of Moldova]. Tsentr. tip., 344.
5. Pukhonta, N. V. (1985). Semenovodstvo v SSSR: Pravovyye voprosy [Seed production in the Soviet Union: Legal issues]. Nauka i tekhnika, 111.
6. Sinel'nikova, V. N. (1992). Problemy pravovogo regulirovaniya selektsionnoy deyatel'nosti [Problems of legal regulation of breeding activity]. Moscow, 46.
7. Principle. Dictionary of foreign words. Available at: <http://rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=27691>.
8. Chubukov, G. V. (1980). Pravovoye regulirovaniye truda rabotnikov sel'skokhozyaystvennykh predpriyatiy [Legal regulation of work of workers of the agricultural enterprises]. Nauka, 245.
9. Yermolenko, V. M., Hafurova, O. V., Hrebeniuk, M. V. (2010). Ahrarne pravo Ukrainy [Agrarian Law of Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Yurinkom Inter, 608.
10. Gorel'ko, A. V. Printsipy pravovogo regulirovaniya selektsionnoy deyatel'nosti : teoreticheskiye problemy [The principles of legal regulation of breeding activities: theoretical problems]. Available at: <http://www.simst.bsu.by/main/departments/law/staff/gorelko/publications/12.pdf>.
11. Ermishin, A. P. (2005). Biotekhnologiya. Biobezopasnost'. Bioetika [Biotechnology. Biosecurity. Bioethics]. Technology, 430.
12. Menv, A. (2015). O printsipakh pravovogo regulirovaniya ispol'zovaniya GMO pri vyrashchivanii sel's'kokhozyaystvennoy produktsii rastitel'nogo proiskhozhdeniya v Ukraine i Evropeyskom Soyuze [On the principles of legal regulation of the use of GMOs for growing agricultural plant products in Ukraine and the European Union]. International scientific and practical legal journal «Legea si Viata», 7, 58–61.

ПРИНЦИПЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОРТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАСТЕНИЕВОДСТВЕ

А. Н. Радченко

Аннотация. В статье дается определение понятиям «сортная деятельность», «принцип», «правовой принцип». Проведено исследование правового регулирования селекционной деятельности и семеноводства, выделены основные принципы правового регулирования сортной деятельности в растениеводстве. Предложено дополнение Законов Украины «Об охране прав на сорта растений» и «О семенах и посадочном материале» основными принципами правового регулирования соответствующей сферы.

Ключевые слова: правовое регулирование, сорт растений, растениеводство, селекция, семеноводство.

THE PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF VARIETAL ACTIVITIES IN PLANT GROWING

A. M. Radchenko

Abstract. The article provides a definitions of «varietal activities», «principle», «legal principle». The investigation of legal regulation of breeding and seed production has been made and it has singled out the basic principles of legal regulation of varietal activities in plant growing. The article offering a supplement in Law of Ukraine, and the suggested titels are «On Protection of Plant Varieties» and «On seeds and propagating material». Theese titels are suppose to reflect some basic principles of legal regulation of the sector.

Keywords: legal regulation, plant varieties, crop production, breeding, seed production.

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ БЕЗПЕРЕШКОДНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОТРИМАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ВЕТЕРИНАРНІЙ ТА ФІТОСАНІТАРНІЙ СФЕРАХ

А. Р. РАФАЛЬСЬКИЙ, аспірант*

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: andriirafalskii@ukr.net

Анотація. Акцентовано увагу на ролі стадії забезпечення безперешкодної реалізації права у механізмі правового регулювання. З'ясовано та розглянуто групи підстав адміністративної відповідальності уповноважених осіб на надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах. Запропоновано формування системи адміністративних правопорушень, що вчиняються особами, уповноваженими на надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах.

Ключові слова: реалізація права на отримання адміністративних послуг, адміністративні послуги у ветеринарній та фітосанітарній сферах, механізм реалізації права, ветеринарна та фітосанітарна сфери України.

Актуальність. Розбудова публічно-сервісної держави, в тому числі у ветеринарній та фітосанітарних сферах, потребує належного рівня правового регулювання, якому, в свою чергу, відповідає певний механізм правового регулювання. Слід зазначити, що третьою стадією механізму правового регулювання є стадія забезпечення безперешкодної реалізації права шляхом покладення примусових заходів та юридичної відповідальності (далі – стадія забезпечення безперешкодної реалізації права). Хоча дана стадія має факультативний (необов'язковий) характер (її необхідність проявляється у разі неможливості безперешкодно реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки), проте її роль в механізмі правового регулювання є значною. Це пояснюється тим, що дана стадія постає певним етапом правового регулювання, який шляхом застосування системи правових засобів, основним з яких є акт застосування права охоронного характеру, спрямований на досягнення мети правового регулювання. Юридичну ж відповідальність, яка застосовується на даній стадії, науковці розглядають як гарантію забезпечення прав, інтересів громадян та гарантію законності. Це

*Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент О. В. Гулак

зумовлює актуальність проведення дослідження особливостей механізму безперешкодної реалізації права, зокрема, на отримання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах.

Мета дослідження полягає у аналізі особливостей механізму безперешкодної реалізації права на отримання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вважаємо за необхідне зазначити, що теоретико-методологічним підґрунтям статті постають дослідження таких вчених: О. І. Бобильова, В. М. Єрмоленка, С. О. Комарова, А. В. Коструби, В. І. Курила, В. О. Лучиної, П. М. Рабіновича, М. М. Рассолова, О. П. Світличного, О. Ф. Скакун та інших. Водночас проведений доктринальний аналіз засвідчив практично відсутність у науковому середовищі спеціальних досліджень, які були б спрямовані на визначення особливостей механізму безперешкодної реалізації права на отримання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах України.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в рамках даної теми дослідження увагу буде зосереджено саме на механізмі покладення адміністративної відповідальності за порушення порядку надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах України. Насамперед слід наголосити на тому, що для дослідження механізму притягнення до адміністративної відповідальності як засобу забезпечення безперешкодної реалізації права на отримання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах потребують з'ясування підстави цієї відповідальності, адже саме підставами будь-якої юридичної відповідальності, на думку О. Ф. Скакун, є «сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою та належною» [1, с. 439].

На основі проведених доктринальних досліджень [1, с. 439–440; 2, с. 254], у роботі було зроблено висновок про необхідність розподілу підстав адміністративної відповідальності на: 1) фактичну підставу – факт здійснення суспільно небезпечної поведінки (правопорушення); 2) юридичну підставу – сукупність обставин, які роблять юридичну відповідальність належною. При цьому до юридичних підстав адміністративної відповідальності слід відносити: 1) нормативну підставу: систему правових норм матеріально-правового, адміністративно-процесуального та організаційного характеру; 2) відсутність підстав для звільнення від відповідальності та обставин, які виключають відповідальність (наприклад, стан крайньої необхідності, перебування в стані неосудності); 3) процесуальну підставу – правозастосовний акт (рішення компетентного державного органу, яким покладається юридична відповідальність).

Проведені дослідження показали, що нормативні підстави адміністративної відповідальності визначаються саме Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [3], який містить

норми матеріально-правового, адміністративно-процесуального та організаційного характеру. Разом з тим найбільший інтерес в рамках даного дослідження становлять саме матеріально-правові норми, які визначають склади адміністративних правопорушень, що можуть вчинятися уповноваженими особами під час надання адміністративних послуг суб'єктам ветеринарної та фітосанітарної сфери.

Досліджуючи дану систему складів, у роботі отримано висновок щодо доцільності поділяти результати напрацювань В. Д. Павленка щодо системи адміністративних правопорушень суб'єктів надання публічних послуг у аграрному секторі економіки України. Так, автор, ґрунтуючись на тому, що суб'єкти надання публічних послуг, з одного боку, є суб'єктами владних повноважень, а з другого, – суб'єктами публічно-сервісної діяльності, запропонував розподіляти адміністративні правопорушення, що вчиняються суб'єктами надання публічних послуг у аграрному секторі економіки України, на: 1) адміністративні правопорушення загального характеру (можуть вчинятися всіма суб'єктами владних повноважень, у тому числі суб'єктами публічно-сервісної діяльності); 2) адміністративні правопорушення у сфері публічних послуг, які у свою чергу поділяються на: а) адміністративні правопорушення в сфері надання публічних послуг загального характеру (ті правопорушення, що посягають на встановлений порядок надання публічних послуг, які надаються не лише суб'єктам аграрного сектору економіки України); б) адміністративні правопорушення у сфері надання публічних послуг в аграрному секторі економіки України [4, с. 111].

Разом із тим проведене дослідження чинного законодавства України допомагає дійти висновку щодо існування двох груп адміністративних правопорушень, що вчиняються особами, уповноваженими на надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах: 1) адміністративні правопорушення загального характеру (можуть вчинятися всіма суб'єктами владних повноважень, у тому числі державними службовцями органів державної влади, уповноваженими на надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах); 2) адміністративні правопорушення у сфері надання адміністративних послуг загального характеру (ті правопорушення, що посягають на встановлений порядок надання адміністративних послуг, які надаються не лише суб'єктам ветеринарної та фітосанітарної сфери).

Наприклад, до першої групи входять адміністративні правопорушення, склади яких визначені: 1) ст. 172⁴ КУпАП – порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; 2) ст. 172⁵ КУпАП – порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви); 3) ст. 172⁷ КУпАП – порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів; 4) ст. 172⁸ КУпАП – незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з

виконанням службових повноважень; 5) ст. 212³ КУпАП – порушення права на інформацію та права на звернення.

До другої групи входять адміністративні правопорушення, визначені: 1) ст. 166¹⁰ КУпАП – порушення порядку видачі документа дозвільного характеру; 2) ст. 166¹² КУпАП – порушення законодавства про ліцензування певних видів господарської діяльності; 3) ст. 188³⁸ КУпАП – невиконання приписів посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності.

Аналіз юридичних складів даних адміністративних правопорушень дає змогу встановити, що об'єктом даних правопорушень є порядок надання лише дозвільних адміністративних послуг. Це засвідчує відсутність на даний час у чинному законодавстві України адміністративної відповідальності за порушення порядку надання, у тому числі державними службовцями органів державної влади, уповноваженими на надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах, реєстраційних послуг, що є істотною прогалиною, яка, на нашу думку, потребує подальшого законодавчого регулювання.

Наступними складовими нормативної підстави адміністративної відповідальності уповноважених осіб органів державної влади, що надають адміністративні послуги у ветеринарній та фітосанітарній сферах, під час надання адміністративних послуг суб'єктам ветеринарної та фітосанітарної сфери є: 1) організаційно-правові норми (ст. 221 КУпАП та ст. 225 КУпАП, які визначають підвідомчість справ про адміністративні правопорушення); 2) процесуально-правові норми: а) норми розділу IV КУпАП, якими визначаються порядок складання протоколів про адміністративні правопорушення, порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення, місце та строки такого розгляду, порядок оцінки доказів, порядок оголошення, вручення постанови у справі, строки та порядок її оскарження; б) норми розділу V КУпАП, якими визначається порядок виконання постанови про накладення адміністративного стягнення [3].

Зазначимо, що фактичною підставою настання адміністративної відповідальності уповноважених осіб органів державної влади, що надають адміністративні послуги у ветеринарній та фітосанітарній сферах, під час надання адміністративних послуг суб'єктам ветеринарної та фітосанітарної сфери, є адміністративне правопорушення, тобто протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи суб'єктів ветеринарної та фітосанітарної сфери, на встановлений порядок управління при наданні адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах.

Продовжуючи дослідження підстав настання адміністративної відповідальності уповноважених осіб органів державної влади, що надають адміністративні послуги у ветеринарній та фітосанітарній

сферах, за правопорушення у сфері надання адміністративних послуг, зазначимо, що у випадку вчинення вказаними особами адміністративного правопорушення (фактична підстава адміністративної відповідальності), між ними та уповноваженими державними органами виникають правовідносини щодо притягнення до адміністративної відповідальності, в яких саме реалізуються положення процесуально-правових норм. Слід зазначити, що юридичним фактом, на підставі якого виникають дані правовідносини, є матеріально-правові норми, які містять юридичні склади адміністративних правопорушень (факт-модель) та безпосередньо саме адміністративне правопорушення (факт-реальність). Процесуальною формою правовідносин щодо накладення адміністративної відповідальності є провадження у справах про адміністративні правопорушення, яке складається із чотирьох стадій: двох обов'язкових та двох факультативних.

Висновки. Таким чином, у дослідженні акцентовано увагу на ролі стадії забезпечення безперешкодної реалізації права у механізмі правового регулювання. З'ясовано та розглянуто групи підстав адміністративної відповідальності уповноважених осіб на надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах. Запропоновано формування системи адміністративних правопорушень, що вчиняються особами, уповноваженими на надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах, яка включає дві групи: адміністративні правопорушення загального характеру та адміністративні правопорушення у сфері надання адміністративних послуг загального характеру. Разом з тим зауважимо, що розглянуте питання є важливим та потребує подальших наукових досліджень.

Список літератури

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. ; 2-ге вид., перероб. і доп. / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
2. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підруч. / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
4. Павленко Д. В. Адміністративна відповідальність суб'єктів надання публічних послуг в аграрному секторі економіки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Д. В. Павленко; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2014. – 245 с.

References

1. Skakun, O. F. (2009). Teoriia derzhavy i prava (Entsyklopedychnyi kurs): pidruchnyk [Theory of law]. Kharkiv: Espada, 752.

2. Kolpakov, V. K., Kuzmenko, O. V. (2003). Administratyvne pravo Ukrainy: Pidruchnyk [Administrative Law Ukraine]. K.: YurinkomInter, 2003, 544.

3. Law of Ukraine of December 7, 1984 «Code of Ukraine on Administrative Offences». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

4. Pavlenko, D. V. (2014). Administratyvna vidpovidalnist subiektiv nadання publichnykh posluh v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Administrative responsibility of public services in the agricultural sector Ukraine]. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 245.

ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА БЕСПРЕПЯТСТВЕННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ПОЛУЧЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ УСЛУГ В ВЕТЕРИНАРНОЙ И ФИТОСАНИТАРНОЙ СФЕРАХ

А. Р. Рафальский

Аннотация. Акцентируется внимание на роли стадии обеспечения беспрепятственной реализации права в механизме правового регулирования. Выявлены и рассмотрены группы оснований административной ответственности уполномоченных лиц на предоставление административных услуг в ветеринарной и фитосанитарной сферах. Предложено формирование системы административных правонарушений, совершаемых лицами, уполномоченными на предоставление административных услуг в ветеринарной и фитосанитарной сферах.

Ключевые слова: реализация права на получение административных услуг, административные услуги в ветеринарной и фитосанитарной сферах, механизм реализации права, ветеринарная и фитосанитарная сферы Украины.

FEATURES THE MECHANISM OF UNHAMPERED REALIZATION OF RIGHTS FOR ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE VETERINARY AND PHYTOSANITARY SPHERE

A. R. Rafalski

Abstract. The attention is focused on the role of stage ensure unhampered implementation of the right in the mechanism of legal regulation. It was found and examined the grounds of administrative responsibility of authorized persons to provide administrative services in the veterinary and phytosanitary sectors. A feasibility of forming a system of administrative offenses committed by persons authorized to provide administrative services in the veterinary and phytosanitary sectors.

Keywords: exercising the right to receive administrative services, administrative services in the veterinary and phytosanitary spheres, mechanism of implementation the right, veterinary and phytosanitary sphere of Ukraine.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ВИРОБНИКІВ ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Я. О. САМСОНОВА, кандидат юридичних наук
Національний юридичний університет імені Ярослава
Мудрого
E-mail: atlant23@mail.ru

Анотація. У статті проведено аналіз правового забезпечення державної бюджетної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції за законодавством України та країн Європейського Союзу, сформульовано пропозиції з удосконалення чинного національного законодавства у досліджуваній сфері.

Ключові слова: органічне виробництво, сільськогосподарська продукція, державна підтримка сільського господарства, бюджетна дотація.

Актуальність. Проблеми забезпечення виробництва екологічно чистої продукції мають першочергове значення для держави. Це пояснюється насамперед впливом на формування здоров'я нації, яке за ст. 3 Основного Закону визнається однією із найвищих соціальних цінностей. Україна має великий потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції на відміну від більшості країн, де природно-кліматичні умови не сприяють її виробництву, тому така продукція має дуже високу вартість та недоступність для більшості населення. Розвиток органічного виробництва сільськогосподарської продукції передбачає можливість забезпечення стабільності розвитку аграрного сектору через раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, виправлення близької до критичної екологічної ситуації країни, а також зайняття конкурентних позицій на міжнародному ринку виробників такої продукції.

Загальновизнано у всьому цивілізованому світі те, що аграрний сектор – це система, не спроможна до саморегулювання. Виробництво органічної продукції, яке супроводжується дуже великим ступенем ризикованості та у більшості випадків є найбільш затратним, ніж традиційне виробництво, не здатне розвиватися, особливо на стадії становлення, без цілеспрямованої державної підтримки товаровиробників, яка на сьогодні потребує зміни пріоритетів в умовах світової глобалізації. Слід зазначити, що Україна займає 16 місце серед 160 країн виробників органічної продукції, маючи майже 368,9 га

органічних угідь [2], але ця продукція в основному спрямована на експорт в якості сировини. Тому пріоритетом державної політики має бути розвиток виробництва не тільки тієї органічної продукції, яка має попит на міжнародному ринку як сировина, а й забезпечення рівних умов функціонування всіх суб'єктів господарювання органічного напрямку, незалежно від виду та обсягів виробництва.

Мета дослідження – аналіз правового забезпечення державної підтримки виробництва органічної продукції в Україні, визначення недоліків механізмів її реалізації та надання рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері в умовах світових інтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням державної підтримки в сільському господарстві та особливостям правового регулювання виробництва органічної продукції присвячені праці таких вітчизняних науковців, як В. Артиша, Н. Берлача, Н. Бондарчука, А. Духневича, В. Єрмоленка, П. Кулинич, Т. Курман, А. Малої, С. Марченко, Б. Пасхавера, А. Статівки, В. Уркевича, О. Царенка, проте правові засади державної підтримки виробництва органічної продукції на сьогодні потребують окремого наукового дослідження, враховуючи проблемність та актуальність даного питання.

Виклад основного матеріалу. Загальний порядок надання державної підтримки виробникам сільськогосподарської продукції у бюджетній, кредитній, цінovій та регуляторній сферах визначає Закон України «Про державну підтримку сільського господарства» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV [7]. Цей документ визначає основи державної політики щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, включаючи органічну.

В руслі визначеної теми нашого дослідження вважаємо за доцільне почати з аналізу шляхів правового забезпечення одного із суттєвих напрямів державної підтримки – бюджетних дотацій. Так, бюджетна або спеціальна бюджетна тваринницька дотація надається суб'єктам, які є безпосередніми виробниками об'єктів такої дотації, виключно передбачених ст. 15 зазначеного Закону. Тваринницька дотація виплачується Аграрним фондом у розмірах та порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Спеціальна бюджетна дотація надається лише по тваринах, що пройшли ідентифікацію та реєстрацію відповідно до закону, за умови повного впровадження системи наступного контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, наданих на зазначені потреби. Виключний перелік напрямів використання бюджетної та спеціальної бюджетної дотації визначено у Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 884 [8].

Чинним законодавством також передбачено спеціальні норми щодо датування сільськогосподарських виробників тваринницької органічної продукції – виробників екологічно чистого молока. Бюджетна дотація за

екологічно чисте молоко власного виробництва, продане молокопереробним підприємствам для виготовлення продуктів дитячого харчування на молочній основі (ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі») надається сільськогосподарським підприємствам та фізичним особам, що провадять діяльність на території, якій надано статус спеціальної сировинної зони для виробництва сільськогосподарської продукції, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам до виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування, мають відповідний сертифікат якості, здають молоко на молокопереробні підприємства, які виробляють продукти дитячого харчування на молочній основі, за 1 тонну молока в заліковій вазі. Перелік молокопереробних підприємств визначає Міністерство аграрної політики та продовольства. Розмір дотації становить 750 гривень за 1 тонну молока [9].

Наступним напрямом державної бюджетної підтримки, передбаченим Законом України «Про державну підтримку сільського господарства в Україні», є державні заставні закупівлі зерна. Така підтримка має загальний характер для усіх виробників зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання й передбачає надання Аграрним фондом бюджетної позики виробнику зерна під заставу такого зерна. Плата за використання бюджетної позики встановлюється на рівні 50 % від середньозваженого процента за кредитами банків, наданих строком до 12 календарних місяців та повністю забезпечених заставою.

Серед інших видів бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, передбачених Законом, слід зазначити: виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь; часткове відшкодування вартості висіяного високорепродукційного насіння сільськогосподарських культур; виконання цільових державних програм, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, боротьбу зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин і тварин; форвардні закупівлі зерна на організованому аграрному ринку; відшкодування в обсязі до 50 % вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів для утримання великої рогатої худоби, свиней, птиці, доїльних залів та утворених на кооперативних засадах м'ясопереробних підприємств, а також в обсязі до 30 % відшкодування вартості закупівлі техніки та обладнання для сільськогосподарського виробництва, будівництва й реконструкції підсобних підприємств з переробки та зберігання сільськогосподарської продукції; звільнення від ввізного мита техніки та обладнання для сільськогосподарського виробництва, аналоги яких не виробляються в Україні; здешевлення вартості засобів ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин; підтримку надання послуг з маркетингу та просування продукції на ринок; а також підтримка заходів, пов'язаних із забезпеченням контролю якості та безпеки продуктів харчування (ст. 17-2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» від

24 червня 2004 р.). На жаль, більшість напрямів цієї підтримки сьогодні мають декларативний характер, що пов'язано з відсутністю нормативно затверджених механізмів її реалізації, а також коштів, передбачених державним бюджетом.

З огляду на обрану тематику слід приділити увагу останньому із зазначених напрямів державної підтримки, враховуючи досвід його врегулювання у законодавстві європейських країн. Варто зауважити, що цей вид підтримки сьогодні в Україні існує тільки на папері через відсутність нормативно затвердженого порядку його надання, який за Законом повинен бути визначений постановою Кабінету Міністрів України. Аналіз досвіду нормативно-правового регулювання в країнах Європейського Союзу показує, що до 2000 р. для покриття витрат на заходи стосовно контролю якості передбачалась можливість надання допомоги в розмірі до 100 % вартості обов'язкового контролю та 70 % вартості необов'язкового контролю. Однак у зв'язку з тим, що безпека та якість сільськогосподарської продукції набули все більшого значення саме під час процесу виробництва, передусім у зв'язку з зобов'язанням використовувати НАССР*, вартість такого контролю стала звичайною частиною вартості виробництва. Отже, така допомога стала мати реальний ризик порушення умов конкуренції, особливо, коли цю допомогу виплачують вибірково. Це вплинуло на прийняття ст. 13 «Настанов Співтовариства про державну допомогу в аграрному секторі» (далі – Настанови Співтовариства) від 1 лютого 2000 р. [4], яка визначила, що допомога не може бути надана для звичайного контролю якості в процесі виробництва та звичайного контролю продукції, що проводяться виробником, незалежно від того, чи такий контроль здійснюється на добровільних засадах чи примусово, як частина НАССР або подібних систем. Допомога може бути надана лише для контролю, здійсненого третіми особами або від їх імені, такими як компетентні регулятивні органи влади чи органи, що діють від їх імені, або незалежними органами, відповідальними за контроль та нагляд за використанням позначень країни походження товару, позначень екологічних характеристик товару та знаків якості.

В особливому випадку у разі виплати допомоги для покриття витрат на проведення контрольних заходів, вжитих для забезпечення автентичності позначень країни походження товару або сертифікатів, особливого характеру у рамках Регламенту Ради (ЄЕС) № 2082/92 від 14 липня 1992 р. про сертифікати специфічного характеру для сільськогосподарської та харчової продукції та інших нормативних актів ЄЕС, було дозволено надання тимчасової й дегресивної допомоги для

* НАССР (англ. *Hazard Analysis and Critical Control Point*) – система, яка ідентифікує, оцінює і контролює небезпечні фактори, що є визначальними для безпечності харчових продуктів. Впроваджена в Україні Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» від 22 липня 2014 р. № 1602-VII.

покриття вартості контрольних заходів упродовж перших шести років після створення системи контролю. Через особливу заінтересованість у забезпеченні розвитку методів екологічно чистого виробництва Настановами Співтовариства передбачено надання допомоги для застосування методів контролю екологічної чистоти виробництва, що здійснюється в рамках Регламенту Ради (ЄЕС) № 2092/91 щодо органічного виробництва сільськогосподарської продукції та позначень від 24 червня 1991 р. у розмірі до 100 % фактично понесених витрат. Таким чином, при розробці Кабінетом Міністрів України Порядку надання цього виду допомоги слід враховувати досвід нормативно-правової регламентації її надання в країнах ЄС.

Аналіз правового забезпечення напрямів бюджетної підтримки виробників органічної продукції в Україні дає підстави стверджувати, що ця підтримка здійснюється на загальних засадах для усіх виробників сільськогосподарської продукції, за винятком виробників екологічно чистого молока. З метою стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до виробництва органічної продукції, на нашу думку, слід передбачити окремі напрями підтримки виробництва такої продукції, визначаючи її як пріоритетну. Серед таких напрямів доцільно зазначити надання виробникам органічної продукції рослинного походження бюджетних субсидій у перехідний період, а також повне або часткове погашення вартості послуг сертифікації.

Загалом зазначені форми бюджетної підтримки належать до заходів «жовтого кошика», через що їх обсяг обмежено вимогами, передбаченими Угодою Світової Організації Торгівлі (далі СОТ) «Про сільське господарство» [11]. Разом з тим, відповідно до законодавства Європейського Союзу та вимог СОТ пряма державна підтримка дозволяється, в окремих випадках, виходячи з соціальних та політичних причин. Так, Програмою 2000 [5, с. 111] запроваджені правила, відповідно до яких будь-який вид прямої підтримки доходів передбачає врахування: по-перше, принципу захисту навколишнього середовища/перехресної відповідальності, який зобов'язав фермерів дотримуватись відповідних екологічних норм, якщо вони хочуть отримувати компенсаційні платежі в повному обсязі; по-друге, принципу модуляції, який надав можливість членам ЄС переміщувати прямі виплати на одну ферму в залежності від рівня зайнятості; по-третє, можливості використовувати заощадження від перехресної відповідальності та модуляції не тільки на агроекологічні заходи, а й на розвиток сільських територій. Отримання суб'єктом господарювання повного обсягу єдиної субсидії залежить від виконання ряду вимог щодо охорони навколишнього середовища, безпеки харчових продуктів, захисту рослин і стандартів утримання тварин. У разі невиконання перелічених вимог, субсидії скорочуватимуться на суму можливої шкоди або ризику нанесення шкоди від недотримання вимог.

Окрім цього, серед основних принципів надання державної

допомоги у вищезазначених Настановах Співтовариства визначено, що будь-який тип допомоги повинен містити стимул або вимогу зустрічних дій з боку бенефіціара; надання державної підтримки повинно містити оцінку очікуваного впливу на навколишнє середовище діяльності, допомога на здійснення якої надається; розмір допомоги визначається як частка обсягу допомоги до всього обсягу витрат, на які спрямовується допомога. Але стимулюючі виплати не повинні перевищувати 20 % втраченого прибутку та додаткових витрат, зумовлених даними зобов'язаннями, якщо лише не буде доведено, що для ефективної імплементації цих заходів необхідний більший розмір цих виплат. Отже, державна бюджетна підтримка не повинна бути спрямована тільки на покращення фінансового стану окремого виробника, вона має охоплювати також покращення екологічного стану сільських територій та сприяти захисту навколишнього середовища. На цьому наголошує у своїх працях С. І. Марченко, стверджуючи що державна підтримка товарного сільськогосподарського виробництва України має бути спрямована на забезпечення продовольчої безпеки держави, вирішення соціально-економічних проблем, сприяння соціальному розвитку сільських територій, відновлення та підтримання екологічної рівноваги територій [3, с. 145–149]. У зв'язку з цим, як стверджує Н. В. Бондарчук, існує нагальна необхідність у розробці та прийнятті власної «Державної програми розвитку природного виробництва як екологічно, соціально та економічно доцільного напрямку виробничої діяльності [1, с. 159].

Спеціальним законодавчим актом, який на сьогодні регулює питання державної політики у сфері природного агровиробництва та встановлює основні завдання перед державою щодо підтримки розвитку органічного виробництва, є Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 3 вересня 2013 р., № 425-VII [6]. Нормами цього Закону не передбачено конкретні заходи державної бюджетної підтримки, які б стимулювали товаровиробників до органічного виробництва сільськогосподарської продукції.

Низка чинних законодавчих актів, які передбачають механізми стимулювання підприємств до раціонального, екологічно безпечного використання задіяних у виробництві ресурсів (Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III, Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. № 962-IV) теж залишають на декларативному рівні державну підтримку впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства через відсутність нормативно визначеного порядку стимулювання користувачів, які здійснюють землеохоронні заходи.

Висновки. Аналіз національних нормативно-правових актів у сфері державної підтримки у сільському господарстві дає підстави зробити

висновок про відсутність такої підтримки окремо для виробників органічної продукції, за винятком виробників екологічно чистого молока. Тому, враховуючи завдання, яке поставлене перед Україною Стратегією державної екологічної політики на період до 2020 року [10] щодо створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення двократного збільшення площ їх використання у 2020 р. до базового рівня, необхідно передбачити спеціальні норми щодо надання пріоритетів державної підтримки виробникам органічної продукції як суб'єктам, які відповідають нормативним критеріям та принципам надання такої підтримки, виходячи із вимог СОТ і чинного законодавства ЄС. Однак, щоб ці норми не мали концептуального характеру, необхідною складовою такого процесу повинні стати розробка й прийняття відповідних підзаконних актів із визначенням детальних механізмів реалізації норм, строків виконання та відповідальних осіб. Також, виходячи з вищенаведеного, слід на законодавчому рівні, зокрема у ст. 4 Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», закріпити принципи протекціонізму органічного виробництва та пріоритетності цього напрямку у сільському господарстві.

Список літератури

1. Бондарчук Н. В. Напрями державної підтримки у сфері природного агровиробництва / Н. В. Бондарчук // Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. – 2015. – Вип. 1 (35). – С. 157–161.
2. Камінський В. Органічне землеробство – шлях до продовольчої безпеки / В. Камінський // Віче. – 2014. – № 9 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4161/>.
3. Марченко С. І. Поняття державної підтримки суб'єктів аграрного підприємництва / С. І. Марченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2002. – Вип. 46. – С. 145–149. – (Серія «Юридичні науки»).
4. Настанови Співтовариства про державну допомогу в аграрному секторі // Офіційний вісник Європейських Співтовариств : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.minjust.gov.ua/file/32202.
5. Правове регулювання надання державної допомоги в Європейському Союзі та Україні. Шляхи адаптації законодавства України / О. В. Нів'євський, С. В. Таран, Н. І. Лещенко. – К. : Центр учбової л-ри, 2008. – 180 с.
6. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 3 вересня 2013 р. № 425-VII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.
7. Про державну підтримку сільського господарства : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV : [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

8. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 884 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

9. Про затвердження розмірів бюджетної тваринницької дотації на 2011 рік : постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2011 р. № 182 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

11. Угода про сільське господарство від 15 квітня 1994 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

References

1. Bondarchuk, N. V. (2015). Napriamy derzhavnoi pidtrymky u sferi pryrodnoho ahrovyrobnytstva [Directions of state support are in the field of natural agrarian production]. Announcer of the Dnepropetrovsk state agrarian and economic university, 1(35), 157–161.

2. Kaminskyi, V. (2014). Orhanichne zemlerobstvo – shliakh do prodovolchoi bezpeky [Organic agriculture is a way to food safety]. Veche, 9. Available at: <http://www.viche.info/journal/4161/>.

3. Marchenko, S. I. (2002). Poniattia derzhavnoi pidtrymky sub'iektiv ahrarnoho pidpriemnytstva [Concept of state support of agrarian business entities]. Announcer of the Taras Shevchenko national university of the Kiev. Legal sciences, 46, 145–149.

4. Nastanovy Spivtovarystva pro derzhavnu dopomohu v ahrarnomu sektori [Guidelines on state aid Community in agricultural sector]. Official Journal of the European Communities, 2008/C 184/07. Available at: old.minjust.gov.ua/file/32202.

5. Niv'ievskyi, O. V., Taran, S. V., Leshchenko, N. I. (2008). Pravove rehuliuвання nadання derzhavnoi dopomohy v Yevropeiskomu Soiuzi ta Ukraini. Shliakhy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy [The legal regulation of grant of state help is in European Union and Ukraine. Ways of adaptation of legislation of Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Center of educational literature, 180.

6. Law of Ukraine of September 3, 2013 № 425-VII «On the production and turnover of organic agricultural products and raw materials». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

7. Law of Ukraine of June 24, 2004 № 1877-IV «On State Support of Agriculture». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

8. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 28, 2015 № 884 «On approval of the use of funds provided by the state budget to support the livestock industry». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

9. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 2, 2011 № 182 «On approval of the budgetary subsidies for livestock 2011». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

10. Law of Ukraine of December 21, 2010 № 2818-VI «On Fundamentals (strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine till 2020». Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

11. Agreement on Agriculture on April 15, 1994. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ОРГАНИЧЕСКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В УКРАИНЕ

Я. А. Самсонова

Аннотация. В статье осуществлен анализ правового обеспечения государственной бюджетной поддержки производителей органичной сельскохозяйственной продукции по законодательству Украины и стран Европейского Союза, сформулированы предложения по усовершенствованию действующего национального законодательства в исследуемой сфере.

Ключевые слова: органическое производство, сельскохозяйственная продукция, государственная поддержка сельского хозяйства, бюджетная дотация.

LEGAL PROVIDING OF SUPPORT OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS IN UKRAINE

Y. O. Samsonova

Abstract. The article analyzes the legal provision of state budget support of organic agricultural products under Ukrainian law and the law of European Union. There were formulated some proposals to improve national legislation in this area.

Keywords: organic farming, agricultural products, state support of agriculture, budget subsidy.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НОРМАМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

**О. П. СВІТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

E-mail: a.svetlichnyj@ukr.net

Анотація. У статті розкрито роль норм публічного права у захисті прав та законних інтересів людини і громадянина. Звертається увага на те, що питання захисту прав людини і громадянина нормами публічного права завжди викликало наукові дискусії серед вчених. Незважаючи на те, що окремі аспекти захисту прав та законних інтересів людини і громадянина досліджувалися вченими-адміністративістами, разом із тим у теорії адміністративного права існують проблемні питання, зокрема, це стосується теоретичного аналізу особливостей захисту прав людини і громадянина та їх законних інтересів нормами публічного права. Робиться висновок, що сучасне публічне право покликане захищати права і законні інтереси людини і громадянина, що є одним із основних завдань адміністративного права.

Ключові слова: захист прав людини і громадянина, законні інтереси, теоретичний аналіз, правове регулювання, публічне право, юридична регламентація.

Проблема захисту прав людини і громадянина нормами публічного права завжди викликала науковий інтерес. Окремі аспекти проблеми, що розглядається, досліджували такі вчені-правознавці, як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. В. Галуцько, В. М. Гаращук, С. Т. Гончарук та ін. Разом із тим у теорії адміністративного права існують проблемні питання, що потребують подальшого дослідження.

Метою дослідження є теоретичний аналіз особливостей захисту прав людини і громадянина та їх законних інтересів нормами публічного права.

Виклад основного матеріалу. Існування публічного та приватного права має давню історію. Поділ права на дві складові стало основою розвитку права та правових відносин [1, с. 143]. Витоки публічного права починаються ще з часів Стародавнього Риму. У судовій практиці й юриспруденції Риму розрізняли дві галузі права – публічне *jus publicum* і приватне право *jus privatum*.

Виникнення юридичного процесу і відповідно юридичної

процесуальної форми значної мірою пов'язують з виникнення державного суду у Римі, який виник разом з утворенням державних органів, оскільки був і залишається складовою державного апарату. Взагалі, римське право є загальновизнаною основою сучасного права, яке трансформувалось і продовжує трансформуватися залежно від місцезнаходження, часу, традицій, політичних поглядів кожної країни.

За сучасних умов базисом, на якому сформувалося правове регулювання захисту прав людини і громадянина та їх законних інтересів, відповідно до якого такі права та інтереси потребують юридичної регламентації, є конституційні основи правопорядку. Найважливіші суб'єктивні права і свободи закріплені в Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. Аналіз статей Конституції України дає підстави поділити основні права і свободи на: особисті (ст. ст. 27–35, 51–52); політичні (ст. ст. 36–40); економічні (ст. ст. 41–45); соціальні (ст. ст. 46–49); екологічні (ст. 50); культурні (ст. ст. 53–54). Наведений в указаних статтях Конституції перелік основних прав і свобод реалізується з найбільшою повнотою та ефективністю [2]. Більшість із них мають абсолютний характер, тобто є не тільки невідчужуваними, а й не підлягають обмеженню. Ця група прав і свобод громадян забезпечує недопустимість посягання державних органів, громадських організацій, службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини та недопустимість свавільного позбавлення її життя.

Водночас норми ст. ст. 65–68 Основного Закону закріплюють й обов'язки громадян в межах встановлених Конституцією України та нормами іншого законодавства правового порядку. Правове регулювання обов'язків особи здійснюється за допомогою відповідних прийомів або способів за формою відтворення державного примусу.

Виходячи із характеристики державного примусу, його визначають як метод державного впливу на свідомість та поведінку суб'єктів, на майно учасників правових відносин для запобігання правопорушенням, покарання та виправлення правопорушників, поновлення порушених прав тощо, який застосовується незалежно від волі та бажання зобов'язаних суб'єктів [3, с. 8–10].

Державний примус є одним із засобів правового забезпечення належної реалізації прав та інтересів людини і громадянина і залежно від мети, підстав та порядку застосування може поділятися на засоби відповідальності за неналежне виконання обов'язків та засоби захисту порушених прав.

Проте є прибічники й іншого, абсолютно протилежного підходу, відповідно до якого право на захист не є складовою чи елементом суб'єктивного права, а являє собою самостійне окреме суб'єктивне право, яке виникає лише в момент порушення чи оспорювання охоронюваного законом регулятивного суб'єктивного права та реалізується в рамках охоронного цивільного правовідношення, що

виникає при цьому [4, с. 16; 5, с. 14].

Водночас існує й інша думка, коли суб'єктивне право як вид і міра можливої поведінки уповноваженої особи зумовлюється наявністю у його складі трьох можливостей (повноважень): права вимагати належної поведінки від суб'єкта обов'язку (права на дії інших осіб); а також права, у випадку порушення другого, застосовувати заходи поновлення свого суб'єктивного права. І незважаючи на різноманітні погляди у юридичній науці щодо поняття та елементів суб'єктивного права, наявності чи відсутності третього його елемента та його змісту, існування окремого самостійного права на захист, слід визнати, що суб'єктивне право, не забезпечене конкретним способом захисту, залишається негарантованим, таким, що може у будь-який момент зазнати неправомірного впливу зовнішніх чинників [6, с. 27].

Способи захисту прав у багатьох випадках передбачені правовими нормами, які регулюють конкретні правовідносини. Важливим у питанні, що є публічним інтересом, на наш погляд, стало прийняття та проголошення Генеральною Асамблеєю ООН «Загальної декларації прав людини» від 10 грудня 1948 р. [7], якою встановлюється низка невід'ємних природних прав людини: всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах; кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність; всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом; усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації та інші.

Важливим кроком в захисті природних прав людини і громадянина стала Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Цей документ було прийнято в 1950 р. (набула чинності 4 листопада 1953 р.) та ратифіковано Верховною Радою України 17 липня 1997 р. Цією Конвенцією підтверджена глибока віра в основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з другого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать [8].

Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, створила нову правову ситуацію в системі захисту прав людини та відкрила новий етап у розвитку вітчизняної юриспруденції у питаннях захисту інтересів особи. Ратифікована Конвенція стала частиною національного законодавства. Її положення дістали відображення в частині першій ст. 9 Конституції України, в якій зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

З метою поетапного прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства

Європейського Союзу, Законом України від 21 листопада 2002 р. було схвалено Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [9].

Як зазначено в розділі IV Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, пріоритети мають надаватися законодавчим актам України, наближення яких до відповідних законодавчих актів Європейського Союзу сприятиме правовому забезпеченню заходів щодо формування ринкових відносин, конкурентного середовища та сприятливого інвестиційного клімату, створення сучасної ринкової інфраструктури, банківської, податкової та митної систем, створення сприятливого середовища життєдіяльності людини, захисту довкілля та раціонального природокористування, захисту прав споживачів, розвитку підприємницької діяльності, пріоритетних галузей економіки (агропромисловий, паливно-енергетичний комплекси, транспорт, зв'язок та інформатизація), включаючи систему захисту прав інтелектуальної власності і персональних даних, сферу зайнятості та охорони праці, а також щодо розроблення національних технічних правил та стандартів, гармонізованих з європейськими та міжнародними, зміцнення економічних зв'язків України та держав – членів Європейського Союзу. Особливим пріоритетом є всебічний захист прав і свобод людини.

У розвиток ратифікованої Конвенції Законом України від 18 березня 2004 р. було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [10]. Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Істотним етапом цього процесу стало запровадження в нашій державі системи адміністративних судів, що відображає тенденції розвитку засобів захисту прав та інтересів особи у їх відносинах з державою [11]. Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Відповідно до частини другої ст. 2 КАС України до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження. Право на звернення до суду не обмежується використанням інших способів захисту прав та інтересу особи. Зокрема, до таких способів захисту належить адміністративний спосіб.

Наведене свідчить, що сучасне публічне право покликане захищати права і законні інтереси людини і громадянина. В основі суб'єктивних публічних прав нескладно побачити гарантії використання особою певної можливості здійснювати юридично значимі дії на власний розсуд у гарантованих відповідними нормами сферах організації та реалізації суспільно важливих людських відносин. Від приватних суб'єктивні права публічного характеру відрізняє те, що у відносинах, в яких вони формуються і реалізуються, зобов'язальною стороною, крім самого носія цих прав, як правило, виступає носій публічної влади – суб'єкт владних повноважень [12, с. 4].

Висновки і перспективи. Здійснений аналіз наукових доробок та нормативно-правових актів дає підстави стверджувати, що в сучасних умовах соціальної правової держави одним із основних завдань адміністративного права України є якомога повніша реалізація правових засад у сфері публічно-правових відносин прав та свобод людини і громадянина, а також дієвий захист законних прав та законних інтересів людини і громадянина у разі їх порушень з боку органів публічної влади, їх посадових осіб, які здійснюють владні функції відповідного до чинного законодавства. Запровадження і забезпечення рівноправності у стосунках людини з посадовими особами органів публічної влади повинно являти собою стрижень сучасного адміністративного права, що потребує переосмислення ряду ключових науково-теоретичних засад доктрини адміністративного права як самостійної галузі української юридичної науки.

Список літератури

1. Світличний О. П. Захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб нормами публічного та приватного права [Текст] / О. П. Світличний // Науковий вісник НУБіП України. – 2015. – Вип. 213. – Ч. 1. – С. 142–147. – (Серія «Право»).
2. Конституція України: прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Шевчук О. М. Засоби державного примусу у правовій системі України [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. М. Шевчук. – Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 20 с.
4. Ромовская З. В. Проблемы защиты в советском семейном праве [Текст]: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.03 / З. В. Ромовская. – Харьковский юр. ин-т. им. Ф. Э. Дзержинского. – Х., 1987. – 16 с.
5. Бутнев В. В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав [Текст] / В. В. Бутнев // Механизм защиты субъективных гражданских прав. – Ярославль, 1990. – 234 с.
6. Білоусов Ю. В. Цивільний кодекс України [Текст]: коментар /

Ю. В. Білоусов ; за заг. ред. Є. О. Харитонova, О. М. Калітенко. – Одеса : Юридична література, 2003. – 1080 с.

7. Всеобщая декларация прав человека : Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 г. : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.

9. Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21 листопада 2002 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-15>.

10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

12. Адміністративне право України [Текст] : законодавчі визначення: словник-довідник / укладачі Р. А. Калюжний, С. В. Петков. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 220 с.

References

1. Svitlychnyi, O. P. (2015). Zakhyst prav i zakonnykh interesiv fizychnykh ta yurydychnykh osib normamy publichnoho ta pryvatnoho prava [Protecting the rights and legitimate interests of individuals and legal entities norms of public and private law]. *Naukovui visnyk NULES of Ukraine: Seriya «Law»*, 213 (P.1), 142–147.

2. Law of Ukraine of June 28, 1996 «The Constitution of Ukraine». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

3. Shevchuk, O. M. (2003). Zasoby derzhavnogo prymusu u pravovii systemi Ukrainy [Means of state compulsion in the legal system of Ukraine]. National University of Internal Affairs. Kharkiv, 20.

4. Romovskaia, Z. V. (1987). Problemy zashchity v sovetskom semeinom prave [Problems of protection in the Soviet family law]. Kharkiv Law Institute Dzerzhinsky. Kharkov, 16.

5. Butnev, V. V. (1990). Poniatie mekhanizma zashchity subiektivnykh hrazhdanskikh prav [The concept of the mechanism of protection of subjective civil rights]. Yaroslavl, 234.

6. Bilousov, Yu. V., Kharytonov, Ye. O., Kalitenko, O. M. (2003). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: komentar [The Civil Code of Ukraine]. Odessa: Yurydychna literatura, 1080.

7. The Universal Declaration of Human Rights: Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the General Assembly of December 10, 1948. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

8. Law of Ukraine of July 17, 1997 «On ratification of the European Convention on Human Rights 1950, Protocol and protocol number 2, 4, 7 and 11 of the Convention». Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.

9. Law of Ukraine of November 21, 2002 «The concept of the National Programme of Adaptation of Ukraine to the European Union». Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-15>.

10. Law of Ukraine of March 18, 2004 «On the National Program of Adaptation of Ukraine to the European Union». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

11. Law of Ukraine of July 6, 2005 «Code of Administrative Procedure of Ukraine». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

12. Kaliuzhnyi, R. A., Pietkov, S. V. (2009). Administrativne pravo Ukrainy: zakonodavchi vyznachennia: slovnyk-dovidnyk [Administrative Law of Ukraine]. Zaporizhzhia: KPU, 220.

ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА НОРМАМИ ПУБЛИЧНОГО ПРАВА

А. П. Светличный

Аннотация. В статье раскрыта роль норм публичного права в защите прав и законных интересов человека и гражданина. Обращается внимание на то, что вопросы защиты прав человека и гражданина нормами публичного права всегда вызывали научные дискуссии среди ученых. Несмотря на то, что отдельные аспекты защиты прав и законных интересов человека и гражданина исследовались учеными-административистами, вместе с тем в теории административного права существуют проблемные вопросы, в частности, это касается теоретического анализа особенностей защиты прав человека и гражданина и их законных интересов нормами публичного права. Делается вывод, что современное публичное право призвано защищать права и законные интересы человека и гражданина, что является одной из основных задач административного права.

Ключевые слова: защита прав человека и гражданина, законные интересы, теоретический анализ, правовое регулирование, публичное право, юридическая регламентация.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF MAN AND OF THE CITIZEN STANDARDS OF PUBLIC LAW

O. P. Svitlychnyy

Abstract. The article discloses the role of public law in the protection of the rights and legitimate interests of man and citizen. Draws attention to the fact that the protection of the rights of man and of the citizen standards of public law are always called a scientific discussion among scientists. Despite the fact that some

aspects the protection of the rights and legitimate interests of man and citizen was investigated by scientists-administrative, however in the theory of administrative law there are problematic issues, in particular, it concerns theoretic analysis of the protection of the rights of man and citizen and their legitimate interests by public law. Concludes that modern public law is designed to protect the rights and legitimate interests of man and citizen, which is one of the main objectives of administrative law.

Keywords: *protection of the rights of man and citizen, legitimate interests, theoretical analysis, legal regulation, public law, legal regulation.*

ПРО АКсіОЛОГіЧНі АСПЕКТИ СУЧАСНОГО АГРАРНОГО ПРАВА

**А. М. СТАТІВКА, доктор юридичних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
E-mail: ekolaw@nulu.edu.ua**

Анотація. У статті викладено загальні міркування щодо деяких аксіологічних аспектів в аграрному праві, розкрито сутність, визначено їхню систему.

Ключові слова: аксіологічні аспекти, аграрне право, правовий тип цінностей, духовний тип цінностей, екологічний вид цінностей, економічний вид цінностей, соціальний вид цінностей, морально-етичний вид цінностей, теологічний вид цінностей.

Актуальність. Генезис сучасного аграрного права, що відображає універсальні властивості та ставлення до об'єктивної дійсності, закономірностей розвитку аграрних відносин, які є предметом регулювання даної галузі у системі національного права, неможливо пояснити і сприйняти без аксіологічних аспектів (від грецьк. «цінність») [1, с. 30].

Аксіологія, або теорія цінностей, як напрям наукової думки, зародилась в стародавні часи. Значного розвитку наведена теорія набула в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Інтерес до неї особливо зріс у ХХ столітті.

Внаслідок жвавих дискусій щодо розуміння аксіологічної теорії основне місце в ній займає вчення про цінності. При цьому висловлено думку, що між цінностями, оцінками і нормами існує тісний зв'язок і взаємні переходи. Тому в науках, предметом яких є мораль, право, мистецтво, необхідним є їх взаємопов'язане вивчення та водночас і їх розмежування [2, с. 24–25].

Важливого значення набуває теорія цінностей (аксіологія) за умов відповідного застосування у сфері права. Варто додати, що система правового регулювання відносин включає в себе різні цінності, а саме: оцінки, оціночні критерії, норми, інститути тощо.

Необхідно зауважити, що в загальній теорії права існує теоретичний напрям – це аксіологічний, або правова аксіологія. Він тісно пов'язаний з філософсько-правовим, є його частиною. Разом з тим, цей напрям опирається на поняття загальної аксіології, на теоретичні положення про цінності взагалі [3, с. 186–189].

Водночас цінностей у праві можуть набувати різні факти, явища матеріального та ідеального характеру: матеріальні предмети, блага,

суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонукання, ідеї, ідеали, цілі, соціальні інститути. При цьому, як зазначається в спеціальній літературі, є правовими цінностями, оскільки лежать в основі права й правопорядку. Вони породжують в якості обґрунтування конкретної норми права, закріплюються та охороняються правовими нормами, становлять ціль права і його інститути [2, с. 176–177]. Саме тому вони, як правило, входять до діючого права, відображаються в ньому.

Доцільно зазначити, що сучасному аграрному праву властивий динамізм. Дана галузь права спрямована і розвивається на нових принципах, як основних і керівних вимогах законодавства, які визначають сутність і спрямованість механізму правового регулювання аграрних відносин, що є предметом регулювання даної галузі права. Отже, остання повинна відображати правові аксіологічні аспекти. У зв'язку з неперебільшеною роллю аграрного права в сучасних умовах виникла низка питань, що диктують необхідність їх наукової розробки, які мають методологічне значення, тобто підходи до вирішення аксіологічних питань сучасного аграрного права, його цінності та подальшого розвитку як самостійної галузі права в системі національного права.

Мета дослідження полягає у викладенні загальних міркувань щодо деяких аксіологічних аспектів в аграрному праві, розкритті сутності, визначенні їхньої системи.

Виклад основного матеріалу. Слід взяти до уваги, що дослідження питань аксіологічних аспектів в аграрному праві має важливе як наукове, так і практичне значення. Воно допомагає установити не тільки матеріальні, економічні й соціальні основи та обґрунтування функціонування аграрного права в системі національного права, не лише об'єктивні властивості його нормативності, інституційні зв'язки людини із суспільством і державою, а також його духовні аспекти. Без ціннісного підходу неможливо з'ясувати роль права в загальнолюдському соціальному, культурному прогресі, зрозуміти і пояснити прояв наступництва в аграрному праві, зв'язок між правом і соціальними регуляторами в суспільстві, поєднання інтересів селянина, суспільства і держави та ін.

У цьому контексті слушною є висловлена в правовій літературі думка, що право, як явище з багатогранними цінностями, при необхідності вимагає застосування в процесі дослідження аксіологічного підходу. В протилежному випадку з'ясування його сутності є складною справою, оскільки не піддається розумінню його специфічна природа духовного і практичного засобу освоєння світу людьми [2, с. 34]. Іншими словами, коло питань правової аксіології не може обмежуватися тільки правовими нормами, які взяті в їхній абстрактній формі, правом, які розуміються у вузькому значенні як замкнута система загальних норм, що закріплені в юридичних джерелах держави. В це коло входять також духовні аспекти права. Вони знаходять свій вираз у правосвідомості, що

проявляється в динаміці правових відносин і правовій поведінці людей, в реалізації функцій держави через уповноважені на те органи. Саме ціннісні підходи до права допомагають визначити суворі контури самого права, дають можливість розкрити право як явище і систему інших явищ і системи [2, с. 40].

Уявляється, що при виявленні ціннісних аспектів в аграрному праві необхідно вирішити питання щодо їх типів і видової належності. У даному випадку тип цінностей доцільно розглядати як групу цінностей, які характеризують об'єкт правового регулювання і його юридичний зміст, що опосередковує самостійні види відносин. Визначити вид цінностей означає виділити в межах одного типу цінностей такі цінності, які, поряд із загальними рисами, властиві лише даному типу, мають специфічні особливості стосовно суб'єкта і об'єкта конкретних аграрно-правових відносин.

Необхідно мати на увазі, що при дослідженні конкретного типу цінностей потрібно кожного разу звертати увагу на визнання цінностей конкретних видів відносин, які потребують самостійного правового регулювання в системі правового механізму регулювання аграрних відносин.

Вбачається, що аксіологічні (ціннісні) аспекти в сучасному аграрному праві доцільно розглядати крізь призму двох типів цінностей, а саме: а) нормативний; б) духовний. Разом з тим, в межах кожного з наведених типів цінностей в аграрному праві слід виділити і види цінностей.

До нормативного типу цінностей аграрного права необхідно віднести наступні види цінностей: а) екологічний; б) економічний; в) соціальний.

По-перше, говорячи про екологічний аспект цінностей в аграрному праві, варто зауважити, що аграрне право, як регулятор суспільних аграрних відносин, потребує ціннісного підходу щодо реалізації норм даної галузі. Реалізація останніх повинна відображати не тільки реальний стан, що склався в аграрному секторі економіки внаслідок здійснення аграрної реформи. В процесі такої реформи розвивається і формується нове аграрне законодавство. Останнє зумовлює зміни в аграрному праві; відбувається накопичення таких правових норм, які сприяють реформуванню ціннісно-нормативної орієнтації у структурі самого права. Тому важливо, щоб аграрне право забезпечувало б через систему норм належне регулювання поведінки людини, групи людей (як суб'єктів аграрних відносин), які об'єдналися для задоволення своїх потреб (інтересів) і пов'язаних практичною сільськогосподарською діяльністю. Тут інтереси фізичної особи, колективу, суспільства повинні збігатися з інтересами держави.

Взагалі право, як сфера і прояв існуючого і належного, охоплює об'єктивні суспільні потреби й закономірності крізь призму інтересів, які склалися в суспільстві [2, с. 6–7]. Отже, тут цінність полягає в

оптимальному поєднанні інтересів і є найкращим варіантом, який забезпечує реалізацію системи інтересів – людини, суспільства, держави. Разом з тим немає необхідності культивувати інтереси залежно від суб'єктів, адже праву неприпустимо встановлювати домінування інтересів окремих осіб з інтересами держави.

Відомо, що одним із важливих принципів національного аграрного права є пріоритетність сільськогосподарського землекористування серед інших видів користування землею [3, с. 14] в процесі аграрного виробництва. Відповідно до ст. 16, 50 Конституції України Земельний Кодекс України (ст. 23) [4], Закони України: від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища (ст. 5) [5]; від 19 червня 2003 р. «Про охорону земель» (ст. 37) [6]; від 9 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» (ст. 15) [7]; від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство» (ст. 7) [8]; від 14 лютого 1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (ст. 12) [9] та ін., а також Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. [10] заклали основу для врегулювання економічних інтересів суспільства. При цьому враховують пріоритет прав людини на здорове навколишнє природне середовище. Все це зумовлює раціональне і цільове використання земель сільськогосподарського призначення, їх збереження та охорону в інтересах теперішнього й майбутнього поколінь. Як слушно зауважує професор Н. І. Титова, охорона земель сільськогосподарського призначення (основний і незамінний засіб виробництва) є не локальною, а всезагальною справою, оскільки з цим пов'язано забезпечення інтересів не лише безпосередніх виробників, а й усього суспільства [11, с. 338].

Варто звернути увагу на те, що вищенаведені нормативно-правові акти характеризуються як різною юридичною силою, так і належністю до різного галузевого законодавства – екологічного, земельного, аграрного. Спільним для них є закріплення положень щодо загальних вимог, виконання яких передбачає як збереження, так і охорону земель від несприятливого антропогенного впливу на умови життєдіяльності людини. У цьому випадку норми як екологічного, так і земельного права виступають як загальні положення, вихідні засади, принципи, котрі специфічно відображаються в нормах аграрного (сільськогосподарського) права відносно господарсько-виробничої діяльності з раціонального використання земель сільськогосподарськими підприємствами [12, с. 144–145].

У цьому контексті важливого значення набуває зв'язок аграрного права з екологічним і земельним правом. Аграрне право перебуває у діалектичному зв'язку з наведеними галузями права. Він проявляється через систему правовідносин, як форми засобу застосування права. Зв'язок аграрного права з екологічним правом зумовлений станом землі, як об'єкта навколишнього природного середовища, що функціонує у складі екосистеми і перебуває в екологічному взаємозв'язку та взаємодії

з усім довкіллям.

Комплементарний взаємозв'язок аграрного права з земельним правом полягає у тому, що аграрне право регулює відносини щодо використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу аграрного виробництва, а земельне право – порядок надання, вилучення земель [13, с. 12–13].

Отже, для кожної із зазначених галузей земля є об'єктом регулювання, а відносини, які виникають у зв'язку з цим, становлять предмет регулювання. Земельні відносини як предмет правового регулювання аграрного права не збігаються з предметом земельного і екологічного права.

Слід зауважити, що значна кількість законів та підзаконних актів, які створюють нормативну основу, що регулює відносини у земельній сфері, дають підстави зробити висновок про те, що кожна вищенаведена галузь права представлена відповідною галуззю законодавства. Розвиток останньої є наслідком появи і накопичення нових правових норм відповідних галузей права.

Таким чином, враховуючи викладене, необхідно зазначити, що наявність правових норм, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання аграрних відносин, свідчить про пріоритетність національних інтересів щодо забезпечення розвитку екологізації аграрних виробничих процесів у сільському господарстві. Так, ст. 6 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про основи національної безпеки України» [14] закріплено створення конкурентоспроможної ринкової економіки, включаючи аграрний сектор економіки, центральною ланкою якої є сільське господарство, та забезпечення на цій основі постійного зростання рівня життя, добробуту населення, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення, забезпечення екологічних та техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства.

Окрім того, аналіз положень Закону України від 21 грудня 2010 р. «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» [15] свідчить про їхнє поширення на відносини, які виникають у сфері екологізації аграрного виробництва, що є предметом регулювання аграрного права. Зокрема передбачено, що сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни світу означає таке функціонування її господарського комплексу, складовою якого є сільське господарство, коли забезпечується раціональне й екологічно безпечне господарювання, створюються сприятливі умови для здоров'я людини. Як слушно зауважує професор М. В. Шульга, за рахунок сільськогосподарського виробництва задовольняються потреби суспільства в цілому і кожного громадянина в продуктах харчування, сировини для промисловості тощо [16, с. 271].

На сьогодні спостерігається тенденція щодо впровадження органічного сільського господарства. Останнє за низкою параметрів

розглядається як нова і перспективна методика аграрного господарювання. Таке органічне (або екологічно чисте) сільське господарство наближує агрономію до екології, приділяючи велику увагу системам, що підтримують життя людей на землі, мінімізуючи негативний вплив на навколишнє середовище порівняно з традиційним сільським господарством [17, с. 59]. В органічному сільському господарстві слід вбачати засіб підтримки екологічної сфери життєдіяльності людини та суспільства. Внаслідок цього відбувається поступовий перехід до еколого спрямованого ведення аграрного виробництва, яке створює можливості для попередження й відтворення небажаних явищ із харчування людей та збереження довкілля [18, с. 26].

Позитивним слід вважати прийняття Закону України від 9 вересня 2013 р. «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [19]. Норми цього Закону визначають правові та екологічні основи виробництва й обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, належного функціонування ринку такої продукції та сировини, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища тощо.

Статтею 4 даного Закону закріплено принципи виробництва, збереження, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини). В Законі, поряд з іншими принципами, закріплено принцип щодо використання у виробництві процесів, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, здоров'ю людей тощо.

Таким чином, викладене дає змогу стверджувати, що прийняття тільки наведених нормативно-правових актів спричинило накопичення правових норм, які свідчать про наявність екологічного аспекту цінностей в аграрному праві. Він полягає у збереженні та охороні довкілля в процесі здійснення виробничих процесів, а також у формуванні ціннісно-нормативного піднесення здоров'я і життя людини незалежно від її статусу, соціального становища, до рівня вищої цінності. Наведені вище норми права є «результатом оцінок, критерієм яких служать інтереси і відповідно ідеали та ідеальні цілі» суспільства [2, с. 152]. Ці критерії стають офіційними, обов'язковими.

По-друге, важливим видом аксіологічного аспекту в аграрному праві є економічний. Виразником наведеного виду цінностей є форми юридично закріплених прав і свобод людини. Останні передбачають науково обґрунтований методологічний підхід до ствердження, що особистий інтерес є важливим фактором впливу на виробничі процеси, ефективність виробничих відносин. Разом із тим все це свідчить про загальнолюдську цінність, орієнтир пріоритетності приватної власності, економічної свободи людини.

Невипадково представники аграрної економіки зазначають, що людина, яка позбавлена власності або навіть обмежена в ній, позбавлена життєвої міцності, творчих життєвих перспектив. Вона не впевнена навіть у завтрашньому дні, у неї немає стимулу активно

працювати, немає впевненості в майбутньому своїх дітей. Тому відносини власності є фундаментальною основою всієї системи економічних відносин, а власність на землю, механізм її економічної і правової реалізації є основою аграрних відносин та результативною діяльністю всіх категорій господарств аграрного сектору. Залежно від того, хто володіє і розпоряджається землею, яка роль і місце людини у відносинах земельної власності, складається раціональна соціально-економічна структура аграрного устрою і забезпечується активність, дієвість стимулів господарського використання і самої землі, і всіх інших ресурсів сільськогосподарського виробництва [20, с. 36–37].

Отже, власність, як належність засобів і продуктів виробництва фізичній людині, колективу, є основою всієї системи економічних і соціальних відносин в суспільстві. Право власності «є одним із визначальних прав людини, а тому навіть із позиції марксистської політичної економіки йому належить ведуча роль» [21, с. 570]. У даному випадку питання полягає в тому, хто і якою мірою володіє таким правом, визначає всю сукупність громадянських прав, ступінь економічної свободи і реалізації особистого інтересу як основоположного і пріоритетного в системі інтересів. Саме особистий інтерес максимально стимулює всі сторони людської діяльності, історично і логічно, об'єктивно визначає пріоритет приватної власності й адекватні методи та форми володіння, користування й розпорядження матеріальним змістом такої власності. За всім цим стоїть свобода людини як громадянська, так і економічна, господарська. Тому свободу людина повинна мати і в сфері господарювання, де приватна власність пробуджує і напружує господарську ініціативу і творчість. Необхідно визнавати, що відносини власності є основою всієї системи господарських, економічних відносин [20, с. 35].

В умовах нашої дійсності право власності реалізується з різними обмеженнями і формами прояву його економічного змісту. Формами використання власності є різні сільськогосподарські товаровиробники, суб'єкти аграрного виробництва. Останні, в межах чинного законодавства, відповідно до ст. 41 Конституції України, об'єкти права власності (земля, майно) можуть використовувати для ведення особистого селянського і фермерського господарств (ст. ст. 5, 6 Закону України «Про особисте селянське господарство»; ст. ст. 12, 20 Закону України «Про фермерське господарство») тощо. Використання зазначених об'єктів приватної власності створює економічну основу діяльності сільськогосподарських товаровиробників, структуру аграрного виробництва, економічний і соціальний уклад на селі. Приватна власність на землю і майно є економічною основою також колективно-кооперативного і корпоративного типів сільськогосподарських підприємств. Таким чином, відносини власності на землю, майно, є основою всієї системи аграрних відносин. Відповідно, механізм економічної і правової реалізації приватної власності на землю і майно є

основою механізму правового регулювання аграрних відносин. У цілому це допомагає формувати структурований, конкурентоспроможний аграрний сектор економіки, а також механізм правового регулювання «його шляхом поєднання різноманітних інтересів, які мають місце у складному суспільстві» [21, с. 11].

Доцільно зауважити, що представники науки загальної теорії права зазначають, що власність є головною передумовою свободи особистості всього суспільства. Там, де немає поваги до власності, там немає і поваги до особистості. При цьому важливо, щоб клас власників формувався не кримінальним шляхом, а в процесі нормального цивілізованого розвитку [22, с. 199]. Тому на сьогодні потребує вирішення питання щодо олігархічної економічної структури в сільському господарстві, де посилюється тенденція домінування крупного капіталу на шкоду малим і середнім сільськогосподарським товаровиробникам. Як наслідок, відбувається обмеження їхньої виробничо-господарської та економічної діяльності.

По-третє, до ціннісних аспектів в аграрному праві слід віднести соціальний вид цінностей. Останній включає в себе не просто загальні цінності, такі як: свобода, рівність, справедливість, демократія, порядок, безпека, мир [2, с. 7], а цінності, які пов'язані з конкретною людиною. Правовою формою яких є юридичні права і свободи громадянина.

Так, Основним Законом визначено, що Україна є соціальною державою (ст. 1). Наша країна, визнавши себе соціальною державою, закріпила в Конституції перелік соціальних прав людини та громадянина: право на працю, належні безпечні й здорові умови праці; на заробітну плату, не меншу від визначеної законом (ст. 43), на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49) тощо. Іншими словами, Конституцією України проголошено обов'язок держави поліпшувати соціальне становище людини в суспільстві. Це, зрозуміло, стосується і сільських жителів.

Варто зауважити, що на початку аграрної реформи розвитку й ефективному функціонуванню соціальної сфери села приділялась більша увага, в усякому разі, це декларувалося на законодавчому рівні. Курс на радикальні зміни в даній сфері знайшов відображення в Законі України від 15 травня 1992 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [24]. Закон заклав підвалини для забезпечення соціальної захищеності сільського населення, соціальних умов життєдіяльності селянина, природного приросту сільського населення, всебічного розвитку сім'ї, задоволення соціальних, культурно-освітніх, побутових та інших потреб.

Такий підхід в регулюванні відносин соціальної спрямованості має місце і в Законі України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство». Зокрема, ст. 34 передбачено загальнообов'язкове державне соціальне страхування і пенсійне забезпечення членів фермерського господарства і осіб, які працюють у ньому за трудовим договором. Відповідно до ст. 7 Закону України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство» члени особистого селянського господарства мають право отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії. Члени особистих селянських господарств підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню (ст. 9). Важливим соціально спрямованим є положення зазначеного Закону, яке закріплене ст. 10 щодо організації у сільській місцевості фахової підготовки та перепідготовки членів особистого селянського господарства тощо.

Наведене свідчить, що в аграрному законодавстві містяться і застосовуються нормативно-правові акти, які мають під собою соціальну обумовленість функціонування соціальної системи як складової життєво важливої частини всієї невиробничої (соціальної) сфери. Остання включає в себе галузі і послуги, які задовольняють культурно-побутові та інші соціальні потреби сільського населення в охороні здоров'я, освіті, транспортному сполученні, зв'язку, торгівлі, громадському харчуванні, будівництві доріг, інженерному облаштуванні сіл, фізичній культурі, спорті, а також в пенсійному і страховому забезпеченні тощо. Таким чином, наведена обумовленість забезпечує перманентний соціальний розвиток села.

Необхідно зазначити, що відносини із соціального розвитку села – це сукупність відносин, що регулюються як нормами конституційного, адміністративного, трудового, так і нормами аграрного права. Характер їх кореляції проявляється в єдності і відмінностях в урегульованості як загального, так і соціального предмета великої групи соціальних відносин. Останні становлять окрему відносно самостійну сферу суспільного життя – соціальну. Тут загальним предметом правового регулювання є офіційно встановлений загальний правопорядок у сфері соціальних відносин. Завдяки всій системі норм вищенаведених галузей права забезпечуються і задовольняються потреби громадян морального, фізичного, культурного та іншого характеру. Спеціальним предметом правового регулювання соціальних відносин на селі є закріплений порядок щодо розвитку сільських територій, їх інженерного облаштування, ремонт і будівництво об'єктів соціальної інфраструктури, створення належних умов для проживання сільських жителів, соціального страхування та пенсійного забезпечення кожного громадянина (селянина) на рівні соціальних стандартів, які відповідають розвитку суспільства.

Отже, сукупність правових норм аграрного права, які регулюють

суспільні відносини в соціальній сфері, становлять комплексний правовий інститут соціального розвитку села в структурі даної галузі права. Зазначений інститут, завдяки відокремленій спільності норм аграрного права, регулює визначений вид суспільних відносин і утворює необхідний ланцюг в цілісній системі права. Тому аграрному праву властива соціальна цінність. Вона полягає у забезпеченні пріоритету прав громадянина (селянина), свободи, рівності, соціальної справедливості у ставленні до нього як особистості, певних соціальних зв'язків кожного громадянина (селянина) з суспільством і суспільства з громадянином (селянином).

Цілком очевидно, що нормативний тип аксіологічних аспектів в аграрному праві з його екологічним, економічним і соціальним видами цінностей, які слід пов'язувати з їх формою, юридичним закріпленням, упорядкуванням, набуває важливого значення у поєднанні інтересів громадянина (селянина) і суспільства, які приймають форму державних інтересів і визначаються як ціннісними. Останні, завдяки правовим нормам, юридично закріплюються, тобто імперативно затверджуються, і вказують, що важливою цінністю є громадянин у фактичних аграрних відносинах. Вищенаведеним видам цінностей, які утворюють систему нормативних цінностей, відповідає система правових норм. Таким чином, нормативна цінність, в основі якої знаходяться правові норми, є одночасно основою, ціллю і об'єктом охорони. Такі цінності «відрізняються чітко вираженим імперативним характером, що обумовлено їх належністю до сфери повинного ... вони закріплюються і охороняються державою і його органами» [2, с. 181, 209–210].

Безперечно, аграрне право, «як і будь-який соціально-нормативний регулятор, входить до життєво-практичної діяльності людини, пронизує її з середини, як особлива духовна сторона». Тут аграрному праву «характерний поглиблений зв'язок правових норм з моральними, нормативних цінностей з моральними, що відображаються і на характеристиці з його загальною соціальною, і, зокрема, духовною цінністю» [2, с. 205].

Виходячи з цього, доцільно, поряд з нормативним типом аксіологічних аспектів аграрного права, розглянути духовний тип цінностей. Варто зауважити, що запропонована типологія (класифікація) цінностей в аграрному праві, дає змогу з'ясувати як сутність і роль нормативних цінностей, так і сутність і роль духовних цінностей в системі інших цінностей.

Окремі дослідники зазначають, що, взагалі, право належить до духовних цінностей. До останніх слід віднести: політичні, моральні, естетичні, наукові та інші цінності. Сюди ж відносять право як цінність і окремі правові цінності, де виявляються духовні (ідеї, принципи, приписи) та матеріальні (зовнішньо об'єктивовані правові форми, законодавчі акти тощо) елементи [2, с. 204, 208–209]. Не заперечуючи це повністю, не відкидаючи наведене, слід зазначити, що в аксіологічному сенсі термін

«право» належить до духовних цінностей, в межах яких нормативні цінності відносно самостійні або мають змішану природу. Чисто нормативних цінностей серед духовних небагато – ідея про право, законність та ін. [2, с. 204–205]. Разом з тим, духовні цінності в аграрному праві не «охоплюють» безпосередньо аграрно-правові норми, а є опосередкованими в духовно-практичних, ідеологічних зв'язках. Тут духовні цінності, не будучи нормативно закріпленими, врегульованими, мають тільки певний вплив на об'єктивну обумовленість функціонування аграрного права як цінності, задоволення об'єктивних потреб громадян, їх дій як суб'єктів аграрних правовідносин. Вони не прямо, а опосередковано впливають на створення, підтримку, зміцнення дисципліни і порядку в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності.

Зважаючи на викладене, доцільно духовний тип цінностей в аграрному праві розглядати крізь призму двох видів: а) морально-етичний; б) теологічний.

По-перше, морально-етичний аспект цінностей в аграрному праві полягає у системі поглядів, уявлень, оцінок, що впливають на поведінку людей, є однією з форм суспільної свідомості. Тут має місце повчання людини, формування у неї характерних для даного суспільства певних норм поведінки, сукупності моральних правил певної соціальної групи [1, с. 448].

Наприклад, на сьогодні екологічна ситуація стимулювала пошук етичних уявлень, відповідно до яких мораль має своїм змістом не відношення людини до людини, а відношення людини взагалі до всього живого. Варто зазначити, що природоперетворююча діяльність людини завжди мала своїм другорядним результатом руйнівний вплив на довкілля. Тому перед суспільством гостро стоїть завдання не тільки видобувати з природи необхідні для свого існування засоби, а й одночасно відтворювати її до такого вигляду, який гарантував би подальший прогрес людства. Отже, стан природи входить до сфери свідомої турботи суспільства. Залишаючись засобом, природа одночасно є і ціллю. Тому відношення суспільства до природи набуває морального сенсу, де етичним центром була і залишається людина, її ставлення до природи. Саме морально-етичні цінності, з характерними для них єдністю суспільних, групових і особистих інтересів, здатні впливати на виховання відповідального ставлення людини до природи, яке ґрунтується на переконанні, що природа (все живе в ній) належить нинішньому і майбутньому поколінням. Окрім того, морально-етичні цінності в аграрному праві покликані сприяти тому, щоб в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарськими товаровиробниками природа служила людині якомога довше, повніше й ефективніше.

По-друге, уявляється, що до духовного типу цінностей в аграрному праві доцільно віднести теологічний (богословський) вид цінностей.

Сутність останнього полягає у теоретичному викладі, тлумаченні й виправданні деяких релігійних поглядів, які містяться в релігійних нормах канонічного права в контексті розвитку аграрних відносин, впливу релігійних норм на сучасне аграрне право. При цьому «нікому не дано забувати, що право – вище релігії і вище національних почуттів» [25, с. 190].

Вплив релігійних норм на аграрне право слід вбачати, як слушно зазначає професор В. М. Єрмоленко, у варіативній можливості релігійних норм бути джерелами права ... саме які релігійні норми чинять трансформаційний вплив на сучасне аграрне право? [26, с. 37]. Науковець, досліджуючи канонічне право, головним джерелом якого є Біблія, вдало проводить паралель між аналізованими біблійськими заповідями та втіленням їх в сучасне аграрне законодавство, вказує на кореляцію норм релігії та правових норм аграрного права, які застосовуються в рослинництві, тваринництві. Яскраво ілюструє біблійські приписи щодо характеру сільськогосподарської діяльності, застосування сівозмін, поширення і використання генетично модифікованої продукції, культури землеробства та ін. При цьому автор зазначає, що зв'язок між релігійними та аграрно-правовими нормами, будучи значно глибшим, складнішим за своїми властивостями, безумовно, існує, проявляючись через формування культури землеробства і загальної правової культури та правосвідомості, які й виступають глибинними неформальними джерелами аграрного права [26, с. 39, 40–41].

Таким чином, теологічному (богословському) виду цінностей в аграрному праві властиві витoki із біблійських заповідей, що можуть бути джерелом для культури, правосвідомості тощо. Аспект зазначених цінностей полягає в упорядкуванні їх змісту.

Висновки. Викладені загальні міркування щодо аксіологічних аспектів аграрного права, аналіз тільки зазначених питань у цьому контексті, свідчить про те, що вони не знаходяться в протиріччі з практичною сільськогосподарською діяльністю. Навпаки, вони впливають на подальший розвиток аграрних відносин, які зазнають кардинальних змін і продовжують трансформуватися. Тому різні погляди, підходи стосовно викладеного можуть викликати сумніви й дискусії. І це закономірно, адже їх відсутність свідчила б про тлінність наукового аграрно-правового буття. При цьому важливо, щоб завдяки урегульованості нормами аграрного права забезпечувалася належна поведінка різних суб'єктів аграрних відносин у процесі здійснення їхньої практичної сільськогосподарської діяльності.

Список літератури

1. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974. – 744 с.
2. Неновски Н. / Н. Неновски ; вступ. ст. и пер. В. М. Сафронова ;

под ред. В. Д. Зорькина / пер. с болг. – М. : Прогресс, 1987. – 248 с.

3. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юридичних спеціальностей вищих навч. закл. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

4. Земельний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. І. Семчика. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 896 с.

5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

6. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. №962-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.

7. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

8. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 травня 2003 р. № 742-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

9. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-XII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.

10. Про схвалення стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.

11. Титова Н. И. Приоритетность должна быть не столько за землями, сколько за самими крестьянами / Н. И. Титова // Природоресурсное, аграрное, экологическое право: теория, практика, тенденции развития : материалы международной научно-практической конференции. – Ижевск : УдГУ, 2008. – С. 328–342.

12. Титова Н. И. Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты) / Н. И. Титова. – Львов : Вища школа, 1989. – 184 с.

13. Земельне право: запитання та відповіді : навч. посіб. / за ред. М. В. Шульги. – Х. : Одісей, 2014. – 288 с.

14. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

15. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

16. Шульга М. В. Особливості використання та охорони земель сільськогосподарського призначення // Правове регулювання

екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : моногр. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.; за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – 445 с.

17. Статівка А. М. Деякі аспекти посилення державного регулювання в процесі аграрних перетворень / А. М. Статівка // Право України. – 2001. – № 6. – С. 57–59.

18. Дудар О. Органічне виробництво у системі екологоспрямованого розвитку сільського господарства / О. Дудар // Всеукр. наук.-виробничий журнал // Інноваційна економіка. – 2008. – № 23. – С. 26–30.

19. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 9 вересня 2013 р. № 425-VII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.

20. Буздалов И. Н. Аграрная теория: концептуальные основы, исторические тенденции, современные представления / И. Н. Буздалов // РАН Всерос. Ин-т агр. проблем и информатики им. А. А. Никонова. – М. : Academia, 2005. – 344 с.

21. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М., 1979. – Т. 3. – 375 с.

22. Конституційні засади економічної системи України : моногр. / В. А. Устименко, Р. А. Джабраїлов, В. М. Камо та ін.; за ред. В. А. Устименка : НАН України Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 219 с.

23. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юрист, 1997. – 672 с.

24. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII (в редакції від 15 травня 1992 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

25. Солженицын А. И. Царь. Столыпин. Ленин: Главы из книги «Красное колесо» / А. И. Солженицын. – М. : Астрель, 2011. – 621 с.

26. Єрмоленко В. М. Вплив релігійних норм на сучасне аграрне право / В. М. Єрмоленко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 3. – С. 37–42.

References

1. Melnychuk, O. S. (1974). Slovyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 744.
2. Zorkin, V. D., Safronov, V. M. (1987). Nenovski, N. Perevod s bolharskoho [Translation from Bulgarian]. Moscow, Russia: Progres, 248.
3. Tsvik, M. V., Tkachenko, V. D., Bohachova, L. L., etc. (2002).

Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of law]. Kharkiv: Pravo, 432.

4. Semchyk, V. I. (2007). Zemelnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [The Land Code of Ukraine: scientific-practical commentary]. Kyiv: Vydavnychiy dim «In Yure», 896.

5. Law of Ukraine № 1264-XII of June 25, 1991 «On Environmental Protection». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

6. Law of Ukraine № 962-IV of June 19, 2003 «On Land Protection». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.

7. Law of Ukraine № 973-IV of June 19, 2003 «On the farm». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

8. Law of Ukraine № 742-IV of May 15, 2003 «On a personal farm». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

9. Law of Ukraine № 2114-XII of February 14, 1992 «On collective agricultural enterprise». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.

10. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 806-p of October 17, 2013 «On approval of the development strategy for the agricultural sector for the period until 2020». Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.

11. Tytova, N. I. (2008). Prioritetnost dolzhna byt ne stolko za zemliami, skolko za samimi krestianami [Priority should be not so much land, how much for the peasants themselves]. Nature and resources, agricultural, environmental law: theory, practice and development trends: materials of the international scientific-practical conference. Izhevsk, Russia: Ud HU, 328–342.

12. Tytova, N. I. (1989). Prodovolstvennaia problema: zemlia, trud (pravovye aspekty) [The food problem: land, labor (legal aspects)]. Lviv: Vyscha shkola, 184.

13. Shulha, M. V. (2014). Zemelne pravo: zapytannia ta vidpovidi [Land law: questions and answers]. Kharkiv: Odisei, 288.

14. Law of Ukraine № 964-IV of June 19, 2003 «On National Security of Ukraine». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

15. Law of Ukraine № 2818-VI of December 21, 2010 «On Basic Principles (strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine till 2020». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

16. Hetman, A. P., Shulha, M. V., Stativka, A. M., etc. (2012). Pravove rehuliuвання ekolohichnykh, ahrarnykh ta zemelnykh vidnosyn v Ukraini [Legal regulation of environmental, agricultural and land relations in Ukraine: Current State and areas of improvement]. Kharkiv: Pravo, 445.

17. Stativka, A. M. (2001). Deiaki aspekty posylennia derzhavnogo rehuliuвання v protsesi ahrarnykh peretvoren [Some aspects of strengthening state regulation in the process of agrarian reform]. Pravo Ukrainy, 6, 57–59.

18. Dudar, O. (2008). Orhanichne vyrobnytstvo u systemi

ekolohospriamovanoho rozvytku silskoho hospodarstva [Organic production system ecologically directed development of agriculture]. Innovative economy, 23, 26–30.

19. Law of Ukraine № 425-VII of September 9, 2013 «On the production and turnover of organic agricultural products and raw materials». Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.

20. Buzdalov, I. N. (2005). Ahrarnaia teoriia: kontseptualni osnovy, istoricheskie tendentsii, sovremennye predstavleniia [Agrarian theory: conceptual bases, historical trends, modern concepts]. Moscow, Russia: Academia, 344.

21. Ekonomicheskaiia entsyklopediia. Politicheskaiia ekonomiia [Economic Encyclopedia. Political Economy]. (1979). Moscow, Russia, 375.

22. Ustymenko, V. A., Dzabrailov, R. A., Kamo, V. M., etc. (2011). Konstytutsiini zasady ekonomichnoi systemy Ukrainy: monohrafiia [The constitutional principles of the economic system of Ukraine]. Donetsk: Yuhovostok, 219.

23. Matuzov, N. I., Malko, A. V. (1997). Teoriia hosudarstva i prava. Kurs lektsii [Theory of Government and Rights. Lecture course]. Moscow, Russia: Yurist, 672.

24. Law of Ukraine № 400-XII of October 17, 1990 «On the priority of social development of rural areas and agriculture in the national economy». Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

25. Solzhenitsyn, A. I. (2011). Tsar. Stolypin. Lenin: Hlavy iz knihi «Krasnoe koleso» [King. Stolypin. Lenin: Chapters from the book «The Red Wheel»]. Moscow, Russia: Astrel, 621.

26. Yermolenko, V. M. (2014). Vplyv relihiinykh norm na suchasne ahrarne pravo [The influence of religious norms of a modern agrarian right]. Naukovui visnyk NULES of Ukraine: Seriya «Law», 197 (P.3), 37–42.

О АКСИОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ СОВРЕМЕННОГО АГРАРНОГО ПРАВА

А. Н. Стативка

Аннотация. В статье изложены общие рассуждения относительно некоторых аксиологических аспектов в аграрном праве, раскрыта сущность, определена их система.

Ключевые слова: аксиологические аспекты, аграрное право, правовой тип ценностей, духовный тип ценностей, экологический вид ценностей, экономичный вид ценностей, социальный вид ценностей, морально-этический вид ценностей, теологический вид ценностей.

ABOUT AXIOLOGICAL ASPECTS OF MODERN AGRARIAN LAW

A. M. Stativka

Abstract. General considerations on certain axiological aspects in agricultural law provided in article, their essence is revealed, their system is defined.

Keywords: *axiological aspects, agrarian law, legal type value, spiritual values type, environmental values type, economical values type, social values type, moral and ethical values type, theological values type.*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

В. Ю. УРКЕВИЧ, доктор юридичних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
E-mail: urkevych2014@ukr.net

Анотація. У статті здійснено аналіз новел правового регулювання створення та функціонування сімейних фермерських господарств в Україні. Встановлено, що серед суб'єктів аграрного права з'явився новий – сімейні фермерські господарства. Ці господарства від інших фермерських господарств відрізняють такі ознаки: використання у їх діяльності праці членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї; їх головою може бути лише член відповідної сім'ї, а сімейних фермерських господарств без статусу юридичної особи – лише член сім'ї, зареєстрований як фізична особа – підприємець і визначений договором про створення такого господарства. У Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 р. допущена значна кількість неточностей.

Ключові слова: фермерське господарство, сімейне фермерське господарство, сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи.

Актуальність. Серед суб'єктів аграрного права – сільськогосподарських товаровиробників превалює місце за кількістю займають фермерські господарства, адже станом на 1 квітня 2016 р. згідно з даними Державної служби статистики України їх зареєстровано у кількості 43897 господарств [1]. Незважаючи на те, що Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. № 973-IV [2] є чинним більше ніж 10 років, правові засади функціонування таких господарств не є досконалими. Зокрема, це стосується такого різновиду названих господарств, як сімейні фермерські господарства, норми щодо функціонування яких з'явилися в аграрному законодавстві лише згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 р. № 1067-VIII [3] (далі – Закон). Вивчення правових аспектів функціонування такого нового виду суб'єктів аграрного права, як сімейні фермерські господарства, має важливе теоретичне (для подальшого вдосконалення

доктринальних положень щодо суб'єктів аграрного права) і практичне (для вирішення проблем у їх функціонуванні) значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведені раніше наукові дослідження стосувалися різноманітних правових аспектів діяльності фермерських господарств в Україні [4–7], проте усі вони були здійснені до прийняття згаданого вище Закону України, а тому не торкалися правових питань функціонування сімейних фермерських господарств в Україні.

Мета дослідження – науковий аналіз новел аграрного законодавства щодо створення та функціонування сімейних фермерських господарств в Україні та виявлення недоліків у правовому регулюванні відповідних суспільних відносин.

Методи. При дослідженні порушених питань буде використано формально-юридичний метод наукового пізнання, за допомогою якого буде встановлено зміст нормативних приписів Закону та надано їх тлумачення.

Результати. Законом, який набув чинності 1 травня 2016 р. (наступний день після його офіційного опублікування у газеті «Голос України» від 30 квітня 2016 р. № 80), було внесено низку змін до Закону України «Про фермерське господарство», що стосуються не лише сімейних, а й інших фермерських господарств.

Так, передусім Законом змінено само поняття «фермерське господарство», закріплене у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство». Отже, зараз фермерське господарство визначається як форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та (або) користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Аналіз наведеної дефініції допомагає зауважити, що, по-перше, з наведеного визначення зникла вказівка на необхідність створення юридичної особи при здійсненні фермерського господарювання. Це є цілком логічним, зважаючи на особливості правового становища окремих видів сімейних фермерських господарств, що будуть розглянуті далі. По-друге, у цьому визначенні категорії «фермерське господарство» уточнено, що земельні ділянки для фермерського господарювання надаються у власність та (або) користування, у тому числі на умовах оренди. Раніше у Законі України «Про фермерське господарство» правові титули використання земельних ділянок таким господарством не називалися. По-третє, у розглядуваній правовій нормі йдеться про те, що при здійсненні фермерського господарювання можуть використовуватися земельні ділянки для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського

господарства. Усі названі різновиди земельних ділянок є самостійними видами цільового використання таких ділянок у межах категорії земель сільськогосподарського призначення згідно зі ст.ст. 28, 31, 33 Земельного кодексу України [8]. Вважаємо, що такий нормативний припис вносить певні непорозуміння в правовий режим відповідних земельних ділянок, адже самі по собі такі ділянки, що надаються, наприклад, для ведення особистого селянського господарства, для товарного сільськогосподарського виробництва не призначені, виходячи хоча б з їх максимальної площі не більше 2 га, встановленої Законом України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р. № 742-IV [9].

Також слід вважати негативним те, що у наведеному новому визначенні поняття «фермерське господарство» так і не зазначено, формою підприємницької діяльності яких саме громадян є фермерське господарство. А це не дає відповіді на питання, чи можуть бути членами фермерського господарства громадяни іноземних держав або ж особи без громадянства.

Принципове значення має нова редакція першого речення ч. 4 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство», запроваджена розглядуваним Законом. Згідно з нею «фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа – підприємець. Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, діє на основі Статуту». Фактично наведеним нормативним приписом запроваджено нового суб'єкта аграрного права – фермерське господарства без статусу юридичної особи, якого не існувало до цього часу.

Однак слід звернути увагу на некоректність нормативного припису, згідно з яким «... фермерське господарство підлягає державній реєстрації як ... фізична особа – підприємець». Адже у наведеному реченні йдеться про двох самостійних суб'єктів права – фермерське господарство та фізичну особу-підприємця, а звідси цілком зрозуміло, що фермерське господарство не може реєструватися як фізична особа. Зважаючи на це, краще було б зазначити, приміром, що фермерське господарство, яке не має статусу юридичної особи, вступає у відносини з контрагентами через відповідну фізичну особу – підприємця.

Окрім цього, ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» доповнена Законом новою ч. 5, у якій фактично закріплено ознаки сімейних фермерських господарств. Так, нею визначено, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України; фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи – підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання

праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа – підприємець та члени її сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Звідси можна зробити висновок, що визначальною ознакою сімейних фермерських господарств є використання у їх діяльності праці членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї.

Згідно з п. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України [10] сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Отже, наведені положення названого Кодексу носять оціночний характер і в кожному конкретному випадку необхідно буде встановлювати, чи використовується у фермерському господарстві праця членів такого господарства, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, що може бути проблематичним. Як вбачається, значно продуктивнішим у даному випадку було б відсилання у визначенні членів сім'ї – членів відповідного господарства до приписів п. 3 ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство», де вже вміщено перелік членів сім'ї голови фермерського господарства.

Також звернімо увагу на некоректний припис Закону стосовно сімейних фермерських господарств без статусу юридичної особи у частині праці їх «членів». Адже виникнення й існування членських правовідносин передбачає участь у них юридичної особи (наприклад, сільськогосподарського кооперативу, фермерського господарства), у якій таке членство набувається; вони включають до себе певні умови та порядок виникнення й припинення членства. Звісно, таких правовідносин не може виникати у фермерських господарствах без статусу юридичної особи, оскільки вони організовуються на основі діяльності фізичної особи – підприємця.

Вважаємо за необхідне звернути увагу й на наступний момент. Оскільки відповідно до розглядуваних законодавчих новел категорія «сімейне фермерське господарство» є «особливим статусом» (як це названо у Законі), то виникає запитання щодо того, який орган чи посадова особи надаватиме такий статус, у якій процедурі, на підставі яких юридичних фактів. Відповіді на них у законодавстві України відсутні.

Зазначимо, що існує ще одна особливість сімейних фермерських господарств. Якщо щодо будь-якого іншого фермерського господарства їх головою виступає його засновник або інша визначена в статуті особа (п. 1 ст. 4 Закону України «Про фермерське господарство»), то головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї. До того ж у Законі уточнюється, що головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи може бути не будь-який член сім'ї, а лише такий, що зареєстрований як фізична особа – підприємець і визначений договором про створення сімейного фермерського господарства. Від імені сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи має право виступати голова цього господарства або уповноважений ним один із членів господарства.

Незважаючи на те, що розглядуваний Закон (як вбачається з його назви) начебто присвячено створенню та діяльності сімейних фермерських господарств, насправді він містить і норми, що стосуються інших фермерських господарств, тобто тих, що не є сімейними. Зокрема, Законом викладено у новій редакції ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство», де раніше було закріплено особливий порядок надання (передачі) земельних ділянок для ведення фермерського господарства, а зараз визначено, що надання земельних ділянок державної та комунальної власності у власність або користування для ведення фермерського господарства здійснюється в порядку, передбаченому Земельним кодексом України. Також у новій редакції викладено ст. 8 Закону, де передбачено, що фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою. Проте будь-який порядок перевірки набуття названими особами права власності або користування земельною ділянкою як передумови для державної реєстрації фермерського господарства відсутній, адже чинна редакція Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 р. № 835-VIII [11] не передбачає потреби подання засновником (-ками) фермерського господарства будь-яких документів щодо наявності у них земельної ділянки.

Особливості створення та діяльності сімейних фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи закріплено новою ст. 8¹ Закону України «Про фермерське господарство», що була включена до нього згідно із Законом. Відповідно до цієї норми, розглядуваний різновид фермерського господарства організовується фізичною особою – підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства. Такий договір укладається членами однієї сім'ї в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Умови договору про створення сімейного фермерського господарства визначають: а) найменування, місцезнаходження (адресу) господарства, мету та види його діяльності; б) порядок прийняття рішень та координації спільної діяльності членів господарства; в) правовий режим спільного майна членів господарства; г) порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами; ґ) порядок вступу до господарства та виходу з нього; д) трудові відносини членів господарства, інші положення, що не суперечать чинному законодавству. Також у цьому договорі має бути визначений голова сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи (член сім'ї, зареєстрований як фізична особа – підприємець).

Очевидно, що наведеними правовими приписами законодавець намагався встановити вихідні правові засади створення та функціонування в Україні сімейних фермерських господарств без статусу юридичної особи. Однак, незважаючи на певні некоректні моменти щодо визначення у названому договорі «членів» такого господарства, «порядку вступу до господарства та виходу з нього», фактично розглядуваним Законом було запроваджено новий вид аграрно-правового договору, адже до моменту набрання чинності цим нормативно-правовим актом законодавство України такої категорії, як «договір про створення сімейного фермерського господарства», не закріплювало. Звідси потребує свого з'ясування правова природа цього договору, його істотні умови, ознаки. Як видається, він може бути подібним до засновницьких договорів, що укладаються засновниками окремих видів господарських товариств відповідно до Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. № 576-XII [12]. Проте жодних особливостей нотаріального посвідчення договорів про створення сімейних фермерських господарств законодавство України у даний час не встановлює.

Окрім наведеного, Законом доповнено ст. 9 Закону України «Про фермерське господарство» новою частиною п'ятою такого змісту: «5. Фермерським господарствам зі статусом сімейних фермерських господарств надається додаткова державна підтримка у порядку, передбаченому Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України». Звернімо увагу, що останнім нормативно-правовим актом жодна додаткова державна підтримка для сімейних фермерських господарств у даний час не передбачена, а отже, реалізувати наведену правову норму не видається за можливе.

Висновки і перспективи. Наведене дає змогу підсумувати, що з 1 травня 2016 р. серед суб'єктів аграрного права з'явився новий – сімейні фермерські господарства. Ці господарства від інших фермерських господарств відрізняють такі ознаки: а) використання у їх діяльності праці членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї; б) їх головою може бути лише член відповідної сім'ї, а сімейних фермерських господарств без статусу юридичної особи – лише член сім'ї, зареєстрований як фізична особа – підприємець і визначений договором про створення такого господарства. Незважаючи на намагання законодавця вдосконалити правове регулювання створення та функціонування фермерських господарств, у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 р. допущена значна кількість неточностей, що були наведені та потребують свого виправлення, адже вони негативно впливатимуть на практику створення та функціонування сімейних фермерських господарств.

Перспективою подальших наукових розвідок у напрямі порушених

проблем може бути використання отриманих результатів у майбутніх дослідженнях, а також характеристика інших правових аспектів функціонування фермерських господарств в Україні.

Список літератури

1. Кількість юридичних осіб за організаційними формами (на 1 квітня 2016 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
3. Голос України. – 2016. – № 80. – 30 квітня.
4. Шульга М. В. Правові аспекти фермерського землевикористання / М. В. Шульга, В. Ю. Уркевич // Проблеми законності. – 2004. – Вип. 65. – С. 112–119.
5. Шульга М. В. Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення: навч.-практ. посіб. / М. В. Шульга, В. П. Жушман, П. Ф. Кулинич, В. Ю. Уркевич; за заг. ред. М. В. Шульги. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 464 с.
6. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності / М. С. Долинська. – Х. : Страйд, 2005. – 264 с. – (Серія «Юридичний радник»).
7. Уркевич В. Окремі правові питання створення фермерських господарств / В. Уркевич, О. Браніцький // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3. – С. 160–162.
8. Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
9. Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.
10. Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
11. Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – Ст. 17.
12. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

References

1. Kilkist yurydychnykh osib za orhanizatsiiny my formamy (na 1 kvitnia 2016 r.) [The number of legal entities by organizational forms (on April 1, 2016)]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Supreme Council of Ukraine] (2003), 45, 363.
3. Holos Ukrainy [Voice of Ukraine] (2016), 80, April 30.
4. Shulha, M. V., Urkevych, V. Y. (2004). Pravovi aspekty fermerskoho zemlevykorystannia [Legal aspects of farm land use]. Issues of legality, 65, 112–119.
5. Shulha, M. V., Zhushman, V. P., Kulynych, P. F., Urkevych, V. Y. (2004). Fermerske hospodarstvo: pravovi zasady stvorennia, funktsionuvannia ta prypynennia [Farming: Legal bases of creation, operation and termination]. Kharkiv: TOV «Odissei», 464.
6. Dolynska, M. S. (2005). Fermerski hospodarstva Ukrainy:

zemlekorystuvannia, poriadok stvorennia, diialnist ta pryypynennia diialnosti [Farms Ukraine, land use, the establishment, activities and termination of]. Kharkiv: Straid, 264.

7. Urkevych, V., Branitskyi, O. (2011). Okremi pravovi pytannia stvorennia fermerskykh hospodarstv [Some legal issues creating farms]. Business, Economy and Law, 3, 160–162.

8. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Supreme Council of Ukraine] (2002), 3–4, 27.

9. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Supreme Council of Ukraine] (2003), 29, 232.

10. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Supreme Council of Ukraine] (2002), 21–22, 135.

11. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Supreme Council of Ukraine] (2016), 2, 17.

12. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Supreme Council of Ukraine] (1991), 49, 682.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЕМЕЙНЫХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ

В. Ю. Уркевич

Аннотация. В статье осуществлен анализ новелл правового регулирования создания и функционирования семейных фермерских хозяйств в Украине. Установлено, что среди субъектов аграрного права появился новый – семейные фермерские хозяйства. Эти хозяйства от иных фермерских хозяйств отличают такие признаки: использование в их деятельности труда членов такого хозяйства, являющихся исключительно членами одной семьи; их председателем может быть только член соответствующей семьи, а семейных фермерских хозяйств без статуса юридического лица – только член семьи, зарегистрированный как физическое лицо – предприниматель и определенный договором о создании такого хозяйства. В Законе Украины «О внесении изменений в Закон Украины «О фермерском хозяйстве» относительно стимулирования создания и деятельности семейных фермерских хозяйств» от 31 марта 2016 г. допущено значительное количество неточностей.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, семейное фермерское хозяйство, семейное фермерское хозяйство без статуса юридического лица.

LEGAL ASPECTS OF CREATION AND FUNCTIONING FAMILY FARMS

V. Y. Urkevych

Abstract. The article analyzes the novels of legal regulation of the establishment and operation of family farms in Ukraine. Found that among the subjects of a new agrarian law – family farms. These farms to other farms distinguish the following indications: use in their activities of members of the

management, which are only members of the same family; their head can only be a member of the respective family, and family farms without legal status – only family member is registered as an individual – entrepreneur and definite agreement on the establishment of the economy. The Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On the farm» and to stimulate the creation of family farms» from March, 31 2016 allowed a significant number of inaccuracies.

Keywords: *farms, family farms, family farms without legal status.*